

УДК 159.9.002.32, 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
№ держреєстрації 0123U102628
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
36003, м. Полтава, вул. Ковалю, 3; тел. +38 (095) 105-60-05

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Державного закладу

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

доктор педагогічних наук, професор

Олена КАРАМАН

(підпис)

«24» листопада 2023 р.

ЗВІТ

про науково-дослідну роботу
за договором від 01 травня 2023 р. №106/0021

**ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН
ЯК ЧИННИК БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ**

грантова підтримка Національного фонду досліджень України
у межах конкурсу «Наука для безпеки і сталого розвитку України»

(проміжний)

Етап 1. Аналітичний й аналітико-узагальнювальний

Науковий керівник НДР
д-р пед. наук, проф.,
дійсний член НАПН України

(підпис)

Віталій КУРИЛО

22.11.2023

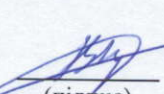
2023

Результати роботи розглянуто вченою радою Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», протокол
від 24.11.2023 р. №4

СПИСОК АВТОРІВ

Науковий керівник НДР:

Перший проректор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України

(підпис)
22.11.2023

Віталій КУРИЛО
(Розділи 1, 2; висновки, додаток А)

Відповідальні виконавці:

Ректор ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор

(підпис)
22.11.2023

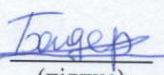
Олена КАРАМАН
(вступ; п. 2.1, 2.2; додаток А)

Завідувач кафедри політології та правознавства ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор

(підпис)
22.11.2023

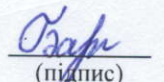
Світлана БОВК
(п. 1.2, 2.2; додаток А)

Директор навчально-наукового інституту історії, міжнародних відносин і соціально-політичних наук ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор

(підпис)
22.11.2023

Антон БАДЕР
(п. 2.2; додаток А)

Завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор

(підпис)
22.11.2023

Світлана БАДЕР
(п. 2.1; додаток А)

Професор кафедри філологічних дисциплін ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доктор педагогічних наук, професор

(підпис)
22.11.2023

Марія ПОЧИНКОВА
(п. 2.1, додаток А)

Професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор педагогічних наук, доцент

(підпис)
22.11.2023

Вікторія СТЕПАНЕНКО
(реферат; п. 1.1, 1.2, 2.1; додаток А)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України. Етап 1. Аналітичний й аналітико-узагальнювальний. 143 с., містить 2 розділи, 1 додаток, 33 джерела.

Об'єкт дослідження: критичне мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії

Предмет дослідження: процес формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії, зокрема на сході України.

Мета роботи: наукове обґрунтування та розробка теоретико-методологічних і технологічних засад формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України, спрямованих на мінімізацію та подолання наслідків тимчасової окупації частини територій України та їх ревіталізацію.

Цілі аналітичного й аналітико-узагальнювального етапу роботи: аналіз літературних джерел з проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України; розкриття стану розробленості проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України.

Методика дослідження. Використано комплекс методів теоретичного дослідження, що забезпечать отримання достовірного матеріалу: аналіз (у т.ч. контент-аналіз), синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, логічний, історичний, біографічний методи та ін.

Результати та їх новизна:

вперше:

– обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України; уведено до наукового обігу поняття «формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії», в тому числі на Сході України;

удосконалено:

– науково-методичне забезпечення процесу формування критичного мислення різних категорій громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України, подолання наслідків тимчасової окупації частини територій України та їх ревіталізації;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо трактування базових понять («критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека громадян», «безпека суспільства», «окупація та ревіталізація окупованих територій»).

Впровадження результатів НДР: на аналітичному й аналітико-узагальнювальному етапі впровадження результатів у діяльність установ/організацій не передбачено.

Опис кінцевого результату: на аналітичному й аналітико-узагальнювальному етапі командою зібрано і проаналізовано наукові джерела з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії; розкрито стан розробленості проблеми формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі, феномени збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань. Результатом роботи команди є створена джерельна база дослідження (545 джерел, з них 111 іноземною мовою), надруковані та прийняті до друку 32 статті в журналах категорій Б, В і 11 тез за результатами участі в конференціях.

Отримані результати сприяють подальшій розробці наукових проблем формування критичного мислення, впливу збройного насилля та інформаційної агресії на особистість, населення, суспільство, державу; феноменів «критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека»; можуть бути використані в роботі закладів освіти, різнопрофільних інституцій громадянського суспільства на основі реалізації пропонованого матеріалу теоретико-методологічного характеру.

Ключові слова: критичне мислення, збройне насилля, інформаційна агресія, безпека громадян, безпека суспільства, окупація та ревіталізація окупованих територій.

Умови одержання звіту: за договором, 03150. м. Київ, вул. Антоновича, 180, УкрІНТЕІ.

ABSTRACT

Report SRW: Formation of critical thinking of citizens as a security factor in the conditions of armed violence and information aggression in the East of Ukraine. Stage 1. Analytical and analytical-generalizing. 143 p., there are: 2 chapters, 1 app., 33 sours.

Research object – critical thinking of citizens in conditions of armed violence and informational aggression.

Research subject – the process of forming the critical thinking of citizens as a security factor in conditions of armed violence and informational aggression, in particular in the East of Ukraine.

Purpose of work – scientific substantiation and development of the theoretical, methodological and technological foundations of the formation of critical thinking of citizens as a factor of security in the conditions of armed violence and informational aggression in the East of Ukraine, aimed at minimizing and overcoming the consequences of the temporary occupation of part of the territories of Ukraine and their revitalization.

Goals of analytical and analytical-generalizing stage – analysis of literary sources on the problem of the formation of critical thinking of citizens in conditions of armed violence and informational aggression in the East of Ukraine; disclosure of the state of development of the problem of the formation of critical thinking of citizens in the conditions of armed violence and informational aggression», in particular in the East of Ukraine.

Research methods. A complex of theoretical research methods was used, which will ensure obtaining reliable material: analysis (including content analysis), synthesis, induction, deduction, analogy, abstraction, logical, historical, biographical methods, etc.

Results and novelty:

first:

– the theoretical and methodological foundations of the formation of critical thinking of citizens as a factor of security in the conditions of armed violence and informational aggression in the East of Ukraine are substantiated; the concept “formation of critical thinking of citizens in conditions of armed violence and informational aggression in the East of Ukraine” was introduced into scientific circulation;

improved:

– scientific and methodological support of the process of formation of critical thinking of different categories of citizens as a factor of security in the conditions of armed violence and informational aggression in the East of Ukraine, overcoming the consequences of the temporary occupation of part of the territories of Ukraine and their revitalization;

got further development:

– theoretical provisions regarding the interpretation of basic concepts (“critical thinking”, “armed violence”, “information aggression”, “security of

citizens”, “security of society”, “occupation and revitalization .of occupied territories”).

Implementation of the results of SRW – implementation of the results in the activities of institutions/organizations isn’t foreseen at the analytical and analytical-generalization stage.

Description of the final product – the team collected and analyzed scientific sources from various fields of knowledge on the problems of forming critical thinking, armed violence, and informational aggression at the analytical and analytical-generalization stage; the state of development of the problem of the formation of critical thinking in psychological and pedagogical literature, the phenomena of armed violence and informational aggression in scientific literature from various fields of knowledge is revealed. The result of the team’s work is the creation of a research source base (545 sources, including 111 in a foreign language), 32 articles in journals of categories B, C and 11 theses were printed and accepted for publication.

The obtained results contribute to the further development of scientific problems of the formation of critical thinking, the influence of armed violence and informational aggression on the individual, the population, society, and the state; phenomena of “critical thinking”, “armed violence”, “informational aggression”, “security”; can be used in the work of education institutions, various institutions of civil society based on the implementation of the proposed material of a theoretical and methodological nature.

Keywords: critical thinking, armed violence, informational aggression, citizen security, public security, occupation and revitalization of occupied territories.

Conditions for receiving the report: by agreement, 03150. Kyiv, Antonovycha str., 180, UkrISTEI.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1 Аналіз наукових джерел з проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України.....	13
1.1 Збір наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії.....	13
1.2 Аналіз наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії.....	17
РОЗДІЛ 2 Стан розробленості проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України.....	20
2.1 Проблема формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі.....	20
2.2 Феномени збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань.....	49
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ПЕРЕЛІК НАУКОВИХ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ ПРАЦЬ, ВИДАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ У 2023 р.....	79
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відкрите збройне насилля та інформаційна агресія, що розгорнулися на Сході України у 2014 році та продовжують набирати обертів, спричинили втрату територіальної цілісності України, тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим, частини Луганської й Донецької та інших областей; загрозу здоров'ю та безпеці населення України в сукупності фізичного, соціального, психологічного, інформаційного складників. Внаслідок цілеспрямованої російської агресії справжніми викликами для України стали: масова загибель та каліцтво людей, екологічна катастрофа, посттравматичні стресові розлади, ураження масової й індивідуальної свідомості значної частини населення.

На окупованій території ціле покоління українських громадян опинилося поза межами правового й освітнього простору України та стало заручниками злочинної пропаганди. В альтернативній інформаційній реальності цілеспрямовано знищується національна, державна, українська громадянська ідентичність; трансформується психіка, погляди, думки, ціннісні орієнтації, стереотипи, поведінка, відносини між людьми; розпалюється ненависть до України, українців та всього українського; спотворюються уявлення про історію, культуру, мову українського народу.

Дослідженнями останніх років уже доведено, що однією з причин легкої окупації частини території Сходу України внаслідок збройного насилля та інформаційної агресії стала відсутність сформованості критичного мислення у значної частини населення.

Тому, починаючи з 2014 року, збройне насилля та інформаційна агресія стали предметом наукових досліджень різних галузей знань – воєнної науки, філософії, соціології, політології, права, економіки, педагогіки, психології, соціальної роботи, інформаційних технологій тощо. Учені з позиції різних наук почали пояснювати сутність нових феноменів, досліджувати

передумови, наслідки і можливі перспективи розвитку України та ревіталізації тимчасово окупованих територій.

Так, за останні роки наукова думка України збагатилася чималою кількістю досліджень, предметом яких є безпосередньо збройне насилля, його причини, основні ознаки, складники, форми та методи здійснення (А. Бадер [1; 2], О. Балацька [3], С. Вовк [4], О. Меженська [5] та ін.). Доведено, що специфічною тенденцією розгортання насильницьких конфліктів є те, що все значнішу роль у них відіграє нефізичне насилля – психологічні, інформаційні, консцієнтальні технології. Розглянуто особливості збройного насилля на Сході України, який відрізняється цілою низкою специфічних ознак та синтезує в собі спектр різноманітних засобів – від методів звичайної війни, елементів партизанської та громадянської війни до технологій інформаційних та психологічних війн.

Проблема збройного насилля досліджується в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних учених, починаючи з другої половини ХХ – ХХІ ст. Так, розкриттю глибинної сутності насилля, терору і тоталітаризму, вивченню співвідношення насилля і влади присвячені роботи Х. Арендт [6]. У працях Р. Арона [7] розкрито базові питання сутності та принципів війни, їх впливу на суспільство. Збройне насилля у нестабільних державах досліджував Р. Гайс [8]. Серед українських дослідників певні питання збройного насилля в контексті політичного висвітлено в працях А.. Бобрової [9], М. Головатого [10], В. Кравченка, В. Пашенка [11], Л. Левченка [12] та ін.

Представниками психолого-педагогічних та інформаційних галузей доведено, що невід’ємним складником руйнівного впливу на українських громадян і суспільство стала інформаційна агресія, глибинною сутністю якої є інформаційно-психологічний вплив на людину, що уявляє собою використання сукупності засобів, форм, способів та прийомів прихованого впливу (маніпулювання) інформацією в інформаційному просторі постраждалої країни для ураження індивідуальної та масової свідомості з метою трансформації психіки та управління поведінкою і діяльністю людини

в потрібному руслі. Розкриттю сутності, особливостей, технологій, методів, прийомів інформаційної агресії та її психологічного впливу на населення присвячено праці таких учених, як І. Воробйова [13], А. Дубина [14], Курило В., О. Караман, С. Савченко [15], І. Кононов [16], Н. Марута, М. Маркова [17], В. Петрик, Ю. Канарський [18] та ін.

Критичне мислення як чинник безпеки громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України стало предметом дослідження науковців Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, який безпосередньо постраждав від трагічних подій на Сході України: С. Бадер [19], О. Караман, В. Курила, С. Савченка [15], М. Починкової [20] та ін.

Значущими для нашого дослідження є тлумачення концепту «критичне мислення» через категорії «мислення» і «критичність» у філософській і психолого-педагогічній науках (В. Кремень [21], О. Тягло [22], С. Терно [23] та ін.). Концептуальні засади визначення якостей особистості, якій притаманна здатність та вміння критично мислити, представлено в розвідках зарубіжних філософів, педагогів, психологів (А. Кроуфорд [25], М. Ліпман [26], Д. Халперн [27] та ін.). Вивченню різних аспектів проблеми формування критичного мислення у різних категорій громадян присвячено розвідки представників психолого-педагогічної науки (О. Пометун [27], С. Терно [23], С. Тягло [22]). Також уже маємо в арсеналі дисертаційні роботи, у яких розкрито різні аспекти проблеми формування критичного мислення (І. Горохова [28], Н. Скоморовська [29], Л. Ткаченко [30], М. Починкова [20] та ін.).

Отже, виконавці проєкту «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України» мали необхідний і достатній доробок для подальшого дослідження проблеми формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на

Сході України, а також подолання наслідків тимчасової окупації частини територій України та їх ревіталізації.

Загальна мета наукового дослідження, розрахованого на 2023–2025 рр., полягає в науковому обґрунтуванні та розробці теоретико-методологічних і технологічних засад формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України, спрямованих на мінімізацію та подолання наслідків тимчасової окупації частини територій України та їх ревіталізацію.

Цілями виконання аналітичного й аналітико-узагальнювального етапу дослідження (травень – листопад 2023 р.) стали: аналіз літературних джерел з проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України; розкриття стану розробленості проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України.

На аналітичному й аналітико-узагальнювальному етапі перед командою стояли такі **завдання**:

1. Збір наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії
2. Аналіз наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії.
3. Розкриття стану розробленості проблеми формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі.
4. Розкриття феноменів збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань.

Дослідження носить фундаментальний характер, але його результати є підґрунтям для осмислення й об'єктивного усвідомлення громадянами і суспільством цінності володіння критичним мисленням як чинником безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії. Отримані результати сприяють подальшій розробці наукових проблем формування критичного мислення, впливу збройного насилля та інформаційної агресії на особистість,

населення, суспільство, державу; феноменів «критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека»; можуть бути використані в роботі закладів вищої освіти, різнопрофільних інституцій громадянського суспільства на основі реалізації пропонованого матеріалу теоретико-методологічного характеру.

РОЗДІЛ 1 АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

1.1 Збір наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії

Результативність будь-якого наукового дослідження визначає сукупність різних чинників – від віднайдення актуальної проблематики наукового пошуку та її актуалізації в досконалому формулюванні теми до стилістично і змістово довершеного та структурно упорядкованого наукового тексту. Однією з надважливих передумов у створенні справді унікального дослідження вчені справедливо вважають формування джерельної бази [31].

Створення джерельної бази розширює предметне поле у напрямі проєктування нових аспектів дослідництва [32]. Збір джерел є одним із перших та важливих етапів роботи з її створення. Цей етап сприяє розгортанню ефективних наукових пошуків [33]. Відповідно перше завдання аналітичного і аналітико-узагальнювального етапу дослідження полягало у зборі джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії з метою їх подальшого аналізу і створення джерельної бази дослідження.

Виконавцями проводилася робота з пошуку та виявлення таких джерел:

1) первісні (початкові) джерела, які сформувалися паралельно з подіями відкритого збройного насилля та інформаційної агресії, що мали місце до 2014 р. як в Україні, так і за кордоном, подіями на Сході України у 2014 році, невдовзі після них та повномасштабного російського вторгнення на територію України у 2022 році;

2) актуалізовані джерела, які містять відомості з проблеми дослідження, цитуються та аналізуються в сучасних наукових розвідках;

3) потенційні, маловідомі, але реально існуючі джерела, які не залучені до наукового обігу (службова документація, періодична преса, фото- і відеоматеріали, матеріали певних соціологічних досліджень тощо).

В процесі роботи зі збору джерел здійснювалася робота з бібліотечними каталогами (алфавітний, систематичний, довідковий, спеціальний), переглядалися бібліографічні покажчики. Автори зверталися до публікацій як узагальнювального характеру, які могли слугувати вихідною точкою дослідження проблеми, так і опублікованих джерел, які можна було виявити лише на основі цілеспрямованого бібліографічного пошуку, роботи з каталогами, а також із поточними і ретроспективними бібліографічними покажчиками про опубліковані книги. У ході пошуково-бібліографічної роботи зверталася увага на видання наукового, науково-популярного, навчального характеру.

Пошук і збір джерел здійснювався як українською, так і іноземними мовами. В процесі пошукової роботи команда працювала з такими видами джерел з проблеми дослідження:

- документальні (нормативно-правові акти і матеріали органів влади, державного управління, Міністерств та відомств, установ тощо);

- оповідні (матеріали, які містять опис явищ збройного насилля, інформаційної агресії в умовах російсько-української війни, зокрема їх проявів на Сході України; опис конкретних заходів із забезпечення безпеки громадян, форм і методів формування критичного мислення, протидії дезінформації, маніпулятивному впливу в інформаційно-психологічному вимірі війни тощо);

- масові (статистичні, довідникові матеріали, періодична преса та ін.);

- немасові (тексти промов, доповіді тощо);

- історіографічні (аналітичні праці з висвітленням процесів збройного насилля, інформаційної агресії; огляди літератури в конкретно визначених хронологічних межах та ін.)
- підручникотворення (підручники, посібники, збірники, методичні матеріали та ін.)
- наочні (відео, слайди, фото, таблиці, рисунки, діаграми, схеми, наявні у матеріалах);
- електронні (матеріали в соціальних мережах, електронні видання, вебпортали тощо).

Визначення груп джерел для пошуку є умовним, оскільки окремі джерела не можна чітко віднести до однієї групи. За основу було взято класифікацію видів джерел Н. Гупана [32].

Для опрацювання фондів, відсутніх у вільному доступі мережі Інтернет, на аналітичному й аналітико-узагальнювальному етапі автори проєкту мали відрядження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

В процесі пошукової роботи застосовувався *плюралістичний комплексний підхід* з акцентом на *аксіологічному та культурологічному підходах*, що передбачало врахування позицій, що витокі концепції критичного мислення знаходяться у філософії, а саме в гносеології, аксіології та онтології. Тому під час збору джерел зверталася увага на вчення про цінності (аксіологічний підхід), культурні досягнення людства, зокрема культуру мислення (культурологічний підхід).

Використання плюралістичного комплексного підходу також надало можливість розширити можливості пошуково-аналітичної роботи на основі використання інших підходів:

- *структурно-функціонального*, який дозволив здійснювати збір джерел з опорою на пошук структурних складників збройного насилля та інформаційної агресії як цілісності взаємопов'язаних елементів;

– *конфліктологічного* – здійснювався пошук і збір джерел щодо впливу збройного насилля та інформаційної агресії на громадян і суспільство, зіткнення різних інтересів, збройного та політичного протистояння;

– *соціокультурного* – здійснювався пошук і збір джерел, які містили інформацію щодо впливу соціальних і культурних цінностей різних соціальних спільнот на ескалацію насилля, суттєвих змін цінностей і соціокультурної поведінки населення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії;

– *біхевіористського* – в процесі пошукової роботи було сконцентровано увагу на джерелах, які містили інформацію щодо поведінки груп і спільнот, які опинилися в умовах збройного насилля та інформаційної агресії.

Урахування *середовищного, синергетичного, парадигмального* підходів дозволило виконавцям проєкту здійснювати пошукову роботу, звертаючи увагу на загальні тенденції, загальнонаукові концепції різних галузей знань щодо досліджуваної проблеми, здійснювати пошук і збір джерел, в яких міститься інформація щодо проблеми формування критичного мислення громадян на рівні громадянського суспільства в цілому, соціального середовища Сходу України, громад, різних категорій громадян, окремої особистості.

У результаті роботи командою було зібрано джерела з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії, які стосувалися галузей знань:

- гуманітарні науки (зокрема, філософія, історія);
- освіта / педагогіка (зокрема, дошкільна освіта, початкова освіта, професійна освіта);
- культура і мистецтво;
- соціальні та поведінкові науки (зокрема, політологія, соціологія, психологія);
- журналістика;

- управління та адміністрування;
- право;
- природничі науки;
- інформаційні технології;
- охорона здоров'я (зокрема, медицина, медична психологія, громадське здоров'я);
- соціальна робота;
- воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону;
- цивільна безпека;
- міжнародні відносини та ін.

Зібрані джерела складають основу подальшому аналізу та створення джерельної бази з проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України.

1.2 Аналіз наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії

Плануючи дослідження, важливо чітко визначити його оптимальні джерельні межі, узгодити вибір обсягу та реєстру джерел насамперед зі специфікою тематики і своєрідністю методики вивчення, щоб уникнути прорахунків й забезпечити узгодженість теоретичних узагальнень та ілюстративного матеріалу [31]. Відповідно, другим завданням аналітичного й аналітико-узагальнювального етапу фундаментального дослідження «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України» став аналіз наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії.

Під час аналізу зібраних джерел робота команди, як і під час виконання першого завдання дослідження, ґрунтувався на інтеграції та комплементарному взаємозв'язку фундаментальних наукових підходів до вивчення порушеної проблеми, зокрема: аксіологічного, культурологічного, соціокультурного, структурно-функціонального, конфліктологічного, біхевіористського, середовищного, синергетичного підходів.

У процесі аналізу зібраних командою проєкту джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії були застосовані такі методи: ретроспективний і контент-аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування, логічний, історичний, біографічний методи та ін.

Результатом аналітичної й аналітико-узагальнювальної роботи команди стало створення джерельної бази дослідження. Під час формування джерельної бази команда дотримувалася принципу всебічного дослідження обраної проблеми, що обумовило вибір виконавцями траєкторії міждисциплінарності. В свою чергу, умовність класифікації видів джерел слугувала вибору траєкторії узагальненого представлення джерельної бази без поділу джерел на конкретні групи, хоча всі заявлені виконавцями групи і види джерел представлені.

Щоб уникнути схематичності і випадковості добору джерел фактичного матеріалу авторами проєкту враховано прямопропорційну співвіднесеність певних очевидних і логічно зумовлених взаємозалежностей. До реєстру увійшли джерела фактичного матеріалу, повністю узгоджені з тематикою дослідження. Представлені джерела слугують надійним підґрунтям для подальшого планування дослідження. Створена джерельна база дає можливість орієнтуватися в наявних ресурсах з досліджуваної проблеми, виявляти резерви та корегувати процес подальшого освоєння розмаїття різних груп джерел.

Загальна кількість склала 545 джерел, з них 111 іноземною мовою.

Результати роботи у вигляді створеного продукту – джерельної бази дослідження, виходячи із вищезазначених характеристик, підходів і принципів, представлено в Додатку А.

Сформована джерельна база дослідження цілком достатня для вирішення поставлених перед командою завдань дослідження і дозволяє проаналізувати стан розробленості проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на сході України.

РОЗДІЛ 2 СТАН РОЗРОБЛЕНOSTІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО НАСИЛЛЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

2.1 Проблема формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі

Створена джерельна база дослідження у вигляді комплексу джерел різних видів і з різних галузей знань склала необхідний і достатній доробок для переходу до наступного етапу дослідження – вивчення стану розробленості проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України. На відповідному етапі робота команди здійснювалася за двома напрямками, які відповідали завданням дослідження:

1) розкриття стану розробленості проблеми формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі;

2) розкриття феноменів збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань.

Робота авторів проєкту за цими напрямками передбачала:

– розкриття стану розробленості проблеми та визначення сутності понять «критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека громадян», «безпека суспільства», «окупація та ревіталізація окупованих територій»;

– визначення механізмів впливу збройного насилля та інформаційної агресії на громадян і суспільство, специфіки процесу формування критичного мислення у різних категорій громадян;

– обґрунтування теоретико-методологічних засад формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України.

Методологічний концепт дослідження ґрунтувався на інтеграції двох ідей:

1) використання багаторівневої методології пізнання (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, технологічний рівні методології дослідження);

2) застосування фундаментальних наукових підходів до вивчення порушеної проблеми через призму цих чотирьох рівнів, зокрема: аксіологічного, культурологічного, середовищного, синергетичного, суб'єктно-діяльнісного, компетентнісного, контекстного, особистісно зорієнтованого (людиноцентрованого), технологічного, герменевтичного, діалогічного.

Науково-теоретичний концепт дослідження забезпечено положеннями провідних наукових теорій, концепцій, що слугували основою для розуміння проблеми дослідження, визначення дефініцій, наукового опису фактів і явищ, їхнього аналізу, на основі чого сформульовано понятійний апарат дослідження – «критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека громадян», «безпека суспільства», «окупація та ревіталізація окупованих територій».

Специфіка критичного мислення громадян була розкрита авторами через характеристику його компонентів: мотиваційно-ціннісного, пізнавального, діяльнісного, рефлексивного.

Зальними результатами роботи команди проєкту стало опублікування та прийняття до друку 32 статей у виданнях категорій Б, В. 30 з означених статей були передбачені технічним завданням проєкту і календарним планом. В кошторисі проєкту було закладено їх фінансування. Додатково автори мали можливість висвітлити результати дослідження ще у 2 статтях, фінансування яких проєктом не передбачено. Одна з цих статей опублікована іноземною (англійською) мовою.

Також виконавцями за результатами участі у конференціях проєкту опубліковано 11 тез, публікація 10 з яких передбачена календарним планом

проєкту і в технічному завданні, однак витрати на публікацію тез кошторисом проєкту не передбачені. Автори, крім запланованих 10 тез мали можливість висвітлити результати дослідження ще в 1 тезах, публікація яких була здійснена на безоплатній основі.

За першим напрямом, який відповідав реалізації третього завдання нашого дослідження (розкриття стану розробленості проблеми формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі), командою проєкту була проведена робота, яка стосувалася обґрунтування теоретико-методологічних засад формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України; визначення сутності поняття «критичне мислення» в психолого-педагогічній літературі, механізмів і специфіки процесу його формування у різних категорій громадян.

Представимо **результати роботи команди** за першим напрямом.

1. Бадер С., Курило В., Починкова М. Чинники формування критичного мислення особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 66. С. 171–178. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-28> (стаття).

Автори розкривають *процес розвитку критичного мислення* як сукупність чинників, спільна дія яких забезпечує повноцінне та якісне протікання цього процесу, і зазначають, що наявність одного або кількох з них може породити процес критичного розмірковування, але не забезпечити його доцільність, ефективність та результативність. На основі аналізу наукової психолого-педагогічної літератури виконавицями проєкту виокремлено такі групи чинників критичного мислення: нейрофізіологічні, психолого-педагогічні, соціальні. До *нейрофізіологічних чинників* авторами віднесено: вплив фізіологічного стану на прийняття рішень; вікові й індивідуальні особливості людини; прагнення особистості покращити співпрацю з іншими; роль винагороди; вплив обличчя, що демонструє негативні емоції на сприйняття інформації. *Психолого-педагогічними*

чинниками формування критичного мислення визначено: упровадження технології розвитку критичного мислення; володіння засобами роботи з інформацією; урахування індивідуальних та вікових особливостей здобувачів освіти; гармонізацію емоційного й інтелектуального факторів навчання; стиль навчання; використання в освітньому процесі того чи того методологічного підходу до формування критичного мислення особистості, наявність спеціального освітнього середовища (інноваційне освітнє середовище), готовність педагогів до проведення формування критичного мислення особистості. До *соціальних чинників* формування критичного мислення особистості автори віднесли: оточуюче середовище (родина, референтні особистості, заклади освіти, інші соціальні інститути, роботи, дозволя) та ціннісні орієнтації людини.

2. Бадер С., Починкова М., Караман О. Формування основ критичного мислення дошкільників як умова протидії ментальній війні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 69. (стаття, прийнята до друку).

На тлі політичного та соціально-економічного підґрунтя, повномасштабного російського вторгнення на територію суверенної України авторами актуалізовано питання формування критичного мислення громадян, починаючи з дошкільної ланки освіти, і наголошено, що на цьому етапі дошкільного дитинства стає можливим формування основ критичного мислення дитини. Дефініція «*критичне мислення особистості*» розкрита як тип мислення, що на основі поєднання логічних та рефлексивних навичок у процесі роботи з інформацією дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах невизначеності крізь призму наявних ціннісно-сміслових орієнтацій людини. Феномен «*критичне мислення дошкільника*» у межах розвідки потлумачено як здатність дитини ставити питання, на елементарному рівні аналізувати отриману з різних джерел інформацію, робити висновки, висловлювати власну думку та добирати прості, але переконливі аргументи, виявляти

активність та ініціативність під час обговорення проблем, спілкуватись з іншими, дотримуючись принципу діалогічності. Виокремлено *психолого-педагогічні детермінанти формування основ критичного мислення дитини дошкільного віку*: стрімкий розвиток мисленнєвих процесів (поява суджень, міркувань, простих умовиводів), удосконалення психічних процесів (аналіз, синтез, узагальнення, здатність до порівняння й класифікації, уміння робити прості аргументовані висновки), природнє прагнення до пізнання оточуючого світу, що виявляється у пізнавальній активності дошкільника. Подано критерії сформованості основ критичного мислення дошкільника, визначено провідні принципи роботи з дітьми дошкільного віку під час формування у них такого типу мислення.

З. Бадер С. О., Починкова М. М. Методологічні підходи формування критичного мислення майбутніх фахівців. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 60. С.76-82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.15> (стаття).

Формування критичного мислення майбутніх фахівців авторами представлено як один із засобів безпеки в умовах глобальної інформатизації суспільства, а також інформаційної війни. *Методологічні підходи до формування критичного мислення майбутніх фахівців* визначено на основі чотирирівневої методології наукового знання (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, технологічний рівні). *Філософський рівень* представлено аксіологічним (орієнтація на систему цінностей особистості у формуванні критичного мислення) та культурологічним (орієнтація на формування культури мислення здобувача) підходами; *загальнонауковий рівень* – системним (ефективне формування критичного мислення майбутніх фахівців стає можливим за умови моделювання й реалізації спеціально розробленої педагогічної системи), *синергетичним* (особистість майбутнього фахівця визнається такою, що здатна до саморозвитку, самоорганізації з одного боку, з іншого – освітній процес має набути рис відкритості); *конкретно-науковий рівень* – суб'єктно-діяльним

(особистість майбутнього фахівця апріорі визнається активним суб'єктом освітнього процесу, яка включаючись у різні види діяльності набуває рис критичності мислення), *компетентнісним* (формування провідних компетентностей майбутніх фахівців в освітньому процесі з використанням форм та методів технології формування критичного мислення), *контекстним* (формування критичного мислення майбутніх фахівців шляхом максимального наближення до умов майбутньої професійної діяльності) підходами; *технологічний рівень: технологічним* (формування критичного мислення на основі реалізації сукупності форм та методів відповідної педагогічної технології), *герменевтичним* (формування критичного мислення шляхом опрацювання різних типів текстів, у тому числі, медіа текстів) та *діалогічним підходами* (моделювання й реалізація освітнього процесу на діалогічних засадах в системі «викладач – здобувач», «здобувач – здобувач»). На підставі аналізу наукової літератури, змісту понять «критичне мислення», «інформація» на технологічному рівні також додано *інформаційний підхід*, якому на сьогодні приділено не достатньо уваги в педагогічному аспекті й недооцінено значення його використання в освітньому процесі, зокрема й у процесі формування критичного мислення майбутніх фахівців.

4. Бадер С. О., Починкова М. М. Критичне мислення як засіб подолання когнітивних викривлень особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 63. Т. 2. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.2> (стаття)

Авторами проаналізовано *специфіку мислення особистості в умовах інформатизації та діджиталізації*, коли обсяг доступної інформації суттєво перевищує можливості людини ефективно її аналізувати, систематизувати та приймати рішення на професійному та повсякденному рівнях. Розкрито сутність феномену «*двосистемного мислення*», охарактеризовано специфіку роботи обох систем та властивість свідомості мінімально залучати Систему 2 до прийняття рішень. Визначено провідні *когнітивні викривлення особистості, які заважають критичному осмисленню інформації*, що

поєднані у групи, зокрема: наявність значного обсягу інформації, брак або відсутність смислу в наявній інформації, брак часу та ресурсів для обробки інформації, не достатній обсяг пам'яті тощо. До традиційних когнітивних викривлень *першої групи* віднесено: налаштованість свідомості помічати речі, які вже присутні в пам'яті або часто повторюються, а також помічати незвичайні деталі й такі, що підтверджують вже сформовану думку. *Наступними* розкрито викривлення, коли особистість накладає поточний образ думок на минуле й майбутнє, намагається спрощувати числа, оперує вже звичними й більш привабливими моделями прийняття рішень. До *третьої групи* віднесено такі властивості психіки, коли особистість намагається віддавати перевагу вже знайомим фактам, людям, взаємодіяти з тією інформацією, яка вже була досліджена, хоч і на мінімальному рівні. *Остання група* представлена такими провідними упередженнями, як поступове змінення у свідомості фону подій минуло відповідно до наявного на сьогодні досвіду.

Зазначено, що критичне мислення виступає не тільки засобом визначення хибної, маніпулятивної чи фейкової інформації, але й інструментом оцінки власних можливостей, власних знань з метою прийняття ефективних рішень на професійному та повсякденному рівнях. Як інструмент подолання когнітивних викривлень особистості, критичне мислення є своєрідним регулятором двосистемного мислення людини, що змушує «Систему 2» працювати більш активно, синтезувати нові ідеї та моделювати нетривіальну картину бачення світу.

Доведено, що сформоване критичне мислення здатне частково подолати когнітивні викривлення, зробити аналіз інформації більш ефективним, систематизованим, реалістичним, що дозволить приймати адекватні рішення на професійному та повсякденному рівнях.

5. Бадер С. О., Починкова М. М. Структура критичного мислення особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 62. Т. 1. С. 91–97. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.18> (стаття).

На підставі аналізу наукової літератури авторами констатовано, що в сучасному педагогічному дискурсі відсутнє уніфіковане поняття «критичне мислення особистості», дослідники розкривають різні складники, компоненти, фази, ознаки, показники критичного мислення особистості і суб'єктів навчання. Розкрито поняття «структура критичного мислення», яка становить неподільну єдність її складників, ступінь зв'язків між якими дозволяє судити про її цілісність. Виокремлено вертикальну й горизонтальну структури критичного мислення особистості. Зазначено, що горизонтальна структура є однаковою на кожному рівні вертикальної структури. До підструктурних компонентів належать: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний (за вертикальною структурою); особистісний, мисленнєвий, інформаційний, операційний блоки (за горизонтальною структурою). Виокремлено *змістове наповнення структурних компонентів критичного мислення* відповідно до визначених блоків: *мотиваційно-ціннісний* (відображає мотиви, потреби, спрямованість особистості, що в нерозривній єдності впливають на мету її діяльності, визначають домінантні позиції в процесі критичного мислення); *когнітивний* (містить сукупність знань про критичне мислення, його механізми і сутнісні характеристики; синтезує мовленнєві уміння і навички, у яких реалізуються критичне мислення); *діяльнісний* (передбачає ефективне використання критичного мислення у процесі самостійної взаємодії з інформацією, самоконтролю та самокорекції, а також застосування вмінь з контролю розумової діяльності); *рефлексивний* (спрямовує особистість на критичну оцінку власної мисленнєвої діяльності, її результатів, використання набутих знань, умінь і навичок про критичне мислення на вирішення проблем і прийняття виважених рішень, створення власних ідей). Таким чином, структура критичного мислення авторами представлена як чотирикомпонентний

конструкт: мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, діяльнісний, рефлексивний компоненти, кожен з яких складається з чотирьох блоків: особистісного, мисленнєвого, інформаційного та діяльнісного.

6. Бадер С. О., Починкова М. М. Технологія формування критичного мислення особистості: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 64. Т. 1. С. 96–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.19> (стаття).

Авторами проаналізовано категорію критичного мислення в розрізі *когнітивного* (вид мислення, або його специфічна риса – критичність, що сприяє ефективній обробці інформації на основі критичного аналізу, самостійності, рефлексійності та осмисленості), *ціннісного* (розуміння критичного мислення як такого, що оперує інформацією, виходячи із уже наявних ціннісних орієнтацій) і *технологічного* (дефініція «критичне мислення» розглядається як метод, система, педагогічна технологія та діалогічний спосіб взаємодії між різними суб'єктами інтеракції) підходів. Теоретично обґрунтовано *технологію формування критичного мислення громадян*, яка визначається як цілеспрямована, заздалегідь спроектована, планомірно реалізована, упорядкована сукупність дій щодо реалізації педагогом певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на формування критичності мислення особистості. Відповідна технологія представлена як *різновид інноваційної особистісно зорієнтованої технології*, що модернізує традиційну освітню систему на всіх рівнях, і ґрунтується на активізації й інтенсифікації мисленнєвої діяльності особистості, спрямованої на критичне розмірковування через застосування сукупності специфічних форм і методів, яке зумовлено метою й результатами технології.

Концептуальною основою технології формування критичного мислення особистості виступає ціннісно-сміслова парадигма освіти, що вміщує в собі низку наукових підходів, зокрема: аксіологічний, середовищний, рефлексивно-діяльнісний, герменевтичний. *Мету технології* автори

вбачають у поетапному формуванні критичного мислення особистості на різних вікових етапах задля поступового розвитку вмінь вдалого аналізу, обробки, систематизації, класифікації інформації, що забезпечить ефективне виокремлення достовірних даних, прийняття на цій основі рішень на повсякденному та професійному рівнях. До провідних *суб'єктів технології* віднесено учнів / здобувачів вищої освіти та педагогів, а також інших учасників освітнього процесу закладів освіти. *Етапи реалізації технології*: ціле-мотиваційний, етап осмислення, рефлексивний, з використанням сукупності методів відповідно до віку (мозковий штурм, займи позицію, вірні / невірні висловлювання, древо передбачень, кошик ідей, читання з зупинками, обговорення в колі, ромашка запитань, кубування, обмін проблемами, банк запитань, лепбук, сенкан, ментальна карта тощо). *Прогнозований результат технології* вбачається у підвищенні рівня сформованості критичного мислення особистості до середнього та високого.

7. Бадер С. О., Починкова М. М. Формування критичного мислення особистості в умовах інформатизації суспільства. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. №67. С. 278-285. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-41> (стаття).

Авторами досліджено проблему формування критичного мислення особистості в умовах інформатизації суспільства, що зумовлено необхідністю управління інформаційними потоками, якісним аналізом контенту для безпечного існування особистості в сучасних реаліях, у тому числі, в умовах ментальної війни. Зазначено, що формування критичного мислення особистості, починаючи з дошкільної ланки освіти, є одним з пріоритетних завдань сучасності, а подальша інформатизація та діджиталізація суспільства зумовлюють необхідність прискорення та удосконалення технологій розвитку критичності мислення. Доведено, що інформатизація сьогодні набуває цивілізаційного масштабу через *діджиталізацію* – оцифрування інформаційних масивів і миттєве

розповсюдження різної (перевіреної та неперевіреної) інформації завдяки інтернет-технологіям та засобам зчитування контенту. Авторами розглянуто як *позитивні моменти* означеного процесу (швидкість, доступність інформації), так і *негативні аспекти*, зокрема: перенасиченість інформаційного простору, навмисне викривлення інформації з метою маніпуляції свідомістю громадян, складність аналізу значних потоків інформації, що зумовлює необхідність формування навичок ефективної роботи з контентом. Резюмовано, що сформоване критичне мислення особистості в умовах інформаційного суспільства дозволяє особистості: вдало аналізувати та структурувати інформацію, робити самостійні висновки, захистити та підтримувати власне ментальне здоров'я та сформувати навички екологічного використання інтернет-ресурсів, використовувати інформацію здебільшого для саморозвитку та самовдосконалення, відмовившись від виключно споживання розважального контенту. Критичне мислення розкрито як своєрідну запоруку безпеки людини, збереження її ментального здоров'я, здатності до резильєнтності та ефективного функціонування й задоволення власних потреб.

8. Бадер С. О., Починкова М. М. Формування критичного мислення особистості в контексті ціннісно-сислової парадигми. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2023. № 4 (358). С. 35–44. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4\(358\)-35-44](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4(358)-35-44) (стаття).

Авторами проблема формування критичного мислення особистості розкрита в контексті ціннісно-сислової парадигми освіти. Подано ґрунтовну *характеристику сутності ціннісно-сислової освітньої парадигми*, провідними ідеями якої визначено: природний потяг особистості до пізнання на основі внутрішніх смислів без пред'явлення готових знань та фактів, а шляхом смислового навчання й «відкриття» знань; особистість є унікальною та неповторною із власним набором цінностей та смислів, а також особистість продукує цінності й в освітньому процесі відбувається

своєрідний взаємообмін цінностями; взаємообмін цінностями, а, відповідно, їх формування/коригування можливе під час суб'єкт-суб'єктної інтеракції між учасниками освітнього процесу; мета освітнього процесу полягає у формуванні здатності людини вдало моделювати та на цьому підґрунті реалізовувати своє майбутнє на основі цінностей та смислів; формування необхідних компетентностей, що задані суспільством через нормативно-правову базу, відбувається природно, якщо особистістю вони визнані як смислові необхідні цінності. Дефініція «*критичне мислення особистості*» представлена як такий тип мислення, який не може бути сформований в умовах застарілих парадигм (технократичних), що сфокусовані суто на знаннєвому компоненті. Адже таке мислення передбачає самостійне «відкриття» знань шляхом аналізу, рефлексії, узагальнення, перегляду сформованої точки зору за необхідності. Авторами доведено, що провідні риси критичного мислення (осмисленість та усвідомленість, рефлексійність, цілеспрямованість, обґрунтованість, самоконтрольованість, самостійність, гнучкість) можна сформулювати лише в такому освітньому середовищі, що є смислорозумовним для особистості. Реалізація ціннісно-смислової парадигми в освіті дозволяє формувати критичне мислення особистості природно з урахуванням ціннісних орієнтацій людини шляхом насичення освітнього процесу інтерактивними формами та методами роботи на основі діалогічної та партнерської взаємодії.

9. Бадер С. О., Починкова М. М. Взаємозв'язок критичного мислення та ціннісного інтелекту особистості-громадянина в умовах глобальних змін. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. №70. (стаття, прийнята до друку)

Авторами досліджено взаємозв'язок критичного мислення та ціннісного інтелекту особистості-громадянина в умовах глобалізації. Визначено, що *критичне мислення* розуміється як тип мислення, що на основі поєднання логічних та рефлексивних навичок у процесі роботи з

інформацією дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах невизначеності крізь призму наявних ціннісно-смыслових орієнтацій людини. *Ціннісний інтелект* у межах розвідки представлено як тип інтелекту, що дозволяє орієнтуватися у різноманітному світі цінностей, у тому числі ідентифікувати ті, що визнані на рівні держави та суспільства як необхідні; на основі критичного аналізу обирати для себе ті, що віддзеркалюють ідентичність особистості, її вірування й переконання з відповідним дотриманням таких цінностей у повсякденному житті й професійній діяльності. Доведено, що ціннісний інтелект тісно взаємопов'язаний з соціальним та емоційним інтелектом, а його *складовими* є *когнітивна* (уміщує в собі сукупність аксіологічних знань, способи, механізми їх осмислення крізь призму власної індивідуальності, удосконалення тощо), *мотиваційна* (віддзеркалює, власне, систему цінностей особистості) та *діяльнісна* (розкриває здатність моделювати поведінку відповідно до аксіологічного контексту ситуації) складові.

Визначено, що *ціннісний інтелект* є різновидом інтелекту, а це означає, що він пов'язаний із здатністю обробляти інформацію, узагальнювати її, робити вдалі висновки щодо сутності, ознак, розмаїття цінностей. Своєю чергою, *критичне мислення* виступає у цьому випадку своєрідним фільтром, який сортує цінності під час надходження інформації з різних джерел. Доведено, що критичне мислення та ціннісний інтелект «працюють» в тандемі, коли мова йдеться про здатність орієнтуватися в сучасному потоці значного обсягу інформації. Саме критичне мислення дозволить більш системно працювати з інформацією, ефективно обробляти її, систематизувати, виокремлювати раніше не відомі факти, співвідносити їх з тими, що вже існують на цій основі, робити висновки.

10. Караман О. Л. Сутність і структура індивідуально-психологічної готовності фахівців соціальної сфери до роботи з вразливими категоріями населення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса*

Шевченка. Педагогічні науки. 2023. № 4 (358). С. 69–75. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4\(358\)-69-75](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4(358)-69-75) (стаття).

Авторкою розкрито питання наявності великої кількості та появи нових вразливих категорій населення в умовах жорстокої російсько-української війни, які в нормативному та науковому просторі визначаються як та частина людської спільноти конкретного суспільства, яка в цей проміжок часу або на постійній основі має найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників та потребує допомоги, підтримки і захисту з боку держави, державних і недержавних органів, установ й організацій, оскільки не в змозі без сторонньої допомоги забезпечити собі необхідних умов для існування (особи з інвалідністю, похилого віку, малозабезпечені, внутрішньо переміщені особи, особи з тимчасово окупованої території, військовослужбовці – учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, які мають високий ступінь ризику потрапляння у складні життєві обставини та ін.).

Актуалізовано проблему професійної підготовки фахівців до роботи із вразливими категоріями населення. Встановлено, що *індивідуально-психологічна готовність фахівців соціальної сфери до роботи із вразливими категоріями населення* – це унікальна, неповторна комбінація фізіологічних, психічних та психологічних якостей особистості, яка визначає індивідуальний стиль життєдіяльності та дозволяє ефективно здійснювати професійну діяльність. Визначено *структуру* індивідуально-психологічної готовності фахівців соціальної сфери до роботи із вразливими категоріями населення як динамічну комбінацію двох компонентів: *психофізіологічного* (абстрактність, критичність, гнучкість і креативність мислення; емоційна стабільність; волюва рішучість) та *психологічного* (толерантність, комунікативність, рефлексивність та інші якості особистості).

11. Караман О., Степаненко В. Механізми критичного мислення у фокусі безпеки громадян в умовах інформаційно-психологічних викликів

війни. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 66. Т. 2. С. 201–208.
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-2-31>

Авторами *критичне мислення* охарактеризовано як процес оцінки достовірності, точності або цінності будь-чого (насамперед, інформації, подій), здатність шукати і знаходити причини та альтернативні точки зору ситуації, що склалася, сприймати ситуацію в цілому на основі фактів та аргументів. Цей процес розглянуто у фокусі безпеки громадян в умовах інформаційно-психологічних викликів війни. *Безпеку громадян* у відповідному аспекті визначено як стан захищеності їх життєво важливих інтересів, забезпечення якісного всебічного інформування та вільного доступу до різних джерел інформації, контролю за непоширенням дезінформації, протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. Окреслено різні підходи до розуміння *механізмів критичного мислення*. Зазначено, що основні механізми єдині як для критичного, так і для всіх інших типів мислення людини, однак відрізняються форми мисленнєвої діяльності – розумові операції, які потребують вирішення складних проблем. В залежності від складності проблеми перед людиною стоять різні задачі, які потребують застосування різних підходів до їх вирішення. Відповідно до обраного підходу будується послідовність механізмів критичного мислення у вигляді своєрідного ланцюга розумових операцій, спрямованих на вирішення проблеми і реалізованих у формі ментальних дій. Зазначено, що *основне призначення механізмів критичного мислення у фокусі безпеки громадян в умовах інформаційно-психологічних викликів війни* – захист від небезпеки хибного сприймання й оцінювання інформації в умовах інформаційної агресії, знаходження ефективних, раціональних і незалежних рішень вирішення складних проблем, спрямування енергії, викликані негативними чинниками війни, на ціннісно і соціально позитивні цілі, раціональне використання ресурсів.

12. Курило В. С., Караман О. Л., Степаненко В. І. Критичне мислення і протидія маніпулятивному впливу в контексті безпеки особистості в

інформаційно-психологічному вимірі війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 60. С.167–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.34> (стаття).

Авторами зазначено, що забезпечення безпеки особистості повинно передбачати використання всіх форм засобів протиборства, включаючи й інформаційно-психологічні, серед яких – протидія маніпулятивному впливу і критичне мислення. Надано визначення: *інформаційно-психологічної безпеки особистості у широкому* (стан захищеності психіки та свідомості особистості від дії різноманітних небезпечних інформаційних впливів, які перешкоджають або ускладнюють формування і функціонування адекватної інформаційно-орієнтаційної основи соціальної поведінки, процес соціалізації особистості та в цілому негативно впливають на її життєдіяльність) та *вузькому* (захищеність життєво важливих інтересів особистості в інформаційній сфері, усвідомлення нею негативних інформаційно-психологічних впливів і освоєння механізмів протидії) значеннях; *інформаційно-психологічної війни* (самостійний засіб агресії, і як спосіб потенціювання руйнівних наслідків від застосування класичних прийомів ведення воєнних дій регулярної армії з приєднанням до них нерегулярних незаконних збройних формувань); *інформаційно-психологічних загроз безпеки особистості* (реальні небезпеки інформаційного впливу на соціальний суб'єкт із метою зміни його потреб, інтересів і орієнтації відповідно до намірів суб'єкта інформації); *інформаційно-психологічних операцій* (різновид інформаційних операцій, проведення яких передбачає використання на практиці складної сукупності узгоджених, скоординованих і взаємопов'язаних форм, методів і прийомів психологічного впливу); *протидії маніпулятивному впливу* (усвідомлення людиною факту маніпулювання й активний захист). Виокремлено *суб'єктів негативного маніпулятивного впливу в умовах інформаційно-психологічної війни* – тих, хто стає безпосереднім суб'єктом комбінованого впливу, суб'єктом власного негативного досвіду, а також інших суб'єктів впливу через опосередковані інформаційні потоки.

Критичне мислення в рамках інформаційно-психологічної безпеки особистості визначено як специфічний вид мисленнєвої діяльності, результатом якого є виявлення негативних інформаційних впливів за допомогою логіки, рефлексії, діалогу, інтерпретації, опори на знання класифікацій інформаційних впливів, що приводить у дію захисні установки особистості. Представлено *компоненти критичного мислення: інтенціональний* (спрямовує мисленнєві дії суб'єкта, які визначаються цілями та установками), *інструментально-операціональний* (визначається засобами, способами та особливостями процесу мислення), *конвенціональний* (визначається умовами мисленнєвих дій суб'єкта).

13. Курило В., Караман О., Степаненко В. Сугестія і контрсугестія крізь призму критичного мислення в інформаційно-психологічному вимірі війни. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 289–298. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-41> (стаття).

Авторами визначено особливості сугестії і контрсугестії в контексті проблеми розвитку критичного мислення як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості в сучасних умовах війни. Зазначено, що *сугестія* у цьому контексті є одним із найбільш дієвих способів маніпулятивного впливу, має латентний характер, не усвідомлюється реципієнтом і характеризується наявністю у нього враження самостійності формування об'єктивної думки щодо певного об'єкта чи явища. Звернено увагу на те, що *повністю позбавитися впливу сугестії неможливо*, оскільки це призведе до невідвортної соціальної дезінтеграції, однак можна обмежити, локалізувати і зменшити її вплив. *Контрсугестію* розглянуто як механізм, який забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Представлено *модель адекватного функціонування особистості в середовищі інформаційного суспільства крізь призму критичного мислення* як чинника інформаційно-психологічної безпеки і здоров'я особистості, одним із ефективних шляхів розвитку якого є система освіти. Звернено увагу, що адекватне функціонування особистості передбачає взаємодією сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. *Критичне мислення* охарактеризовано як поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок, яке супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій, посилює стійкість суспільства до дезінформації та інших видів агресивної інформації, забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву інформаційним впливам маніпулятивного характеру.

14. Курило В., Починкова М., Бадер С. Формування критичного мислення громадян як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. № 64. С. 375–382.
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-56> (стаття)

Авторами в контексті проблеми формування критичного мислення як складного педагогічного феномену умовно виокремлено *дві групи громадян*: ті, які перебувають в системі освіти – здобувачі освіти різних рівнів й педагогічні працівники та ті, які вже отримали освіту більше п'яти років тому. Зроблено висновок, що громадяни, які перебувають у системі освіти знаходяться під цілеспрямованим впливом щодо формування критичного мислення, це ж стосується й педагогічних працівників. Своєю чергою, ті, хто знаходиться поза системою освіти не зазнають подібного впливу, але саме ці люди скеровують сьогодні демократичний шлях розбудови країни, здійснюють виборчі функції, є споживачами інформації та зазнають впливу інформаційної агресії через конфлікт на Сході України. *Основними педагогічними завданнями* в контексті проблеми формування критичного мислення для першої групи є: розробка критеріїв, рівнів, інструментарію для

визначення рівнів сформованості критичного мислення особистості, оптимізація й удосконалення системи роботи з формування критичного мислення особистості на різних освітніх рівнях, уточнення й розширення понятійного апарату, розробка систем роботи для майбутніх фахівців різних галузей, удосконалення навчально-методичного забезпечення з урахуванням технології розвитку критичного мислення здобувачів освіти різних рівнів тощо. *Формування критичного мислення другої групи громадян* має спиратись на зміст і характеристику якостей критично мислячої особистості й може здійснюватися через розробку: критеріїв, рівнів, інструментарію для визначення стану сформованості критичного мислення особистості; спеціальної системи роботи з формування критичного мислення особистості для цієї групи громадян розробки з урахуванням їх особливостей: вікових, психологічних, професійних тощо; навчально-методичного забезпечення з урахуванням технології розвитку критичного мислення з акцентом на популяризацію інформації про це поняття, методи, способи, принципи критичного розмірковування; тренінгів для працівників різних галузей; відкритих курсів; навчальних матеріалів для розповсюдження їх у соцмержах та курсів для інститутів підвищення кваліфікації та післядипломної освіти тощо.

15. Курило В. С., Степаненко В. І. Бар'єри критичного мислення громадян в умовах інформаційної агресії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 69 (стаття, прийнята до друку).

Критичне мислення представлено авторами як когнітивний процес, що передбачає здатність активно і компетентно концептуалізувати, застосовувати, аналізувати та оцінювати знання, отримані шляхом досвіду, роздумів або спілкування. Наголошено, що *мета критичного мислення* полягає не лише в продукуванні ефективних проривних ідей і дій людини з вирішення складних проблем, а й утвердженні основ демократичного способу життя, умінні переконливо аргументувати власну позицію, здатності протистояти різним формам несанкціонованого втручання в особисте життя

та тенденціям маніпулювання людською свідомістю. Входячи з цього, критичне мислення, з одного боку, є складовою пізнавальної та розумової активності людини. З іншого боку, воно виступає психологічним чинником, що впливає на розвиток самосвідомості особистості.

Окреслено інформаційно-смісловий та інформаційно-емоційний аспекти критичного мислення. Зазначено, що *інформаційно-смісловий аспект* передбачає, що процедури критичного мислення запобігають когнітивній дезорієнтації людини, зламу цілісної картини світу внаслідок ворожого інформаційно-психологічного впливу. *Інформаційно-емоційний аспект* має на меті запобігання руйнації емоційного життя, непропорційного зміщення акцентів у нормальних життєвих інтересах, сприяння збереженню здатності до адекватного сприйняття дійсності.

Розглянуто *джерела перешкод*, що можуть заважати розвитку критичного мислення. Зазначено, що неготовність особистості до критичного мислення може бути викликана як індивідуальними особливостями, так і зовнішніми причинами. *Бар'єри критичного мислення* розкрито в позитивному і негативному аспектах. Зазначено, що *позитивним ефектом переживання бар'єра* є стимулювання активності, мобілізація власних ресурсів, утримання від небезпечних вчинків, забезпечення стійкості особистості. *Негативний ефект* має місце в ситуаціях, коли бар'єр перетворюється на блокатор, що гальмує активність і деформує особистість.

16. Курило В. С., Степаненко В. І. Критичне мислення як складова медіаграмотності осіб старшого віку в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 173–177. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.34> (стаття).

Авторами *люди старшого віку* розглядаються як категорія населення, найбільш схильна до впливу російської дезінформації і пропаганди та найбільш неохоплена проєктами з медіаграмотності. *Медіаграмотність*, складовою якої є розуміння та критичне осмислення інформації, розглянуто

як нагальну компетентність осіб старшого віку в аспекті мінімізації деструктивного впливу медіа. *Критичне мислення* представлено як «м'яку» навичку вищого рівня з сильним цифровим компонентом, що сприяє більш безпечному та кориснішому використанню інформаційно-комунікаційних технологій. В цьому аспекті виокремлено напрями вдосконалення політики щодо цифрових навичок, зокрема її спрямування на людей похилого віку як конкретну цільову групу і розширення навчання відповідним навичкам у *спеціальних форматах*.

Визначено особливості і проблеми людей похилого віку в умовах війни, наслідки яких можуть спричинити підрив їх фізіологічної і психологічної стійкості, призвести до пригнічених або стурбованих станів, які заважають виконувати звичайні повсякденні завдання та обмежують готовність до опору. Наголошено увагу на нагальності збереження і формування критичного мислення, медіаграмотності і медіаосвіти в таких ситуаціях, які дають можливість отримати знання про способи впливу ЗМІ на свідомість аудиторії, сформувати у громадян похилого віку практичні вміння орієнтуватися у новому мультимедійному просторі та навички оцінки медійного процесу, культуру споживання медійного продукту. Здійснено *огляд певних практик* у цьому аспекті, зокрема розглянуто рекомендації, які надаються гуманітарними організаціями щодо підтримки людей старшого віку, допомоги їм впоратися з тривожністю під час війни і водночас сприяти формуванню критичного мислення та стійкості. Проаналізовано деякі *ініціативи на локальному рівні щодо формування критичного мислення і підвищення рівня медіаграмотності людей поважного віку*.

17. Курило В. С., Степаненко В. І. Критичне мислення як складова резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 62. Т. 2. С.131–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.25> (стаття).

Авторами визначено особливості критичного мислення як складової резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни. З позицій концепції резильєнтності критичне мислення представлено як одну з когнітивних властивостей, яка характеризується такими особливостями: здатність людини бачити причини і наслідки стресу; здатність глибоко мислити, переробляти великі обсяги і потоки інформації; здатність до розсудливості, спостережливості, зібраності; здатність обирати продуктивні когнітивні стилі реагування на надзвичайні обставини (поленезалежність, гнучкий пізнавальний контроль, рефлексивність, толерантність).

В контексті концепції резистентності та пов'язаної з нею теорії салютогенезу охарактеризовано сутність фундаментальних конструктів резистентності до ризиків психологічному здоров'ю: загальні ресурси резистентності і почуття когеренції. Критичне мислення розглянуто як складний аналітико-синтетичний процес пізнання, який передбачає точний алгоритм, послідовність добре узгоджених інтелектуальних дій, що забезпечують свідоме, усталене ставлення людини до того, що відбувається, її конструктивну діяльність та імунітет до різних видів маніпуляцій. Звернено увагу на такі характеристики критичного мислення, як логічність, рефлексивність, осмисленість. Виокремлено вміння людини, які пов'язані з критичним мисленням і підвищують її резистентність до маніпулятивного впливу: здатність аргументовано спростовувати мало аргументовані тези та положення; здатність контролювати правильність власних суджень; здатність відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами та подіями; здатність раціонально використовувати ресурси за надзвичайних обставин.

18. Починкова М. М., Бадер С. О. Психологічні основи формування критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 61. Т. 2. С. 116–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.23> (стаття).

Авторами розкрита проблема формування критичного мислення, яка сьогодні привертає увагу науковців, в контексті глобальної цифровізації суспільства і використання людством інформації як засобу агресії, можливостями застосування критичного мислення як чинника безпеки особистості. *Специфіку формування критичного мислення* розкрито крізь призму *психологічної структури особистості здобувача вищої освіти*, адже освітній процес у вишах всіх рівнів є результативним для такої роботи через новий соціальний статус, формування нових життєвих цінностей, орієнтирів і потреб здобувачів вищої освіти, а також специфіки побудови освітнього процесу, що дозволяє повною мірою наскрізно впроваджувати технологію розвитку критичного мислення. Зазначено, що найбільш повно процес формування критичного мислення розкривається через опис структури особистості (за Г. Костюком), яка складається з підсистем: спрямованості; освіченості; свідомості і самосвідомості; розумових якостей, динамічних особливостей поведінки (темперамент), характеру. Кожна складова не існує незалежно одна від одної, а виступають у тісному взаємозв'язку. *Формування критичного мислення здобувачів вищої освіти* вимагає врахування всіх складових структури особистості й побудови освітнього процесу з урахуванням їх специфіки.

19. Kurylo V., Karaman O., Bader S., Pochinkova M., Stepanenko V. Critical thinking as an information security factor in the modern world. *Social & Legal Studios*. 2023. Vol. 6. No. 3. P. 76–83. DOI: 10.32518/sals3.2023.76. (стаття)

Авторами дослідження підтверджено, що критичне мислення є важливим чинником у сфері інформаційної безпеки населення, а також розглянуто основні аспекти критичного мислення та його компоненти, включаючи аналіз джерел інформації, перевірку фактів, контекстне розуміння, упередженість дослідження, постановку критичних питань і

самооцінку. У дослідженні також ретельно аналізуються ключові аспекти навички критичного мислення та розглядається концепція командного навчання, яка є активним підходом до освіти спрямованим на стимулювання критичного мислення здобувачів вищої освіти та залучення їх до активного процесу навчання. Результати дослідження висвітлити особливості та важливість розвитку навичок критичного мислення в українців, особливо в контексті триваючої російсько-української війни, оскільки війна проявляється не лише на військовому фронті, а й у інформаційному просторі, а тому розвиток критичного мислення стає важливим елементом захисту національних інтересів та інформаційної безпеки.

20. Бадер С. О. Критичне мислення як чинник безпеки особистості. *Професіоналізм педагога в умовах європейських цифрових інновацій* : матеріали Міжнар. онлайн-конфер. (м. Слов'янськ, м. Дніпро, 16– 17 трав. 2023 р.) / відп. ред. О. Хвасцевська. Слов'янськ, 2023. С. 10–13. (**тези**).

Авторкою розкрито *етапи критичного аналізу інформації: ціннісно-мотиваційний* (етап виклику або ревокація – усвідомлення браку інформації з певної теми, бажання її здобути за допомогою різних джерел); *етап осмислення* (безпосередня робота з різними текстами (медіатекстами), аналіз, у т. ч. критичний, усвідомлення та осмислення поданої інформації, оцінка її значущості / важливості, правдивості); *етап рефлексивний* (розмірковування над інформацією, коли відбувається вироблення персональної позиції людини щодо сутності та значущості тексту, а також його відповідності дійсності). Наголошено, що завдяки критичному мисленню особистість визначає свої місце та роль у системі соціальних стосунків, надає оцінку провідним соціальним нормам та цінностям для того, щоб мати можливість прийняти чи відмовитися від них. Правильно обраний ціннісний вектор, завдяки розвиненому критичному мисленню стає запорукою інформаційної безпеки людини, оскільки вона вдало може відрізнити правдиву інформацію від фейку, застосовуючи простий алгоритм аналізу інформаційного потоку.

21. Бадер С. О. Формування критичного мислення громадян в умовах воєнного стану. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Т. XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. С. 64–66. (тези).

Авторкою здійснено опис ситуації, яка полягає в тому, що чимало українців мають родичів та близьких на території рф або на тимчасово окупованій території, так чи так підтримують зв'язки, і у процесі повсякденного спілкування стикаються з наративами, що нав'язує країна-агресор. Розкрито *сутність категорії «критичне мислення»*, яке сьогодні здебільшого розуміється як тип мислення, що на основі поєднання логічних та рефлексивних навичок у процесі роботи з інформацією дозволяє робити аргументовані оцінки і висновки, приймати обґрунтовані рішення, створювати нові ідеї в умовах невизначеності крізь призму наявних ціннісно-сміслових орієнтацій людини. Виходячи з такого розуміння сутності провідного поняття, авторкою вбачається очевидним, що процес формування критичного мислення має бути систематизованим, спеціально упровадженим у закладах освіти різного типу, а також у систему неформальної та інформальної освіти. Наголошено на потребі створення відповідних безкоштовних курсів для всіх категорій населення з метою формування у них критичного мислення.

22. Починкова М. Роль закладів освіти у формуванні критичного мислення громадян. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Т. XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. С. 129–131. (тези).

Авторкою війна в Україні розглядається як така, що відбувається не тільки за її території, а й за демократію та розуми наших громадян.

Вирішення цих завдань можливо лише за умов сформованості критичного мислення в громадян нашої держави як одного з найкращих способів формування громадянської позиції й боротьби з інформаційною агресією. Доведено позицію, що провідна роль у формуванні критичного мислення громадян нашої держави лежить саме на закладах освіти всіх рівнів, що зумовлено метою освіти, визначеною в Законі України «Про освіту», нагальною потребою у формуванні такого мислення у різних вікових категорій з урахуванням освіти й життєвого досвіду.

23. Починкова М.М. Формування критичного мислення громадян як сучасна освітня стратегія. *Професіоналізм педагога в умовах європейських цифрових інновацій* : матеріали Міжнар. онлайн-конфер. (м. Слов'янськ, м. Дніпро, 16–17 трав. 2023 р.) / відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ, 2023. С. 156–158. (тези).

Авторкою формування критичного мислення громадян розкрито з позицій Нової української школи. Наголошено, що реалізація Концепції Нової української школи, формування критично поміркованого громадянина, потребує докорінної зміни всієї вертикалі освіти і використання нової освітньої стратегії, спрямованої саме на вирішення цього завдання. Нова освітня стратегія, спрямована на формування критичного мислення громадян, вбачається в активному впровадженні системи формування критичного мислення особистості, здійсненні такої роботи на всіх ланках освіти, підготовці педагогічних працівників до реалізації цієї стратегії, розробці спеціальних курсів для педагогічних працівників і пересічних громадян, популяризації теорії і практики критичного мислення. Формування критичного мислення громадян як сучасна освітня стратегія створює нові умови для безпеки в умовах збройного насилля й інформаційної агресії та дозволяє швидше інтегруватися в європейський просітр на всіх рівнях.

24. Степаненко В. І. Інноваційні форми навчання медіаграмотності та розвитку критичного мислення людей поважного віку в умовах війни. *Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти, технологій та суспільства*: зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конфер. (Біла Церква, 01 лист. 2023 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 27–28. (тези).

Авторка розглядає людей поважного віку як вразливу категорію населення, якій через низку причин, а також життєву ситуацію в умовах війни доволі важко ідентифікувати маніпулятивний вплив і пропаганду. Тому ця категорія громадян потребує особливої підтримки. Проаналізовано проєкти, які останнім часом почали реалізовуватися в Україні і спрямовані на формування у людей поважного віку критичного мислення та підвищення медіаграмотності. Розкрито форми роботи у межах відповідних проєктів, які мають інноваційний характер, користуються популярністю серед людей поважного віку і забезпечують не тільки формування у відповідної категорії громадян критичного мислення, підвищення медіаграмотності, а й збільшують їх можливості брати участь в житті суспільства, поліпшити емоційний та психологічний стан.

25. Степаненко В. І. Критичне мислення як складова нормативного змісту підготовки соціальних працівників. *International scientific-practical conference “Actual problems of science, education and technology in modern conditions”*: conference proceedings (Aarhus, Denmark, Aug. 15, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 58–59 (тези).

Авторкою розкрито *традиційне розуміння* *дефініції* «критичне мислення» як системи розумової діяльності, що реалізує себе в аналітичному продуктивному процесі, який дає можливість досягти адекватних оцінок ситуації і виробити рекомендації до найбільш оптимальних форм інтелектуальної і соціальної поведінки. Проаналізовано зміст Глобальних стандартів освіти та підготовки в галузі соціальної роботи, які свідчить, що на глобальному рівні навички критичного мислення, незважаючи на

економічні і політичні контексти, умови практики, населення, яке обслуговується, типи проблем, які розглядаються, а також теорії і підходи, що використовуються, відносяться до універсальних концептуальних компонент. Аналіз змісту стандартів вищої освіти України за спеціальністю 231 Соціальна робота свідчить, що програмні результати навчання, спрямовані на розвиток у здобувачів навичок критичного мислення, на бакалаврському і магістерському рівнях відповідають як загальним, так і спеціальним компетентностям, а на освітньо-науковому рівні – вже спеціальній компетентності, що в аспекті критичного мислення підтверджує тезу щодо значущості soft skills для ефективного засвоєння hard skills і професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій, зокрема у галузі соціальної роботи.

Отже, резюмуючи вищезазначене авторами розкрито сутність таких понять: «критичне мислення», «безпека громадян», представлено дефініцію «формування критичного мислення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії», в тому числі на Сході України; визначено механізми впливу збройного насилля та інформаційної агресії, специфіку процесу формування критичного мислення у різних категорій громадян.

Критичне мислення автори визначають як тип мислення, що на основі поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності, супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій, прийняттям обґрунтованих рішень, посилює стійкість, дозволяє продукувати нові ідеї, забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву людини в умовах інформаційної невизначеності, суперечливості і загроз.

Під дефініцією *«формування критичного мислення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії»*, в тому числі на Сході України розуміємо складний інтегральний процес, в результаті якого актуалізуються та розвиваються логічні, рефлексивні і творчі навички, які дозволяють

особистості інтерпретувати, аналізувати, оцінювати і пояснювати події, приймати обґрунтовані рішення, продукувати нові ідеї, посилюють її стійкість і забезпечують можливість адекватного реагування, захисту і спротиву в умовах інформаційної невизначеності, суперечливості і загроз.

В умовах інформаційної агресії, інформаційно-психологічного маніпулятивного впливу, психологічного тиску громадяни не завжди здатні розпізнавати інформацію за ознаками упередженої та / або недостовірної подачі і можуть потрапляти в так звані інформаційні пастки. У виявленні відповідних інформаційних пасток важливим є критичне мислення, а розуміння його механізмів забезпечує попередження когнітивних помилок у сприйнятті й оцінці інформації. Тому основне призначення механізмів критичного мислення у фокусі безпеки громадян в умовах інформаційно-психологічних викликів війни полягає в захисті від небезпеки хибного сприймання й оцінювання інформації в умовах інформаційної агресії, знаходження ефективних, раціональних і незалежних рішень вирішення складних проблем, спрямування енергії, викликані негативними чинниками війни, на ціннісно і соціально позитивні цілі, раціональне використання ресурсів. Адекватне функціонування особистості передбачає взаємодією сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. Контрсугестію розглянуто як механізм, який забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Безпека громадян в контексті проблеми дослідження авторами проекту розкрита як захист їх інтересів, прав і свобод, стан захищеності психіки і свідомості від дії різноманітних небезпечних внутрішніх і зовнішніх загроз, інформаційних впливів, які перешкоджають або ускладнюють формування та функціонування адекватної соціальної поведінки, процес соціалізації та в цілому негативно впливають на їх життєдіяльність. У відповідному аспекті

передбачено забезпечення якісного всебічного інформування та вільного доступу громадян до різних джерел інформації, контролю за непоширенням дезінформації, протидії негативним інформаційно-психологічним впливам.

Розкриваючи *специфіку процесу формування критичного мислення у різних категорій громадян у фокусі безпеки в інформаційно-психологічному вимірі війни*, автори проєкту виокремлюють критерій поділу громадян на певні групи, а також враховують критерій вразливості. За критерієм виокремлення груп в контексті розкриття критичного мислення як педагогічного феномену, умовно виокремлено дві групи громадян: ті, які перебувають в системі освіти – здобувачі освіти різних рівнів і педагогічні працівники та ті, які вже отримали освіту більше п'яти років тому, де друга група є більш вразливою. За критерієм вразливості розкрито особливості внутрішньо переміщених осіб, осіб з тимчасово окупованої території, військовослужбовців – учасників бойових дій, осіб з інвалідністю, зокрема внаслідок війни, дітей, які постраждали внаслідок війни РФ проти України, різних вікових категорій дітей, людей похилого віку тощо, а також особливості роботи з фахівцями і педагогічними працівниками, які працюють з населенням в аспекті формування критичного мислення.

2.2 Феномени збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань

Робота команди проєкту за другим напрямом передбачала розкриття феноменів збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань, визначення механізмів одночасного впливу збройного насилля та інформаційної агресії на різні категорії громадян та суспільство.

У ході роботи командою проєкту на цьому етапі було застосовано такі підходи:

- *структурно-функціональний* (аналіз і розкриття структурних складників збройного насилля та інформаційної агресії як цілісності взаємопов'язаних елементів);
- *конфліктологічний* (аналіз і розкриття сутності моделі впливу збройного насилля та інформаційної агресії на громадян і суспільство як зіткнення різних інтересів, збройного та політичного протистояння);
- *соціокультурний* (аналіз і розкриття сутності впливу соціальних і культурних цінностей різних соціальних спільнот на ескалацію насилля, суттєвих змін цінностей і соціокультурної поведінки населення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії);
- *біхевіористський* (аналіз і розкриття сутності поведінки груп і спільнот, що опинилися в умовах збройного насилля та інформаційної агресії).

Отримано такі результати роботи за другим напрямом у межах реалізації аналітичного й аналітико-узагальнювального етапу фундаментального дослідження «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

1. Бадер А. В., Вовк С. О., Курило В. С. Збройне насилля: сутнісно-термінологічний аналіз. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. 2023. № 48. С. 177–178. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.22> (стаття)

Авторами наголошено, що розуміння змісту феномену збройного насилля надає вагомі аргументи у протидії інформаційній агресії російської федерації. Підкреслено, що розкриття заявленої теми сприяє поглибленню і деталізації вивчення процесів, у які була втягнута наша держава з 2014 р. та з 2022 р., а результативність зазначеного безпосередньо пов'язана з використанням науково аргументованого категоріального апарату. Наведено аргументи того, що насилля є характерним для людського середовища.

Стимування від нього відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які не є абсолютними. Підкреслено, що усі прояви цього феномену в суспільстві концентруються в явищі соціального насилля, з якого на основі причетності до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Констатовано, що межі розуміння як соціального, так і політичного насилля є наразі досить дискусійними. У науковій літературі виявляються підходи, які як абсолютизують насилля, так і звужують вплив зазначеного явища до мінімуму. Збройне насилля автори розглядають як політичне явище – особливий засіб та метод соціально-політичного протиборства, граничний ступінь примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. З огляду на сутність та види державного суверенітету, з яким прямо пов'язане існування політичної системи, пропонується класифікувати збройне насилля на внутрішнє та зовнішнє.

2. Бадер А. В., Вовк С. О. Маніпулятивний вплив друкованих та електронних джерел у реалізації інформаційної складової сучасного збройного насилля. *Літопис Волині*. 2023. Вип. 29. (стаття, прийнята до друку)

Авторами зазначено, що агресія рф 2014 р. супроводжувалась значним маніпулятивним тиском на український інформаційний простір. В основі трансльованих росією обґрунтувань повномасштабного вторгнення 2022 р. також покладено маніпуляції з цілою низкою понять. Відповідно, підкреслено необхідність підтримки інформаційної гігієни, що неможливо без наукового аналізу технологій маніпулятивного впливу друкованих та електронних джерел інформації. Констатовано, що основними характеристиками друкованих джерел є розповсюдженість, доступність, дешевизна, можливості багаторазового використання, натомість, досить низька оперативність. Електронні джерела відзначаються високою оперативністю, а радіо та телебачення – масовою аудиторією. Зазначено, що

сьогодні відбуваються суттєві трансформаційні процеси у визначальних характеристиках указаних інструментів інформаційного впливу. Зокрема, розширюється присутність у Інтернет просторі традиційних ЗМІ, виробництво контенту орієнтується на глобальний рівень та фрагментується в залежності від уподобань конкретної аудиторії, застосовуються механізми інтерактивного зв'язку зі споживачем та технічні можливості маніпуляцією змістом матеріалу. Підкреслено, що на основі провідних характеристик та сучасних трансформацій друкованих та електронних джерел побудовані технології інформаційного впливу. Зазначено, що розповсюдженими є наступні технологічні прийоми: уривчасте, вибіркоче інформування; «інформаційний вал»; клішування інформації; «навішування ярликів»; «експлуатація подвійних стандартів»; оприлюднення ганебної інформації щодо супротивника; «гра цифрами»; «помилкова аналогія»; конструювання повідомлень із змістовною незбалансованістю; експлуатація авторитету певних осіб; тиражування наявних та штучно створених міфів та фейків. Визначено, що основним засобом протидії указаним маніпулятивним механізмам є комплекс політико-правових, соціально-інформаційних й освітніх та силових заходів.

3. Бадер А. В., Вовк С. О. Системні риси агресії як виду зовнішнього збройного насилля та російсько-українська війна. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.23> (стаття).

Авторами констатовано, що Україна з 2014 р. перебуває в умовах реалізованого проти неї збройного насилля, а задля чіткого розуміння українцями та світовим співтовариством указаних процесів постала нагальна необхідність виявлення системних рис агресії та кваліфікації, на цій основі, дії російської федерації проти України у 2014–2023 рр. Виявлено, що протягом усього періоду державно організованого існування людства й до середини ХХ ст. недоцільно виокремлювати системні риси агресії, оскільки її

неможливо відділити від таких феноменів як «війна» та «воєнний конфлікт». Проте акцентовано, що штучно створена в середині ХХ ст. юридична категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення та стала основою процесу формування та поширення явища прихованої агресії, яке дістало безліч назв: «конвенційна війна», «проксі війна», «війна в лімітрофах» тощо. Підкреслено, що аналізований феномен став одним із основних факторів появи сучасних форм зовнішнього збройного насилля, у межах якого початковий етап є, по суті, агресією, що навіть не фіксується та не усвідомлюється країною-жертвою. Зазначено, що пояснити логіку та причини агресії рф в Україні як в 2014 р., так і в 2022 р., виходячи з зовнішніх факторів, а саме функціонуванням світової політико-економічної системи неможливо. Констатовано, що росія – країна напівпериферійної зони, що експортує енергоносії, а сучасні товари з високою доданою вартістю не виробляє та не вироблятиме в найближчій перспективі. Підкреслено, що жодна реконструкція світ-економіки не може змінити місце та статус росії у цій системі. Зроблено висновок, що основними факторами, які підштовхнули російське керівництво до розв'язання російсько-української війни є внутрішні. Авторитарна політична система рф потребує зовнішнього ворога для виправдання великої кількості силових структур та репресій проти опозиції. Висловлено думку, що важливу роль зіграв й особистісний фактор, зокрема, викривлені переконання й збочені амбіції в. путіна та його оточення, сформовані на основі численних тенденційних робіт російських науковців.

4. Бадер А. В., Вовк С. О. Сутнісно-термінологічний аналіз видів внутрішнього збройного насилля. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 49 (стаття, прийнята до друку)

Авторами констатовано, що поява та розповсюдження сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій надала широкі можливості маскуванню відвертої зовнішньої агресії під різні види

внутрішньополітичного збройного насилля. Підкреслено, що в 2014 р. Україна на собі відчула подібну ситуацію, а саме приховану агресію РФ, що супроводжувалась значним маніпулятивним тиском. Зазначено, що в основі трансльованих Росією обґрунтувань повномасштабного вторгнення 2022 р. також покладено маніпуляції з поняттями «державний переворот», «військовий переворот», «громадянська війна» тощо. Наголошено, що актуальною для нашої держави є проблема підтримки інформаційної гігієни та формування критичного мислення громадян. Указується, що це абсолютно неможливо без встановлення системних рис та формулювання чітких визначень різних видів внутрішнього збройного насилля.

У розвідці на основі системних рис усі види внутрішнього збройного насилля були розподілені на дві категорії. До першої віднесено насилля, що застосовується з ініціативи державних структур. Зазначено, що цей вид характерний для недемократичних політичних режимів та має назву «репресії» й «терор». До другої віднесено усі інші види, в яких ініціатором застосування зброї є різні групи населення. Вказано, що остання категорія також має свою структуру. Підкреслено, що бунт, повстання та збройний заколот не призводять до суттєвих політичних змін, їх застосування провокують певні дії правлячої особи або еліти, а наслідком можуть бути незначні політичні зміни у вигляді поступок. Наголошено, що метою збройного зіткнення у межах громадянської війни є захоплення/збереження влади, повалення/консервування політичних структур. Констатовано, що громадянська війна веде до суттєвих суспільно-політичних трансформацій, однак опосередковано. На відміну від революції, у результаті якої відбуваються швидкі фундаментальні зміни в усіх сферах життя суспільства.

5. Бадер А. В. Сутнісно-термінологічний аналіз видів зовнішнього збройного насилля. *Регіональні студії*. 2023. № 34. С. 51–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.8> (стаття).

Автором на основі детального вивчення наукової літератури різних галузей встановлено сутнісні основи таких видів зовнішнього збройного насилля: «війна», «воєнний конфлікт», «тероризм», «агресія» й «геноцид» та сформульовано точні дефініції названих феноменів. Констатовано, що в умовах широких можливостей завуальованого застосування збройного насилля перед науковим та експертним середовищем постало актуальне завдання формулювання точних дефініцій феноменів «війна», «воєнний конфлікт», «тероризм», «агресія» та «геноцид». Підкреслено, що одні й ті самі збройні конфлікти кінця XX – початку XXI ст. визначались і як внутрішньополітичні, і як зовнішньополітичні, що надавало широкі можливості маніпулювання громадською думкою. Зазначено, що вказану проблему може зняти сутнісно-термінологічний аналіз різних видів збройного насильства.

Наголошено, що основним й найбільш масштабним видом зовнішнього збройного насилля є війна. Відповідно, її ключовою кваліфікаційною характеристикою є масштабність, а також пріоритетність саме збройних засобів вирішення протиріч та особливий стан усього суспільства. Констатовано, що воєнний конфлікт – дуже подібне явище, однак, він відрізняється меншими масштабами застосування зброї, не передбачає розірвання дипломатичних відносин між суперниками й особливого стану усього суспільства. Підкреслено, що тероризм є самостійним видом збройного насилля, він має принципово антиетатистський характер, а застосування (приховано або вочевидь) подібних методів державними структурами слід кваліфікувати як диверсію або приховану агресію. Вказується, що самостійними видами зовнішнього збройного насилля є геноцид та агресія. Констатовано, що ці феномени визнаються міжнародним гуманітарним правом тяжкими злочинами, а характерною ознакою їх є одностороннє застосування сили.

6. Вовк С. О., Бадер А. В. Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля. *Politicus*. 2023. Вип. 4. С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.1> (стаття).

Авторами російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., представлена як найбільша загроза для національної безпеки України. Зазначено, що специфіка збройної боротьби українського народу з агресором, зокрема протидії дезінформації та кібератакам, протистояння спробам дестабілізувати суспільство, координація гуманітарних заходів, вимагає постійного перегляду та адаптації інституційно-функціонального наповнення національної безпеки для ефективного управління державою і захисту національних інтересів відповідно загроз і викликів, спричинених агресором. Досліджено зміни в інституційно-функціональному наповненні національної безпеки України в умовах збройного насилля. До інституційно-функціонального наповнення національної безпеки віднесено систему організаційних структур, сукупність нормативно-правових актів і політик, та функції держави, які спрямовані на забезпечення та зміцнення національної безпеки країни в певній сфері суспільного життя. Акцентовано, що в залежності від сфери можна говорити про політичний, економічний, воєнний, соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки, кожен з яких спрямований на запобігання, мінімізацію і вирішення загроз і ризиків, що постали внаслідок російської агресії з 2014 р., та сприяв збільшенню ступеня захищеності життєвоважливих інтересів держави, суспільства і людини.

Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля представлено як необхідний для забезпечення національної стійкості, надання відповіді на сучасні загрози та здійснення захисту національних інтересів. Зазначено, що якість національної безпеки визначається не тільки якістю окремих елементів інституційно-функціонального наповнення, але й тим, як вони будуть

корелюватися один з одним. Також звернено увагу на розставлення пріоритетів (деякі аспекти можуть бути більш важливими і впливати більше на загальну ефективність). Наголошено, що елементи інституційно-функціонального наповнення варто розглядати як динамічний рух, який обумовлений змінами політик і стратегій на законодавчому рівні.

7. Вовк С. О., Бадер А. В. Рефлексивний погляд на збройне насилля та теорію справедливої війни в контексті російсько-української війни. *Politicus*. 2023. Вип. 3. С. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.4> (стаття)

Авторами зазначено, що російське військове вторгнення в Україну, спочатку в Крим, а потім – на Донбас, що розпочалося 20 лютого 2014 р. у гібридній формі та триває донині всупереч нормам міжнародного права, стало яскравим історичним прецедентом у сучасному світі. Міжнародна спільнота вимушена докорінно переглянути своє ставлення до багатьох підходів і норм, які стали усталеними після Другої Світової війни. Екзистенціальний вимір російсько-української війни як глобальної нового покоління проксі-війну з гібридними тактиками та акцентом на інформаційних інструментах зміни поведінки людей, суспільної думки та системи сприйняття супротивником, мирним населенням та світовою спільнотою подій, що відбуваються, обумовлює переосмислення теорії справедливої війни. Застосування цієї теорії до російсько-української дозволяє критично оцінити дії та наміри агресора, законність і справедливість застосування Україною збройного насилля у цьому конфлікті.

Акцентовано, що поява недержавних утворень як значних акторів у збройному конфлікті також вимагає переосмислення традиційної теорії справедливості війни. Оскільки недержавні утворення, як в даному випадку ДНР-ЛНР, становлять загрози не тільки для конкретної держави, а й для світового правопорядку, необхідно оцінювати, як можуть застосовуватися принципи теорії справедливості війни до цих акторів та боротьби з ними. Застосування Україною збройного насилля з метою протистояти

повномасштабним діям росії, щоб відстояти власний суверенітет, територіальну цілісність і захистити населення від агресії є необхідним, справедливим і законним. Маніпулювання росією критеріями справедливої війни не позбавляє агресора від відповідальності.

8. Вовк С. О., Курило В. С., Бадер А. В. Збройне насилля та формування образу ворога в контексті російської агресії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. Вип. 2 (68). С. 41–48. (стаття).

Авторами досліджено взаємозв'язок між збройним насиллям та формуванням образу ворога, аналізуючи механізм останнього в контексті російської агресії. Зазначено, що з початком російсько-української війни в 2014 р. російська пропаганда докладає зусиль для виправдання агресивних дій та формування негативного уявлення про Україну, її народ, владу, збройні сили тощо. У офіційній пропаганді для позначення ворога росія використовує мовні одиниці з переважно негативними інтонаціями. Це включає в себе терміни, які сприяють формуванню «мови ворожнечі» або «дискурсу ненависті». Ці вербальні засоби мають мету дискредитувати українську сторону та створити у власному суспільстві враження, що Україна є загрозою для безпеки і національних інтересів росії.

Констатовано, що в процесі формування образу ворога з України, російська пропаганда активно використовує підсилення наявних стереотипів, які можуть виникнути на основі історичних, культурних, або етнічних відмінностей між Росією та Україною. Цей засіб поряд зі міфілогізацією є ефективним інструментом для втілення ідей пропаганди в масову свідомість, оскільки вже існуючі уявлення важливо лише посилити. Акцентовано, що на сьогодні росія сформувала низку стереотипів і міфів щодо України, які використовує для формування образу ворога: отожднення Русі та росії; історична єдність росіян та українців; існування «справжніх, правильних» українців, які прагнуть до союзу з росією, інші з «неонацисти»;

«російськомовні» потребують захисту росії і в. путіна. Продуктування міфів російською пропагандою пов'язано зі процесом фальсифікації історії.

Окреслено, що росія формує образ ворога з української держави і народу за допомогою такої маніпулятивної технології як повна дегуманізація опонента, стирання «людського обличчя». Відповідно, образ конструюється на негуманістичних основах, де людина знижується до рівня біологічної сутності або навіть тварини, що призводить до недостатньої поваги та ненависті до ворожої групи через створення стереотипів та перекручення характеристик, а насилля і жорстокість стають виправданням боротьби за існування. Механізм формування росією образу ворога з України визначено як конструювання універсальної матриці переконань, що інституціоналізує процес репродукції ворожості з метою виправдання втручання у внутрішні справи української держави, а також застосування насильницьких заходів щодо демонізованих груп. Констатовано, що сформований в свідомості російського населення образ ворога з України глибоко вплинув на сприйняття подій російсько-української війни та створив підґрунтя для підтримки агресивних дій та жорстокості російської армії з боку власного суспільства.

9. Вовк С. О. Соціокультурний інструментарій формування національної безпеки України в умовах війни. *Регіональні студії*. 2023. №34. С. 69–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.11> (стаття).

Авторкою наголошено на тому, що сьогодення ситуація в Україні ілюструє недостатню ефективність традиційних підходів до побудову концепції національної безпеки, як певної системи офіційно прийнятих принципових позицій держави і суспільства на цінності та інтереси, на стратегії і заходи захисту території, суверенітету, національних інтересів, населення, економіки від потенційних та реальних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Звернено увагу на *соціокультурний інструментарій безпеки* як комплекс засобів, методів і практик, які використовуються державою або суспільством для підтримки та зміцнення національної безпеки в площині

формування національної ідентичності, єдності та згуртованості суспільства, громадянської свідомості та взаємопорозуміння, здатності реагувати на існуючі та можливі загрози.

Доведено, що комунікаційні стратегії, залученість громадян до процесу прийняття рішень і національно-патріотичне виховання як соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки є запорукою збереження суверенітету і нації. Правильно організовані комунікаційні канали та інформаційні кампанії, спрямовані на об'єднання населення та підтримку національних інтересів, сприяють зміцненню патріотичного духу та громадянської свідомості. Взаєморозуміння між усіма верствами суспільства створює підґрунтя для ефективного протидії зовнішнім загрозам та збереження національної безпеки. Наголошено, що активна громадянська позиція та участь у прийнятті важливих рішень підвищує довіру до влади та забезпечує демократичний контроль над державними діями. Зазначено, що заохочення громадян брати активну участь у житті країни та враховувати їхні думки при формуванні стратегій національної безпеки сприяє стабільності та ефективному реагуванню на внутрішні та зовнішні виклики. Акцентовано, що національно-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності та почуттю єдності, необхідних для стійкості країни перед зовнішніми загрозами. Формування громадянської свідомості, патріотичного духу та підтримка національних цінностей впливає на залученість громадян до захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності. Зроблено висновок, що важливо продовжувати розвивати національно-патріотичне виховання серед молодого покоління, щоб забезпечити майбутнє нації та зберегти національну безпеку в умовах зовнішніх тиску та агресії.

10. Вовк С. О. Створення альтернативної реальності: стратегія російської пропаганди в контексті російсько-української війни. *Politicus*. 2023. № 5. (стаття, прийнято до друку)

Авторкою зазначено, що в умовах інформаційних конфліктів сучасності, велике значення приділяється розумінню та аналізу механізмів формування альтернативної реальності як інструменту впливу на суспільство та міжнаціональні відносини. У цьому контексті, російська пропаганда виявляється важливим дослідницьким об'єктом. Розглянуто альтернативну реальність ситуації в Україні як конструкту, створеного російською пропагандою для впливу на українських громадян та сприйнятті подій війни у ключі, вигідному росії. Визначено, що альтернативна реальність як викривлена версія, що слугує інтересам тих, хто її конструює, – це складна соціокультурна конструкція, яка виникає внаслідок систематичного впливу інформації, орієнтованої на перекручення об'єктивної дійсності з метою формування специфічного світогляду та переконань у групі або індивідуума.

Звернено увагу, що альтернативну реальність можна розглядати в соціокультурному, політичному та психологічному контексті, оскільки вона формується в умовах певних соціально-культурних реалій, використовує спільноти для поширення свого впливу, слугує інструментом для досягнення певних політичних цілей засобами дезінформації та медійної маніпуляції, експлуатує емоційні компоненти для створення сприятливого підґрунтя для впливу на психологічний стан аудиторії.

Констатовано, що російська пропаганда використовує як стратегію створення альтернативної реальності, що відрізняється від загальновизнаних фактів чи об'єктивної дійсності, будується за допомогою різноманітних засобів, включаючи масові медіа, політичну пропаганду, соціальні мережі та інші канали комунікації, і включає в себе перекручення фактів, вигадані історії, стереотипи та емоційно заряджені наративи, спрямовані на вплив на сприйняття і переконання аудиторії. Враховуючи ці аспекти, важливо визнати необхідність дотримання принципів інформаційної безпеки, критичного мислення громадян та зміцнення громадянського суспільства для протидії впливу альтернативної реальності, яку намагається створити російська пропаганда.

11. Вовк С. О. Стратегії дезінформації росії в російсько-українській війні: типологія фейків. *Регіональні студії*. 2023. №35. (стаття, прийнято до друку).

Авторкою проаналізовано стратегії та методи дезінформації, які використовує Росія у контексті воєнних подій в Україні. Розкрито різновиди фейків та їхню роль у гібридній війні, визначено типологію використовуваних стратегій та їхні наслідки для суспільства та національної безпеки. Використано соціокультурний методологічний підхід та ряд наукових методів, таких як діалектичний, узагальнення, порівняльний та герменевтичний, для комплексного вивчення проблеми.

Зазначено, що проблема типологізації фейків полягає в тому, що фейки можуть приймати різноманітні форми і впливати на різні аспекти суспільства, інформаційного простору та політики. Типологізація фейків спрямована на класифікацію та систематизацію цих різних форм, але це завдання важке через, по-перше, їхню складність та постійну еволюцію; по-друге, фейки можуть бути спрямовані на досягнення різних цілей, таких як вплив на політичні рішення, сіяння паніки, збільшення прибутків або руйнування репутації; по-третє, деякі фейки мають обмежене поширення та призначені для впливу на окремі групи, тоді як інші можуть мати глобальний вплив; по-четверте, розвиток технологій, таких як діпфейки і синтетичний контент, ускладнює виявлення та класифікацію фейків; по-п'яте, фейки в конфліктних ситуаціях можуть відрізнятися від фейків у мирних часах, оскільки їхні мети та методи можуть змінюватися.

Наголошено, що проблема полягає в тому, як класифікувати та категоризувати ці різні аспекти фейків, з метою кращого їх розуміння та боротьби з ними. У типологізації важливо враховувати динаміку змін у сфері дезінформації та адаптувати класифікацію до нових реалій.

12. Курило В. С., Караман О. Л. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: «переміщені університети»: наукова доповідь на спільному

засіданні Комітету педагогічних наук Польської академії наук та вченої ради Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (29 вер. 2023 р.). *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. № 5 (2). С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5213> (стаття, доповідь)

Авторами висвітлено історію, узагальнено досвід і проблеми, визначено перспективи розвитку переміщених університетів як нового явища в освітньому просторі України, що з'явилося внаслідок війни росії проти України (2014-2023рр.). Зазначено, що термін «переміщені університети» у науковий, освітній та нормативно-правовий обіг було введено науковцями ЛНУ імені Тараса Шевченка, який двічі постраждав від російської агресії та має статус двічі переміщеного ЗВО (2014 та 2022рр.). Показано, як в умовах війни та переміщення ЛНУ імені Тараса Шевченка двічі відновлювався та продовжує розвиток в сукупності всіх напрямів освітньої діяльності. Інформаційна безпека держави / інформаційно-психологічна безпека особистості; гібридні війни (збройне насилля / інформаційна агресія); формування критичного мислення запропоновані як тематика спільних досліджень в межах співпраці між Комітетом педагогічних наук Польської академії наук та вченою радою Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

13. Курило В. С., Караман О. Л. Поняття безпеки в глобальному, національному та індивідуальному вимірах. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.33> (стаття)

Авторами наголошено, що у зв'язку з тривалою російською агресією проти України, спалахами тероризму в різних куточках світу, соціальними, економічними, екологічними, інформаційними катастрофами й загрозами всьому цивілізованому світу дослідження проблеми безпеки з кожним днем набирає обертів у міжнародному й вітчизняному, законодавчому й

дослідницькому просторах. Поняття «безпека» розкрито в глобальному, національному й індивідуальному вимірах. Встановлено, що *безпека* – це відкрита, складна, багатокомпонентна система, яка має вертикальну (ієрархічну) й горизонтальну структуру та ґрунтується на прогресивних загальнолюдських, національних, індивідуально-особистісних цінностях і принципах сталого розвитку. З’ясовано, що на глобальному рівні поняття «безпека» використовується в трьох значеннях: «глобальна безпека», «міжнародна безпека», «колективна безпека», які мають свою специфіку. *Глобальна безпека* – це система заходів, спрямованих на запобігання та мінімізацію глобальних небезпек і викликів та забезпечення співіснування й розвитку людської цивілізації на планеті Земля; *міжнародна безпека* – це створення в міжнародному просторі умов, необхідних для існування та функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, територіальної цілісності, політичної та економічної незалежності, рівноправних відносин з іншими державами; *колективна безпека* фокусується на військово-стратегічних проблемах з метою колективного захисту від спільного ворога. *Національну безпеку* визначено як здатність країни до захисту самостійно чи разом з іншими країнами національних інтересів і цінностей, особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз з метою її сталого розвитку; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. *Безпеку в індивідуальному вимірі* потрактовано як стан задоволеності особистості від можливості реалізації потреб різного рівня, внутрішньої і зовнішньої гармонії, впевненості в майбутньому; інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Доведено, що в представленій ієрархічній безпековій структурі людина, з одного боку, є основним об’єктом впливу вищих рівнів небезпеки / безпеки, з іншого – провідним суб’єктом розробки безпекової політики для самореалізації, сталого розвитку суспільства, збереження й розвитку людської цивілізації.

14. Бадер А. В. Агресія: вплив на міжнародній арені штучно створеного виду збройного насилля. *Актуальні проблеми зовнішньої політики України* : матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конфер. студ. та молод. вчених (Чернівці, 30 лист. 2023 р.). Чернівці, 2023. (тези, прийняті до друку).

Автором зазначено, що концепт «агресія» як самостійний вид зовнішнього збройного насилля був створений після завершення останньої тридцятирічної війни за гегемонію та став однією із основ системи безпеки сучасної світ-економіки. Виявлено, що штучно створена, юридична категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення й впливу на міжнародні та внутрішньодержавні процеси. Констатовано, що зазначене пов'язано з формуванням та поширенням явища прихованої агресії, що дістало безліч назв: «конвенційна війна», «проксі війна», «війна в лімітрофах» тощо. Підкреслено, що в подальшому, аналізований феномен став одним із основних факторів появи сучасних форм зовнішнього збройного насилля, у межах якого початковий етап є, по суті, агресією, що навіть не фіксується та не усвідомлюється країною-жертвою.

15. Бадер А. В. Російсько-українська війна крізь призму логіки функціонування капіталістичної світ-економіки. *Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці* : матер. Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Одеса, 29 жовт. 2023 р.). Одеса : Фенікс, 2023 С. 85–89. (тези)

Автором констатовано, що Україна з 2014 р. перебуває в умовах реалізованого проти неї збройного насилля, а задля чіткого розуміння українцями та світовим співтовариством указаних процесів постала нагальна необхідність виявлення системних рис агресії та кваліфікації, на цій основі, дії російської федерації проти України у 2014 – 2023 рр. Виявлено, що протягом усього періоду державно організованого існування людства й до середини XX ст. недоцільно виокремлювати системні риси агресії, оскільки її неможливо відділити від таких феноменів як «війна» та «воєнний конфлікт». Проте наголошено, що штучно створена у середині XX ст. юридична

категорія «агресія» поступово набула реального політичного наповнення та стала основою процесу формування та поширення явища прихованої агресії, яке дістало безліч назв: «конвенційна війна», «проксі війна», «війна в лімітрофах» тощо. Підкреслено, що аналізований феномен став одним із основних факторів появи сучасних форм зовнішнього збройного насилля, у межах якого початковий етап є, по суті, агресією, що навіть не фіксується та не усвідомлюється країною-жертвою.

Зазначено, що пояснити логіку та причини агресії рф в Україні як в 2014 р., так і в 2022 р., виходячи з зовнішніх факторів, а саме функціонуванням світової політико-економічної системи неможливо. Констатовано, що росія – країна напівпериферійної зони, що експортує енергоносії, а сучасні товари з високою доданою вартістю не виробляє та не вироблятиме в найближчій перспективі. Підкреслено, що жодна реконструкція світ-економіки не може змінити місце та статус росії у цій системі. Зроблено висновок, що основними факторами, які підштовхнули російське керівництво до розв'язання російсько-української війни є внутрішні. Авторитарна політична система рф потребує зовнішнього ворога для виправдання великої кількості силових структур та репресій проти опозиції. Висловлюється думка, що важливу роль зіграв й особистісний фактор, зокрема, викривлені переконання й збочені амбіції в. путіна та його оточення, сформовані на основі численних тенденційних робіт російських науковців.

16. Вовк С. О. Збройне насилля та теорія справедливості війни в контексті російсько-української війни. Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матер. XIII міжнар. наук.-практ. конфер. (Чернівці, 14 черв. 2023 р.). Чернівці, 2023. (*тези, прийняті до друку*).

Авторкою в контексті теорії справедливості війни розкрито аспект російсько-української війни. Зазначено, що вся неспровокована агресія

підлягає засудженню. Людина як раціональна істота, повинна вирішувати всі суперечки здоровим глуздом і законом, а не силовими методами. Єдиним виправданим наміром є забезпечення не помсти, завоювання, економічна вигода чи ідеологічна перевага, а забезпечення справедливого миру. Застосування збройного насилля з боку України – це самооборона і захист, вимушена міра у відповідь на російське вторгнення. Війна як самооборона і загалом захист, зокрема захист інших вразливих народів є морально виправданою.

17. Вовк С. О. Технологічні аспекти створення дипфейків та їх наслідки для національної безпеки. *Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці*: матер. Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Одеса, 29 жовт. 2023 р.). Одеса: Фенікс, 2023 С. 266–269. (тези)

Авторкою наголошено, що у світі, який характеризується цифровими технологіями та інформаційною вразливістю, феномен дипфейків став серйозним викликом для національної безпеки. Дипфейки, які представляють собою штучно створений контент з фальсифікованим вмістом, можуть бути використані для досягнення цілей, які становлять загрозу суверенітету, стабільності та безпеці країни. Зазначено, що, по-перше, дипфейки використовуються для дискредитації політичних діячів та посадових осіб, зокрема і перших осіб держави. По-друге, дипфейки використовуються для маніпулювання громадською думкою. По-третє, використання дипфейків може впливати на діловий клімат, викликаючи зміни в ринкових умовах або репутаційних втрати компаній та бізнесу. Показано як наведені приклади демонструють, що з моменту виникнення технологій для створення дипфейків виникає необхідність в розвитку заходів для їхнього виявлення, відслідковування та протидії. Констатовано, що національна безпека має бути здатною виявляти та протистояти цим загрозам для забезпечення стабільності держави.

18. Курило В. С., Караман О. Л. Соціальні та психолого-педагогічні особливості дітей, які постраждали внаслідок війни рф проти України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер. *«Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини»* (м. Тернопіль, 27 жовт. 2023 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2023. С. 178–183 (тези).

Авторами здійснено розглянуто різні варіації збройного насилля збоку рф, свідками якого стала велика кількість дітей: артобстріли, руйнування рідних міст, селищ, шкіл і власних домівок; загибель батьків і членів сімей, друзів, тварин; катування й каліцтва; власні поранення; масова загибель людей; внаслідок військової та інформаційної агресії порушення прав людини та дитини, закріплені в міжнародних і вітчизняних правових документах. Розкрито сутність поняття «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Визначено соціальні і психолого-педагогічні особливості дітей, які стали жертвами війни рф проти України, як основи для розробки ефективних змісту і технологій щодо збереження їх ментального здоров'я в умовах сьогодення.

Отже, підсумовуючи зазначене, авторами розкрито сутність понять збройного насилля, інформаційної агресії, безпеки суспільства, окупації та ревіталізації територій, визначено механізми впливу збройного насилля та інформаційної агресії на громадян. *Збройне насилля* представлено як особливий засіб та метод соціально-політичного протиборства, граничний ступінь примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування для досягнення політичних, соціальних, економічних та інших цілей. *Інформаційну агресію*

розглянуто як інструмент в політичній, військовій, економічній та інших сферах, який характеризується використанням інформаційних та комунікаційних засобів з метою завдання шкоди національній безпеці. *Безпека суспільства* окреслюється як баланс життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства в цілому, за якої забезпечуються їх захищеність, усвідомлення та освоєння ними механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, інформаційним впливам. Поняття *окупації* автори вбачають як стан контролю та адміністрування за допомогою силових структур іноземними державами території іншого суверенної держави. *Ревіталізацію територій*, в свою чергу, розглядають як процес відновлення, оновлення та вдосконалення фізичної, економічної, соціальної та/або культурної інфраструктури та активностей певної частини держави, з метою поліпшення її стану та стимулювання розвитку.

Серед механізмів впливу збройного насилля та інформаційної агресії виокремлено: взаємозв'язок між збройним насиллям та формуванням образу ворога в контексті російської агресії; механізми формування альтернативної реальності як інструменту впливу на суспільство та міжнаціональні відносини; механізми інтерактивного зв'язку зі споживачем та технічні можливості маніпуляцією змістом матеріалу. Основними засобами протидії відповідним маніпулятивним механізмам визначено комплекс політико-правових, соціально-інформаційних, освітніх та силових заходів, а також необхідність дотримання принципів інформаційної безпеки, критичного мислення громадян та зміцнення громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Згідно з цілями аналітичного й аналітико-узагальнювального етапу дослідження командою було проаналізовано джерела літератури з проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України, розкрито стан розробленості проблеми формування критичного мислення громадян в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України. Цілі дослідження досягалися через виконання основних завдань, що дозволило сформулювати такі висновки:

1. У процесі збору наукових джерел з різних галузей знань з проблем формування критичного мислення, збройного насилля, інформаційної агресії опрацьовано групи джерел – первісні (початкові), актуалізовані і потенційні; за видами – документальні, оповідні, масові, немасові, історіографічні, підручникотворення, наочні, електронні тощо. Під час пошукової роботи застосовано плюралістичний комплексний підхід з акцентом на аксіологічному, культурологічному, структурно-функціональному, конфліктологічному, соціокультурному, біхевіористському, середовищному, синергетичному, парадигмальному підходах до проблеми дослідження. Збір джерел склав основу подальшого аналізу та створення джерельної бази дослідження.

2. Аналіз зібраних джерел дозволив визначити оптимальні межі джерельної бази дослідження, узгодити вибір обсягу та реєстру джерел, враховуючи специфіку тематики дослідження. Створена джерельна база, яка містить комплекс джерел різних видів і з різних галузей знань, дала можливість орієнтуватися в наявних ресурсах з досліджуваної проблеми, виявляти резерви та корегувати процес подальшого освоєння розмаїття різних груп джерел. Загальна кількість склала 545 джерел, з них 111 іноземною мовою.

3. Результатом аналітичної й аналітико-узагальнювальної роботи команди щодо розкриття стану розробленості проблеми формування критичного мислення в психолого-педагогічній літературі, феноменів збройного насилля та інформаційної агресії в науковій літературі з різних галузей знань стало обґрунтування теоретико-методологічних засад формування критичного мислення громадян як чинника безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України, що висвітлено в опублікованих і прийнятих до друку 32 статтях у журналах категорій Б, В та 11 тезах за результатами участі в конференціях.

4. В контексті проблеми дослідження авторами розкрито сутність таких понять: «критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека громадян», «безпека суспільства», «окупація», «ревіталізація територій»; уведено в науковий обіг дефініцію «формування критичного мислення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії», в тому числі на Сході України; визначено механізми впливу збройного насилля та інформаційної агресії, специфіку процесу формування критичного мислення у різних категорій громадян.

Критичне мислення представлено як тип мислення, що на основі поєднання логічних, рефлексивних і творчих навичок у процесі самостійного пізнання дійсності, супроводжується інтерпретацією, аналізом, оцінкою і поясненням подій, прийняттям обґрунтованих рішень, посилює стійкість, дозволяє продукувати нові ідеї, забезпечує можливість адекватного реагування, захисту і спротиву людини в умовах інформаційної невизначеності, суперечливості і загроз.

Збройне насилля – це особливий засіб та метод соціально-політичного протистояння, граничний ступінь примусу опонента та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування для досягнення політичних, соціальних, економічних та інших цілей.

Інформаційна агресія є інструментом в політичній, військовій, економічній та інших сферах, який характеризується використанням

інформаційних та комунікаційних засобів з метою завдання шкоди національній безпеці.

Безпека суспільства являє собою баланс життєво важливих інтересів соціальних груп і суспільства в цілому, за якої забезпечуються їх захищеність, усвідомлення та освоєння ними механізмів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, інформаційним впливам.

Безпеку громадян в контексті проблеми дослідження автори проєкту вбачають як захист їх інтересів, прав і свобод, стан захищеності психіки і свідомості від дії різноманітних небезпечних внутрішніх і зовнішніх загроз, інформаційних впливів, які перешкоджають або ускладнюють формування та функціонування адекватної соціальної поведінки, процес соціалізації та в цілому негативно впливають на їх життєдіяльність.

Окупація – це стан контролю та адміністрування за допомогою силових структур іноземними державами території іншої суверенної держави.

Ревіталізація територій розглядається як процес відновлення, оновлення та вдосконалення фізичної, економічної, соціальної та/або культурної інфраструктури та активностей певної частини держави, з метою поліпшення її стану та стимулювання розвитку.

Під дефініцією «*формування критичного мислення в умовах збройного насилля та інформаційної агресії*», в тому числі на Сході України команда проєкту розуміє складний інтегральний процес, в результаті якого актуалізуються та розвиваються логічні, рефлексивні і творчі навички, які дозволяють особистості інтерпретувати, аналізувати, оцінювати і пояснювати події, приймати обґрунтовані рішення, продукувати нові ідеї, посилюють її стійкість і забезпечують можливість адекватного реагування, захисту і спротиву в умовах інформаційної невизначеності, суперечливості і загроз.

Щодо механізмів впливу збройного насилля та інформаційної агресії досліджено: взаємозв'язок між збройним насиллям та формуванням образу ворога, аналізуючи механізм останнього в контексті російської агресії; механізми формування альтернативної реальності як інструменту впливу на

суспільство та міжнаціональні відносини; механізми інтерактивного зв'язку зі споживачем та технічні можливості маніпуляцією змістом матеріалу. Визначено, що основним засобом протидії указаним маніпулятивним механізмам є комплекс політико-правових, соціально-інформаційних й освітніх та силових заходів. Враховуючи ці аспекти, важливо визнати необхідність дотримання принципів інформаційної безпеки, критичного мислення громадян та зміцнення громадянського суспільства для протидії впливу альтернативної реальності, яку намагається створити російська пропаганда.

Щодо *механізмів критичного мислення*, констатовано, що їх основне призначення у фокусі безпеки громадян в умовах інформаційно-психологічних викликів війни – захист від небезпеки хибного сприймання й оцінювання інформації в умовах інформаційної агресії, знаходження ефективних, раціональних і незалежних рішень вирішення складних проблем, спрямування енергії, викликані негативними чинниками війни, на ціннісно і соціально позитивні цілі, раціональне використання ресурсів. Адекватне функціонування особистості передбачає взаємодію сугестії і контрсугестії, які складають основу саморегуляції індивіда, де провідним механізмом виступає рефлексія. Контрсугестію розглянуто як механізм, який забезпечує здатність людини захищатися від зовнішніх інформаційних впливів маніпулятивного характеру, готовність усвідомлювати відповідні впливи, сприймати їх раціонально і критично, співвідносити з реальною дійсністю.

Розкриваючи *специфіку процесу формування критичного мислення у різних категорій громадян*, автори проєкту виходили з позицій поділу громадян на певні групи, а також враховуючи критерій вразливості. За критерієм виокремлення груп в контексті розкриття критичного мислення як педагогічного феномену, умовно виокремлено дві групи громадян: ті, які перебувають в системі освіти – здобувачі освіти різних рівнів і педагогічні працівники та ті, які вже отримали освіту більше п'яти років тому, де друга

група є більш вразливою. За критерієм вразливості розкрито особливості внутрішньо переміщених осіб, осіб з тимчасово окупованої території, військовослужбовців – учасників бойових дій, осіб з інвалідністю, зокрема внаслідок війни, дітей, які постраждали внаслідок війни РФ проти України, різних вікових категорій дітей, людей похилого віку тощо, а також особливості роботи з фахівцями і педагогічними працівниками, які працюють з населенням в аспекті формування критичного мислення.

Отримані результати є підґрунтям для осмислення й об'єктивного усвідомлення громадянами і суспільством цінності володіння критичним мисленням як чинником безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії, сприяють подальшій розробці наукових проблем формування критичного мислення, впливу збройного насилля та інформаційної агресії на особистість, населення, суспільство, державу; феноменів «критичне мислення», «збройне насилля», «інформаційна агресія», «безпека», можуть бути використані в роботі закладів освіти, різнопрофільних інституцій громадянського суспільства на основі реалізації пропонованого матеріалу теоретико-методологічного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.
2. Бадер А. В. Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля у сучасному світі. Грані. 2016. № 10. С. 60–65.
3. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен: специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
4. Вовк С. О. Фактори збройного насилля. *Політологія, філософія, соціологія, психологія: контури міждисциплінарного перетину* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11-12 лист. 2016 р.) / за заг. ред. Д. В. Яковлева. Одеса : НУ «ОЮА», 2016. С. 33-35.
5. Mezhenka Olena. Coups as a violent form of political struggle. *Evropský politický a právní diskurz* . Praha, 2015. Svazek 2. S. 190–197.
6. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / пер. з англ. К. : Дух і літера, 2002. 321 с.
7. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ : Юніверс, 2000. 685 с.
8. Violence and the Violent Individual / Eds. J. R. Hays, T. K. Roberts, K. S. Solway Lancaster, Lancs: MTP Press. 1981. 446 p
9. Боброва А. Основні форми сучасного політичного насилля : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2005. 19 с.
10. . Головатий М. Ф. Політична психологія: навч. посіб. К.: МАУП, 2001. 136 с.
11. Кравченко В., Пащенко В. Практика та теорія «справедливої війни» в ХХІ столітті. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. № 1. С. 4–13.

12. Левченко Л. О. Політичне насилля як різновид тиску у владних структурах. *Наук. пр. Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили*. Серія: Політологія. 2008. Т. 79. Вип. 66. С. 18–21.
13. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. Системи озброєння і військова техніка. 2010. № 1 (21). С. 141–144.
14. Дубина А. М. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість. Київ: НТУУ «КПІ», 2011. 57 с.
15. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. К.: Талком, 2018. 240 с.
16. Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі: монографія / наук. ред. : І. Ф. Кононов. Старобільськ: Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2018. 229 с.
17. Марута Н. О., Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23. Вип. 3. С. 21–28.
18. Петрик В., Канарський Ю. Методи гібридної війни Росії проти України. Напрями протидії. *Information Technology and Security*. 2015. Vol. 3, № 1. С. 30–37. 3.
19. Бадер С. О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів ЗДО. *Slovak international-scientific-journal*. 2020. Вип. 39. Т. 3. С. 9–11.
20. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2021. 586 с.
21. Критичне мислення: освіта, творчість, цінності : монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 299 с.

22. Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посіб. Харків : Вид. група «Основа» ; «Триада +», 2008. 192 с. (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 1(61)).

23. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

24. Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 217 с.

25. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 17–23.

26. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1996. 205 p.

27. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів / авт.-уклад. О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Донецьк : Ліра, 2016. 144 с.

28. Горохова І. В. Мовно-комунікативні практики формування критичного мислення в сучасних університетах США: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 / Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2016. 206 с.

29. Скоморовська Н. Б. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках української літератури. автореф. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / Нпціонлаьний педагогічний університет імені Н. П. Драгоманова. Київ, 2016. 18 с.

30. Ткаченко, Л. І. Формування критичного мислення у майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук : 13.00.04 - теорія і методика професійної освіти / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2015. 20 с.

31. Богдан С. К., Тарасюк Т. М. Вибір оптимальної джерельної бази фактичного матеріалу мовознавчого дослідження. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. Вип. 3. С. 116–118. DOI: <https://doi.org/10.36074/24.07.2020.v3.41>

32. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. № 8–9. С. 67–70.

33. Гупан Н. М. Джерельна база як складник досліджень з історії освіти. Форми репрезентації джерел з історії освіти (до 20-річчя Державної наукової бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського): зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 15 трав. 2019 р.). Київ, 2019. С. 10–11. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719813/>

**ПЕРЕЛІК НАУКОВИХ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ ПРАЦЬ,
ВИДАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ У 2023 р.
СТАТТІ**

1. Бадер А. В., Вовк С. О., Курило В. С. Збройне насилля: сутнісно-термінологічний аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2023. № 48. С. 177–178. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.22>
2. Бадер А. В., Вовк С. О. Маніпулятивний вплив друкованих та електронних джерел у реалізації інформаційної складової сучасного збройного насилля. *Літопис Волині*. 2023. Вип. 29. (прийнято до друку)
3. Бадер А. В., Вовк С. О. Системні риси агресії як виду зовнішнього збройного насилля та російсько-українська війна. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 42. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.23>
4. Бадер А. В., Вовк С. О. Сутнісно-термінологічний аналіз видів внутрішнього збройного насилля. *Вісник Львівського університету. Серія: філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 49 (прийнято до друку)
5. Бадер А. В. Сутнісно-термінологічний аналіз видів зовнішнього збройного насилля. *Регіональні студії*. 2023. № 34. С. 51–59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.8>
6. Бадер С., Курило В., Починкова М. Чинники формування критичного мислення особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 66. С. 171-178. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-28>
7. Бадер С., Починкова М., Караман О. Формування основ критичного мислення дошкільників як умова протидії ментальній війні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 69 (прийнято до друку).
8. Бадер С. О., Починкова М. М. Методологічні підходи формування критичного мислення майбутніх фахівців. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 60. С. 76-82. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.15>

9. Бадер С. О., Починкова М. М. Критичне мислення як засіб подолання когнітивних викривлень особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 63. Т. 2. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.2>

10. Бадер С. О., Починкова М. М. Структура критичного мислення особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 62. Т. 1. С. 91–97. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.18>

11. Бадер С. О., Починкова М. М. Технологія формування критичного мислення особистості: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 64. Т. 1. С. 96–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.19>

12. Бадер С. О., Починкова М. М. Формування критичного мислення особистості в умовах інформатизації суспільства. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. №67. С. 278–285. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-2-41>

13. Бадер С. О., Починкова М. М. Формування критичного мислення особистості в контексті ціннісно-сислової парадигми. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2023. № 4 (358). С. 35–44. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4\(358\)-35-44](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4(358)-35-44)

14. Бадер С. О., Починкова М. М. Взаємозв'язок критичного мислення та ціннісного інтелекту особистості-громадянина з умовах глобальних змін. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023 (прийнято до друку)

15. Вовк С. О., Бадер А. В. Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля. *Politicus*. 2023. Вип. 4. С. 7–14. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.1>

16. Вовк С. О., Бадер А. В. Рефлексивний погляд на збройне насилля та теорію справедливої війни в контексті російсько-української війни. *Politicus*. 2023. Вип. 3. С. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.4>

17. Вовк С. О., Курило В. С., Бадер А. В. Збройне насилля та формування образу ворога в контексті російської агресії. *Наукові праці*

Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. Вип. 2 (68). С. 41–48.

18. Вовк С. О. Соціокультурний інструментарій формування національної безпеки України в умовах війни. *Регіональні студії.* 2023. №34. С. 69–74. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.34.11>

19. Вовк С. О. Створення альтернативної реальності: стратегія російської пропаганди в контексті російсько-української війни. *Politicus.* 2023. № 5. (прийнято до друку)

20. Вовк С. О. Стратегії дезінформації росії в російсько-українській війні: типологія фейків. *Регіональні студії.* 2023. №35. (прийнято до друку).

21. Караман О. Л. Сутність і структура індивідуально-психологічної готовності фахівців соціальної сфери до роботи з вразливими категоріями населення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2023. № 4 (358). С. 69–75. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4\(358\)-69-75](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-4(358)-69-75)

22. Караман О., Степаненко В. Механізми критичного мислення у фокусі безпеки громадян в умовах інформаційно-психологічних викликів війни. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 66. Т. 2. С. 201–208. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-2-31>

23. Курило В. С., Караман О. Л. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: «переміщені університети»: наукова доповідь на спільному засіданні Комітету педагогічних наук Польської академії наук та вченої ради Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (29 вер. 2023 р.). *Вісник Національної академії педагогічних наук України.* 2023. № 5 (2). С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5213>

24. Курило В. С., Караман О. Л. Поняття безпеки в глобальному, національному та індивідуальному вимірах. *Інноваційна педагогіка.* 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 166–172. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.33>

25. Курило В. С., Караман О. Л., Степаненко В. І. Критичне мислення і протидія маніпулятивному впливу в контексті безпеки особистості в

інформаційно-психологічному вимірі війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 60. С.167–172. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/60.34>

26. Курило В., Караман О., Степаненко В. Сугестія і контрсугестія крізь призму критичного мислення в інформаційно-психологічному вимірі війни. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 289–298. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-41>

27. Курило В., Починкова М., Бадер С. Формування критичного мислення громадян як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 64. С. 375–382. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-56>

28. Курило В. С., Степаненко В. І. Бар'єри критичного мислення громадян в умовах інформаційної агресії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 69 (прийнято до друку).

29. Курило В. С., Степаненко В. І. Критичне мислення як складова медіаграмотності осіб старшого віку в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 64. Т. 1. С. 173–177. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.1.34>

30. Курило В. С., Степаненко В. І. Критичне мислення як складова резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 62. Т. 2. С.131–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.25>

31. Починкова М. М., Бадер С. О. Психологічні основи формування критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 61. Т. 2. С. 116–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.23>

32. Kurylo V., Karaman O., Bader S., Pochinkova M., Stepanenko V. Critical thinking as an information security factor in the modern world. *Social & Legal Studios*. 2023. Vol. 6. No. 3. P. 76–83. DOI: 10.32518/sals3.2023.76

ТЕЗИ

1. Бадер А. В. Агресія: вплив на міжнародній арені штучно створеного виду збройного насилля. *Актуальні проблеми зовнішньої політики України* : матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конфер. студ. та молод. вчених (Чернівці, 30 лист. 2023 р.). Чернівці, 2023. (прийнято до друку).

2. Бадер А. В. Російсько-українська війна крізь призму логіки функціонування капіталістичної світ-економіки. *Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці* : матер. Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Одеса, 29 жовт. 2023 р.). Одеса : Фенікс, 2023. С. 85–89.

3. Бадер С. О. Критичне мислення як чинник безпеки особистості. *Професіоналізм педагога в умовах європейських цифрових інновацій* : матеріали Міжнар. онлайн-конфер. (м. Слов'янськ, м. Дніпро, 16–17 трав. 2023 р.) / відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ, 2023. С. 10–13.

4. Бадер С. О. Формування критичного мислення громадян в умовах воєнного стану. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Т. XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. С. 64–66.

5. Вовк С. О. Збройне насилля та теорія справедливості війни в контексті російсько-української війни. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи*: матер. XIII міжнар. наук.-практ. конфер. (Чернівці, 14 черв. 2023 р.). Чернівці, 2023. (прийнято до друку).

6. Вовк С. О. Технологічні аспекти створення дипфейків та їх наслідки для національної безпеки. *Сучасні загрози глобальній та регіональній безпеці*: матер. Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (м. Одеса, 29 жовт. 2023 р.). Одеса: Фенікс, 2023. С. 266–269.

7. Курило В. С., Караман О. Л. Соціальні та психолого-педагогічні особливості дітей, які постраждали внаслідок війни рф проти України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер. *«Ціннісні орієнтири сучасної освіти в*

умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини» (м. Тернопіль, 27 жовт. 2023 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2023. С. 178–183.

8. Починкова М. Роль закладів освіти у формуванні критичного мислення громадян. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Т. XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів / [Ред.: Я. Іжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2023. С. 129–131.

9. Починкова М.М. Формування критичного мислення громадян як сучасна освітня стратегія. *Професіоналізм педагога в умовах європейських цифрових інновацій* : матеріали Міжнар. онлайн-конфер. (м. Слов'янськ, м. Дніпро, 16–17 трав. 2023 р.) / відп. ред. О. Хващевська. Слов'янськ, 2023. С. 156–158.

10. Степаненко В. І. Інноваційні форми навчання медіаграмотності та розвитку критичного мислення людей поважного віку в умовах війни. *Сучасні виклики та актуальні проблеми науки, освіти, технологій та суспільства*: зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конфер. (Біла Церква, 01 лист. 2023 р.): у 2 ч. Біла Церква: ЦФЕНД, 2023. Ч. 2. С. 27–28.

11. Степаненко В. І. Критичне мислення як складова нормативного змісту підготовки соціальних працівників. *International scientific-practical conference “Actual problems of science, education and technology in modern conditions”*: conference proceedings (Aarhus, Denmark, Aug. 15, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 58–59.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Аблазов І. В., Гордієнко Л. О. Фактор державоцентричності системи національної безпеки України та використання британського досвіду впровадження концепції безпеки людини. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 111 – 117. DOI 10.31558/2519-2949.2020.2.15
2. Авершин А. О., Яковенко Т. В. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*: зб. наук. пр. 2009. № 24–25. С. 134–145.
3. Авер'янова Н. М., Воропаєва Т. С. Стратегія «розумної сили» в контексті припинення збройного конфлікту в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 8 (2). С. 167–171. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-8-72-37>
4. Авер'янова Н. М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 30–34.
5. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / авт. кол. : П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізняк, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій; кер. проекту, упоряд. і наук. ред. : П. П. Гай-Нижник ; Науково-дослідний інститут українознавства МОН. Київ : Леся, 2016. 586 с.
6. Андреєнко О. Л. Інститут самодопомоги у міжнародному праві: історико-правова розвідка. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2013. Вип. 6–2 (1). С. 5–6.
7. Анісімович-Шевчук О. Сучасні інформаційно-психологічні впливи в системі міжнародних відносин в контексті російсько-української війни 2014–2022 років. С. 99–119. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-6>
8. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ : Юніверс, 2000. 685 с.

9. Артюх А. Ситуація в зоні АТО у дзеркалі громадської думки: рецепції етнолога. *Матеріали до української етнології*. 2015. Вип. 14. С. 111–115.

10. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. С. 34–38.

11. Астахова М. Розвиток навичок критичного мислення, інформаційної безпеки та протидії маніпуляції в рамках підвищення кваліфікації вчителів, що викладають курс «Громадянська освіта» / Медіаосвіта і медіаграмотність. 2020. URL: <http://surl.li/immtq>

12. Багай Б. М. Технологія розвитку критичного мислення. Броди, 2017. 16 с.

13. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 320 с.

14. Бадер А. В. Сутнісні основи війни як виду зовнішнього збройного насилля. *Гілея*. 2020. Вип. 154. С. 262–268.

15. Бадер А. В. Трансформація засобів та форм реалізації збройного насилля у сучасному світі. *Грані*. 2016. № 10. С. 60–65.

16. Бадер С. О. Методологічні засади проблеми формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2018. Вип. 64. С. 10–15.

17. Бадер С. О. Система формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у фаховій підготовці : дис. на здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2020. 576 с.

18. Бадер С. О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів ЗДО. *Slovak international-scientific-journal*. 2020. Вип. 39. Т. 3. С. 9–11.

19. Бажановська О. В. Роль загальнолюдських цінностей в процесі формування громадянина європейської держави. *Вісник ЛДПУ імені Тараса Шевченка*. 2003. № 7 (63). С. 9–14.
20. Балацька О. Б. Політичне насилля як політико-культурний феномен: специфіка, детермінація, тенденції : монографія. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. 385 с.
21. Барболіна О. С. Розвиток критичного мислення учнів шляхом розв'язання математичних задач. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4 (56). С. 190–196.
22. Баханов К. О. Технологія розвитку критичного мислення як психолого-педагогічне явище. *Історія та правознавство*. 2017. № 33. С. 4–9.
23. Бевз В., Годованюк Т. Технологія розвитку критичного мислення у методичній підготовці майбутніх учителів математики. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 1. С. 29–38.
24. Березенко І. Нова зброя дезінформації під назвою ДІПФЕЙК. 2022. URL: <http://surl.li/nibsi>
25. Белей Л. Бар'єри критичного мислення. 2020. URL: <http://surl.li/nhcfw>
26. Беленька Г. В. Інтерактивні методи навчання як засіб розвитку критичного мислення студентів. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Гнатюка*. 2020. Т. 4 (16). С. 33–46.
27. Белкіна О. В. Критичне мислення учнів початкових класів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 5. С. 37–44.
28. Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк, 2006. 21 с.

29. Бєлкіна-Ковальчук О. Формування професійної компетентності студентів педагогічних спеціальностей засобами критичного мислення. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 4. С. 100–106.

30. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018 / під заг. ред. : Д. Ю. Золотухіна. Київ : Мега-прес груп, 2018. 382 с.

31. Білий В. І., Михальчук В. Основні напрями забезпечення національної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 92–98. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.17.92

32. Білоусенко О. «Хочемо зробити суспільство резистентним до дезінформації». 2022. URL: <http://surl.li/kbqlv>

33. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.02.01 / Донецький національний університет. Вінниця, 2016. 20 с.

34. Богданова О. В. Формування критичного мислення курсантів під час навчання. *Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України*. 2020. Вип. 2 (36). С. 11–14. DOI: <https://doi.org/10.33405/2409-7470/2020/2/36/22356>

35. Богданьок О. РФ застосувала проти України щонайменше шість видів касетних боеприпасів – Human Rights Watch. *Суспільні новини*. 12 травня 2022. URL: <http://surl.li/niemy>

36. Богуш О. Ю. Критичне мислення курсантів ВВНЗ на етапі військово-професійної підготовки. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конфер. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка 2019. С. 38–40.

37. Бойко С. Т. Психологічна безпека особистості в умовах розірваного інформаційного простору. *Психологія: теорія і практика*. 2019. Вип. 1 (3). С. 32–43.

38. Бойченко М. Історичне становлення інституційних засад критичного мислення: ідейний, освітній, правовий та політичний виміри. 2014. *Філософія освіти*. № 2. С. 80–97.

39. Болотнікова І. В. Особливості мислення та уяви фахівців професії типу «людина – людина» на різних етапах професійного становлення. *Актуальні проблеми психології*. Т. 5. Вип. 12. С. 3–8.

40. Бондар В. І. Критичне мислення в психології та педагогіці: сутність, розвиток, формування. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т педагогіки і психології. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 106 с.

41. Бондарук І. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання всесвітньої історії. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін. Умань : ПП Жовтий О.О., 2011. Вип. 39. Ч. 2. С. 88–95.

42. Бородчак М. В. Особливості політичних маніпуляцій у сучасному інформаційному просторі та способи протистояння їм. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2012. Вип. 30. С. 283–293.

43. Бохан М. А., Башинська Н. В., Забелло Л. О., Станевич І. М., Гончарук Н.О., Карпельова І. В. Розвиток критичного мислення у процесі навчання дітей та молоді. *Нова українська школа*. 2018. URL: <http://surl.li/dybnm>

44. Бочарніков В. П. Системні воєнно-політичні риси сучасного конфлікту на території України : монографія / В. П. Бочарніков, С. В. Свешніков, Р. І. Тимошенко. Х. : ХНУПС, 2019. 208 с.

45. Буркут І. Фантом «руського міра»: політологічні статті про російсько-українську війну й не тільки. Чернівці : Друк Арт, 2019. 255 с.

46. Буряк В. С. Формування у студентів критичного стилю мислення. *Знання*. 2017. № 3. С. 21–30.

47. Бучко В. Б. Психологічні аспекти резистентності до маніпуляції свідомістю. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2013. №1046. С. 222–225.

48. Василенко (Колесова) О. П., Сікорська В. Ю. Особливості розвитку критичного мислення у студентів спеціальності «Журналістика» під час вивчення української мови за професійним спрямуванням. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 32. Т. 3. С. 18–21.

49. Ващенко І. В. Феномен національної безпеки у сучасному розумінні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. 2 (1). С. 30 – 37.

50. Векслер С. І. Розвиток критичного мислення школярів у процесі вивчення історії. *Український історичний журнал*. 1966. № 3. С. 121–123.

51. Верменич Я. Феномен пограниччя: Крим і Донбас в долі України: монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 368 с.

52. Війна без правил: гендерно-обумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України / А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич та ін.; за заг. ред. В. Щербаченка, Г. Янової. ГО «Східноукраїнський центр громадських ініціатив». Київ, 2017. 216 с.

53. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія / О. С. Власюк, С. В. Кононенко. Київ : НІСД, 2017. 304 с.

54. Внаслідок агресії РФ зруйновано або пошкоджено житло 2,5 мільйона українців – Верещук. *УКРІНФОРМ*.2023. URL: <http://surl.li/niejx>

55. Вовк Т. В. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування особистості учня. *Педагогічна майстерня*. 2012. № 2 (14).

56. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України : монографія / за заг. ред. : А. М. Сиротенка. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2020. 176 с.

57. Войтович Р. Глобальний тероризм як виклик суспільному розвитку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 4. С. 5–17.

58. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. *Системи озброєння і військова техніка*. 2010. № 1 (21). С. 141–144.

59. Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. *Опора*. 2023. URL: <http://surl.li/ngkpx>

60. Вторгнення в Україну. Хроніка російської агресії / Д. Тимчук, Ю. Карін, К. Машовець, В. Гусаров. Київ : Брайт Букс, 2016. 240 с.

61. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посіб. / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.

62. Ганаба С. О. Стратегії розвитку критичного та креативного мислення: навч. посіб. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. 128 с.

63. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій? *Поліс*. 1994. № 1. С. 31–51.

64. Гарасимів Я. Формування готовності у майбутніх вихователів до розвитку критичного мислення дошкільників. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2022. Вип. 37. С. 46–55.

65. Гауфман Є. Політичні і правові аспекти образу ворога. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 1–2. С. 76–90. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/issue/view/11000>

66. Гвоздій С. П. Підготовка майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка безпеки*. 2016. № 1. С. 40–47. <https://doi.org/10.31649/2524-1079-2016-1-1-40-47>

67. Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307.

68. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки: навч. посіб. / за заг. ред. В. О. Жадька; ред.-упор.: О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

69. Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : збірник наукових праць / за заг. ред. : В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2017. 432 с.

70. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності : монографія / наук. ред. : М. Дорошко, В. Балюк; Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка, Центр Східної Європи і факультет політології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. Київ : Ніка-Центр, 2018. 280 с.

71. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії : монографія / О. В. Акульшин, О. Г. Заруба, Л. Ф. Компанцева, С. С. Кудінов, Н. В. Слухай; Національна академія Служби безпеки України, Інститут філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Київ : Національна академія Служби безпеки України, 2018. 235 с.

72. Глазкова І. Я. Навчальний діалог як засіб формування навичок критичного мислення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ : БДПУ, 2008. № 4. С. 57–62.

73. Гмиря А. Що заважає виробникам українських дронів покрити потреби фронту. 2023. URL: <http://surl.li/nicxq>

74. Годунок З. Самоусвідомлення ми як форманта картини світу (на прикладі інформаційних матеріалів про здійснення АТО на Сході України). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Культурологія. 2016. Вип. 17. С. 20–30.

75. Головін М., Головіна Н. Механізми критичного мислення та навчання фізики і програмування. *Фізика та освітні технології*. 2022. № 1. С. 15–26, DOI: <https://doi.org/10.32782/pet-2022-1-2>

76. Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти Української держави. *Київські історичні студії*. 2017. № 1 (4). С. 35–45.

77. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник НАДУ*. 2015. № 1. С. 136–141.

78. Горбенко Ю.Л. Рефлексія та критичне мислення особистості в інформаційному суспільстві. *Технології розвитку інтелекту*. 2021. Вип. 5. №1 (29). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.2>

79. Горохова І. В. Значущість критичного мислення для сучасних суспільства і освіти. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія»*. 2014. № 42. URL: <http://surl.li/nibke>

80. Горохова І. В. Мовно-комунікативні практики формування критичного мислення в сучасних університетах США: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.10 / Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2016. 206 с.

81. Греца В. Модифікація податкової системи України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія «Право». 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 24–31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.3>

82. Гринько В.О. Використання цифрових технологій для формування у майбутніх учителів навичок ХХІ століття. *Молодь і ринок*. 2019. № 5 (172). 56–61. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.171023>

83. Громадянська освіта. 3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо : метод. посіб. до курсу громадянської освіти для 10-го кл. ЗЗСО : в 7-ми ч. Ч. 5. / П. Вербицька, О. Волошенюк, Г. Горленко та ін.; за ред. П. Кендзьора. Львів : ВД «Панорама», 2018. 52 с.

84. Громова Н. М. Проблема критичного мислення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 3. С. 133–136.

85. Громова Н. М. Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10. Вип. 27. С. 79–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsu_h_2015_10_27_9

86. Грушевський А. Динаміка самооцінки українцями можливості відрізняти якісну інформацію від дезінформації та фейків. Пресреліз. Київський міжнародний інститут соціології, 2023. URL: <http://surl.li/mprii>

87. Гулай В. В., Базиліук К. Ф. Інформаційно-психологічна складова гібридної війни російської федерації проти України (2014-2021 рр.): теоретико-методологічні засади дослідження. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2022. С. 873–882. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-107>

88. Гулай В. М. Маніпулятивно-пропагандистські складові загроз інформаційній безпеці в реаліях гібридної війни Російської Федерації проти України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2016. Вип. 6. С. 34–42.

89. Гусєва С. О. Шляхи практичного розвитку критичного мислення учнів початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. № 30. С. 114–120.

90. Давидова Ж. В. Формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді засобами критичного мислення. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти* : зб. наук. пр. / Укр. інж.-пед. акад. Харків, 2011. Вип. 32–33. С. 278–285.

91. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Національна безпека в контексті євроатлантичної інтеграції України: філософська рефлексія. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: Філософія. 2020. № 1 (44). С. 8 – 22.

92. Даценко А. Методично-організаційні аспекти впровадження заходів протидії російській пропаганді та дезінформації. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 35. С. 168–176. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.20>

93. Даценко А. Ю. Стратегічні напрями боротьби з російською пропагандою і дезінформацією в інформаційному просторі України. *Гілея*. 2019. Вип. 145. Ч. 3. С. 39–43.

94. Декарт Р. Міркування про метод (щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках). *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 37–46.

95. Денисевич О. О. Роль критичного мислення в освітній реформі вищої школи епохи інформаційного суспільства. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. Т. 13, № 1 (2011). С. 151–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2011_1_39

96. Дементієвська Н. П. Стратегії розвитку навичок критичного мислення учнів при оцінюванні ресурсів Інтернету. Програма спецкурсу підвищення кваліфікації викладачів системи після- дипломної педагогічної освіти, Проект Світового банку «Рівний доступ до якісної освіти в Україні». 2008. <http://www.scribd.com/doc/33487253>

97. Деркаченко Я. Інформаційно-психологічні операції як сучасний інструмент геополітики / GOAL, 2016. URL: <http://surl.li/nihem>

98. Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда: результати Всеукраїнського опитування громадської думки. Аналітичний звіт. Київський міжнародний інститут соціології, 2019. 75 с. URL: <http://surl.li/mpqsf>

99. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / заг. ред. В. П. Горбулін, О. С. Власюк, Е. М. Лібанова, О. М. Ляшенко. Київ : НІСД, 2015. 474 с.

100. Доступ до медичних послуг в Україні після восьми місяців війни: система охорони здоров'я залишається стабільною, проте ключові медичні

послуги та ліки стають все менш доступними. ООН. Україна. 2022. URL: <http://surl.li/fpaxc>

101. Дубасенюк О. А. Ціннісно-сміслові наукові підходи, що відображають феномен толерантності. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності* : зб. матер. IV Міжнар. наук.-теорет. конфер. (1–2 жовт. 2015 р.) / ред.кол. П. Ю. Саух та ін. Житомир : Вид-во Евенок О. О., 2015. С. 305–309.

102. Дубровинський Г. Р. Діти війни: дослідження явища психотравми під час військової агресії в Україні. *Український психологічний журнал*. 2016. № 1. С. 16–26.

103. Електронний збірник теоретичних та практичних матеріалів для формування критичного мислення учнівства. *Освітній проект «На Урок»*. 2018. URL: <http://surl.li/nijie>

104. Еріксон Т. В оточенні ідіотів, або Як зрозуміти тих, кого неможливо зрозуміти / пер. з англ. В. Махоніна. Харків : Фоліо, 2018. 251 с.

105. Євменова О.К. Шляхи формування критичного мислення в умовах інформаційної війни. *ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доп. XXI Міжнар. наук.-практ. конфер. здоб. вищої освіти і молод. учених* (Київ, 18–20 трав. 2022 р.). Т. 1 / ред. кол.: Н. В. Ладогубець, А. М. Кокарева та ін.; Національний авіаційний університет. Київ: НАУ, 2022. С. 233–235.

106. Ємець Н. А. Сучасні підходи до управління масовою свідомістю і поведінкою. *Соціальні інновації в контексті реформаційних змін*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 21 лист. 2021 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. С. 32–36.

107. Жданова І. В., Бондаренко Л. О., Велічко А. В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 222–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39>

108. Загола Т. М. Теоретичні підходи до дослідження співвідношення понять «міжнародна безпека», «колективна безпека» та глобальна безпека». *Вісник ХНТУ*. 2022. № 4 (83). С. 133–137. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.18>

109. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія / Українська асоціація міжнародного права, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Інститут міжнародних відносин. Кафедра міжнародного права. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.

110. Заїка Є., Зімовін О. Рефлексивність особистості як предмет психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 90–97.

111. Залужний В., Щапата С. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2021. № 4. С. 4–12.

112. Захаренко К. Протидія маніпулятивним впливам (засоби, технології, можливості). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 137. С. 181–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_137_48

113. Захаренко Л. М. Пасивний психологічний захист як спосіб протидії маніпулятивному впливу. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*. 2020. Ч. 2. С. 95–98. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/handle/123456789/19359>

114. Захарова О. В. Трансформації науково-освітнього потенціалу закладів вищої освіти України через тимчасову окупацію частини території Донецької та Луганської областей, анексію Республіки Крим. *Освітня аналітика України*. 2020. Вип. 4. С. 47–59. DOI: 10.32987/2617-8532-2020-4-47-59

115. Зінсу О. І. Роль критичного мислення у формуванні правомірної поведінки особистості. *Молодий вчений*. 2019. № 4 (68). С. 130–133. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-4-68-30>

116. Зінченко О. В. Аналіз умов формування критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Габітус*. 2022. Вип. 43. С. 131–135. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.22>

117. Земцов І., Скрябіна Т. Критичне мислення як базовий компонент підготовки майбутніх учителів історії. *Рідна школа*. 2010. № 1–2 (січень–лютий). С. 21–24.

118. Зорич О. О. Громадський досвід протидії антиукраїнській інформаційній війні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 3 (77). С. 237–247.

119. Зубченко С. О. Сучасний гуманітарний інструментарій протидії гібридній війні РФ проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 4. С. 207–214.

120. Іваницька О. В., Смирнов С. А., Біловус О. С. Вплив інформаційного середовища на прийняття рішень економічних суб'єктів: рефлексивний підхід. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. : зб. наук. пр. 2017. № 14. С. 476–482. DOI:10.20535/2307-5651.14.2017.108701

121. Іванова Н. В. Духовно-онтологічні стратегії мислення : соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2017. 61 с.

122. Іванова О. В. Case study на заняттях із англійської мови як засіб формування критичного мислення студентів-філологів. *Молодий вчений*. 2017. № 8. С. 215–219.

123. Івін О. О., Нікітіна І. П. Декарт Р. Сумнів і метод : підручник. Львів : Вид-во Юрайт, 2016. 478 с.

124. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам. *Humanitarian vision*. 2016. Вип. 2. № 1. С. 27–32.

125. Інтерпретація російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях / за ред. В. Кулика. Київ : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 328 с.

126. Іовенко М. Нестандартні способи розвинути критичне мислення. UNICEF Україна. 2021. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/non-standard-ways-to-develop-critical-thinking>

127. Інтенсифікація впливу вчителів Луганської області на процеси примирення і встановлення миру. 2020–2023. URL: <http://luteachrp.luguniv.edu.ua>

128. Інформаційні чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності : монографія / авт. кол. : В. Горовий, О. Онищенко, М. Закіров, А. Матвійчук, Ю. Половинчак, С. Полтавець, С. Горова, В. Попик ; НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2016. 201 с.

129. Казакова Л. Національна безпека держави: понятійно-категоріальний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128 – 132. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18>

130. Казаков Ю. М. Сучасні концепції медіаосвіти учнівської та студентської молоді. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту. 2009. Вип. 29. С. 88–94.

131. Калініченко Б. М. Інформаційна війна: чинники ескалації і засоби протидії. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2020. 294 с.

132. Калюжна Т. Г. Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти : монографія / за наук. ред. О. В. Уваркіної. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2012. 128 с.

133. Картування сфери медіаграмотності в Грузії, Латвії, Молдові та Україні. Україна. Аналітичний звіт. 2021. 33 с. URL: <http://surl.li/jmgtw>

134. Карпчук Н. Медіа як невоєнний метод впливу в гібридній війні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. № 2 (4). С. 41–49. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2018-02-41-49>
135. Катаєв Є. С. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах сучасного суспільства. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 2 (39). С. 215–220.
136. Качанова Ю. В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Серія : Соціологія. Миколаїв, 2010. Т. 146. Вип. 133. С. 50–54.
137. Кашуб'як І. О. Розвиток критичного мислення молодших школярів під час узагальнення математичного матеріалу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 17. Теорія і практика: навчання та виховання. 2019. Вип. 30. С. 80–86.
138. Кебас М. Як активізувати критичне мислення: сучасний підхід. Базові прийоми та мислення. 2018. URL: <http://surl.li/nibmd>
139. Кивлюк О. П. Інформатизація та інформаційна цивілізація: соціально-філософський аспект. *Гілея. Філософські науки*. Вип. 44. С. 279–285
140. Києнко-Романюк Л. А. Розвиток критичного мислення студентської молоді як загальнопедагогічна проблема : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут вищої освіти АПН України. Київ, 2007. 20 с.
141. Кирилюк О. Мовні засоби творення образу ворога в умовах інформаційної війни. *Наукові записки. Сер.: Філологічні науки*. Вип. 187. С. 45–50. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-4077.2020.187.6>
142. Клак В. О. Теоретичний аналіз загальної системи розумових дій та операцій мислення. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 2. С. 182–194.

143. Кобернік С. Г., Кузьмина Н. Ю., Овчарук О. В., Паращенко Л. І., Степанов Ф. З., Тараненко І. Г. Концепція змісту освіти для європейського виміру України. Київ, 2005. 24 с.

144. Ковалевська О., Копіна А., Широка С. Феномен критичного мислення в контексті глобальних викликів сучасного суспільства. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2021. Вип. 34. С. 50–57.

145. Козаченко Н. П. Коли не працює критичне мислення і для чого нам здоровий глузд. *Актуальні проблеми духовності*. 2020. №21. С. 204 – 228. DOI: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i21.4371>

146. Козаченко Н. Критичне мислення та феміністична епістемологія. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 38, С. 50–56. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6>

147. Козира В. М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі : навч.-метод. посіб. для вчителів. Тернопіль : ТОКШПО, 2017. 60 с.

148. Комарчук О. Маніпулятивні технології російських ЗМІ в рамках сучасної гібридної війни. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Міжнародні відносини. 2016. № 2. С. 60–66.

149. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: ООН; Конвенція від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/bpkpd>

150. Конверський А.Є. Критичне мислення. Підручник для студ. вищ. навч. закл. усіх спец-тей. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 370 с.

151. Конверський А.Є. Логіка. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. 391 с.

152. Кононов І. Ф. Луганський синдром як масова аномічна реакція на розгортання гібридної війни. URL: <http://surl.li/nhyzz>

153. Конституція України: Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://surl.li/gdyl>

154. Концепція громадянського виховання. Громадянська Освіта, 2000. №21. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302>

155. Кориневич А. О. Кваліфікація ситуації в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській області з точки зору міжнародного гуманітарного права. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 89–97.

156. Королюк А., Королюк О. Національно-патріотичне виховання як важлива складова національної безпеки. *Зб. наук. праць Військової академії (м. Одеса). Технічні науки*. 2015. Вип. 1. С. 155–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zbnpva_2015_1_23

157. Косунський С. Інформаційна складова війни: як росія намагається послабити підтримку Заходу. *Радіо свобода*. 20 квітня 2022. URL: <http://surl.li/dxuqn>

158. Коучингова сесія з розробки програми тренінгу «Медіаосвіта та критичне мислення для людей поважного віку». *Громадський простір*. 2023. URL: <http://surl.li/jqyzd>

159. Кочубей Т., Ткачук Ю. Соціальні навички soft skills у системі компетентностей майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2 (7). С. 42–50. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244074](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244074)

160. Кравцов Д. Р. Психологічна стійкість спеціаліста екстремального профілю. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 берез. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 217–219. URL: <http://surl.li/kbvpz>

161. Кравченко А. А. Мислення як фактор становлення сучасної особистості: філософсько-освітній аспект. *Гуманітарний вісник*

Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 71. С. 52–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2017_71_8

162. Кравченко В., Пащенко В. Практика та теорія «справедливої війни» в ХХІ столітті. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2016. № 1. С. 4–13.

163. Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. *Zeszyty Naukowe Collegium Witelona*. 2022. № 42 (1). С. 63–70. DOI: 10.5604/01.3001.0015.8922

164. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідей, концепції : підручник. Київ : Книга, 2005. 528 с.

165. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2007. 576 с.

166. Критичне мислення: освіта, творчість, цінності : монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 299 с.

167. Критичний. *Офіційний сайт української мови*. URL: https://ukrainskamova.com/publ/slovnik_sinonimiv/k/kritichnij/33-1-0-8411

168. Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Плеяда, 2006. 217 с.

169. Кузьменко І. А. Особливості формування основ критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку. *Педагогіка і психологія постмодернізму: цінності, компетентності, діджиталізація : колективна монографія* / за наук. ред. Г. Цветкової – Aerzen : Heilberg IT Solutions UG (haftungsbeschränkt) interging Verlag, 2021. 504 с.

170. Кузьменко І. А. Формування критичного мислення дітей старшого дошкільного віку: методологічні підходи та принципи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. №5. С. 401–415.

171. Кузніченко С. О. Військово-цивільні адміністрації в зоні проведення операції об'єднаних сил : монографія / С. О. Кузніченко, В. Й. Шевченко ; Інститут законодавства Верховної Ради України,

Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса : Букаєв В. В., 2019. 168 с.

172. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. А. Павлишин. Київ : Дух і літера, 2018. 560 с.

173. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації: матеріали Круглого столу «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення» (м. Київ, 12 лист. 2015 р.) / упоряд.: С. І. Кот, Г. В. Боряк, відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. 89 с.

174. Купенко О. В., Козинцева Т. О., Костенко А. М., Світайло Н. Д. Обґрунтування інтеграційної рамки для інтердисциплінарного дослідження поняття «соціальна стійкість людини в громаді». *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2022. №5 (2). С. 3–12. DOI: 10.15421/342215

175. Курбан О. Проблема критичності мислення при споживанні медіаконтенту в умовах інформаційної війни. *Синопсис: текст, контекст, media*. 2022. № 28 (1). С. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2022.1.4>

176. Курило В. С., Караман О. Л. Критичне мислення як засіб інформаційно-психологічної безпеки особистості. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матер. VII Міжнар. наук.-практ. конфер. (Харків, 16–18 бер. 2023 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. С. 75–78.

177. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України: монографія. К.: Талком, 2018. 240 с.

178. Курило Н. О. Події в Україні 2014–2020 рр. очима молоді з тимчасово окупованої території. *Вісник Луганського національного*

університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2020. № 7. С. 44–57.

179. Курс «Безпека та стійкість громад в умовах війни». ComunityAction Global Impact. URL: <http://surl.li/kamds>

180. Куцепал С. В. Критичне мислення як засіб спротиву в інформаційній війні. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2022. № 3 (54). С. 104–115. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.54.265682>

181. Куцька О. М. Особливості інформаційно-психологічного впливу Російської Федерації напередодні та початковому етапі антитерористичної операції на сході України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1 (21). С. 180–190.

182. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах. *Рідна школа*. 2001. № 4. С. 68–70.

183. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014– 2017 роки): короткий нарис. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 239 с.

184. Лазоренко, О. А. Інформаційний складник гібридної війни Російської Федерації проти України: тенденції розвитку. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 3 (36). С. 124–133.

185. Левченко Л., Ракчєєва С. Технології формування образу зовнішнього ворога у демократичних та недемократичних режимах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер: Політологія. 2016. Т. 273. Вип. 261. С. 74–78. URL: <http://surl.li/njobt>

186. Лельонек А. Мова ворожнечі і російська дезінформація. Ключові наративи, які можуть підірвати підтримку України. *ZAXID.NET*. 2023. URL: <http://surl.li/nifjc>

187. Леонтьєва І. В. Педагогічний кейс як засіб розвитку критичного мислення майбутніх викладачів. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Серія: Психологія. Педагогіка. 2019. Вип. 32. С. 29–38.

188. Литвинова Н. Говори вдумливо: як війна змінює стратегічні комунікації у бізнесі та соціумі. І як це формує нову ментальну реальність. *Mind.ua*. 2023. URL: <http://surl.li/hfgrm>

189. Лисенко, Ю, Манелюк, Ю. Технології політичного маніпулювання та їх вплив на громадську думку в сучасних політичних процесах. *Politicus*. 2022. № 5. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.6>

190. Лисенко С., Силка А. Особливості формування критичного мислення майбутніх інженерів-педагогів методом аналізу. *Молодь і ринок*. 2012. № 12 (95). С. 169–174.

191. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. 256 с.

192. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. Вісник програм шкільних обмінів. 2006. № 27. С. 17–23.

193. Лісовий В. С. Аксіологія. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL : <https://esu.com.ua/article-43500>

194. Лукіянчук А. М. Розвиток критичного мислення учнів : методичні рекомендації. Біла Церква : БІНПО УМО, 2018. 73 с.

195. Лук'янченко М. І. Здоров'я людини через призму моделі салютогенезу: теорія та практика. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 11. С. 58–60.

196. Луцька Г. В. Охорона та захист цивільних прав громадян у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України: монографія / ПВНЗ «Університет Короля Данила». Київ : Людмила, 2020. 203 с.

197. Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств. *Політичний менеджмент*. 2006. № 4. С. 65–79.

198. Лякішева А., Вітюк В., Кашуб'як І. Ретроспективний огляд поняття «критичне мислення». *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2019. Вип. 1. С. 29–37.

199. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі: навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.

200. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 302 с.

201. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків : Основа: Тріада+, 2008. 96 с.

202. Мазяр О.В. Психофізіологічні механізми виникнення особистісної проблематики. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Сер. 12. Психологічні науки. 2006. Вип. 12 (37). С. 107–113.

203. Максимович М. Медійні аспекти «путінської» аудіовізуальної пропаганди. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 195–202.

204. Маленко С. Г. Фалес Мілетський: становлення та раціоналізація світоглядних уявлень. *Соціологія права*. 2011. №1. URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/39584>

205. Маркова М. В., Марков А. Р. Інформаційно-психологічна війна проти населення України як сучасна реальність: стан проблеми і шляхи подолання наслідків. *Інтегровані комунікації*. 2016. Вип. 2. С. 73–85. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-2644.2016.2.13>

206. Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як нова загроза здоров'ю населення України: реальність небезпеки та напрями протидії. *Health-ua.com*. 2016. URL: <http://surl.li/imefl>

207. Мартинова Л. Тривожність під час війни: підтримка літніх людей за кризових обставин. *НЕЙРОNEWS*. 2023. №1. URL: <http://surl.li/mpnrb>

208. Марченко О. Г. Критичне мислення як фактор протидії ворожому інформаційно-політичному впливу. *Особистість, суспільство, війна*: тези доп. учасн. міжнар. психол. форуму (Харків, 15 квіт. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 77–79.

209. Масова свідомість у зоні воєнного конфлікту на Донбасі: монографія / наук. ред. : І. Ф. Кононов. Старобільськ: Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2018. 229 с.

210. Матюшкова Т. П. Бар'єри спілкування в тактиці допиту: деякі особливості виникнення та прийоми подолання. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 187–190.

211. Матукова Г. І. Технології розвитку критичного мислення в системі професійної підготовки майбутніх фахівців до підприємницької діяльності. *Modern problems of education and science : reports of conference*, Budapest, January 26–27, 2013. URL: <http://scaspee.com/6/post/2013/01/27.html>.

212. Медичне забезпечення антитерористичної операції: науково-організаційні та медико-соціальні аспекти : зб. наук. пр. / за заг ред. В. І. Цимбалюка, А. М. Сердюка; Національна академія медичних наук України. Київ : Пріоритети, 2016. 316 с.

213. Мельник В. Маємо не два Кличка, а ... три! Чи навіть більше? Діпфейк: що це таке, як розпізнати на кого уже «підміняли». 2022. URL: <http://surl.li/nibwa>

214. Мешков А. В. Особливості загроз інформаційній безпеці у зоні проведення АТО/ООС (2014–2020 рр.). *Гілея*. 2020. Вип. 159 (3). С. 93–98.

215. Мисечко О. Є. Психолого-педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів при вивченні іноземної мови. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. 2003. № 2 (5). Р. 237–242. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/23956/>

216. Михайлов Б. В. Війна в Україні: патоморфоз психічних і поведінкових розладів / Б. В. Михайлов, С. А. Риженко, С. М. Мороз. Дніпро: Сідлер А. Л., 2019. 377 с.

217. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 2 (30). С. 68 – 72. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2021.30.068>

218. Мельниченко О., Дяченко І. Розвиток елементарних основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*. 2020. С. 216–219.

219. Мельничук В., Горохова Л. Критичне мислення як складова інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософські науки. 2022. Вип. 29. С. 7–13.

220. Механізми надання державою гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Аналітична довідка. Київ, Національне агентство із запобігання корупції, 2022. Станом на 01 червня 2022 року. URL: <http://surl.li/fvfci>

221. Миколук А. Публічне управління в умовах військового стану. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. Вип. 29. 2022. С. 45–48. DOI: <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.29.8>

222. Мій персональний фейк. #ШОТАМ. 2023. URL: <https://shotam.info/miy-personalnyy-feyk/>

223. Мінаєв Ю. П. Технологія розвитку критичного мислення при навчанні природничо-математичних дисциплін. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсон* : Видавництво ХДПУ, 2002. Вип. 32. Ч. II. С. 85–90.

224. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування: навч. посіб. для посадових осіб місцевого

самоврядування /Карий О.І., Панас Я.В./ Асоціація міст України К., ТОВ «Підприємство «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с.

225. Мітіна І. В. Критичне мислення і сьогодення. *Постметодика*. 2013. № 6 (115). С. 25–31.

226. Модель етнонаціональної політики реінтеграції Донбасу і Криму: наукова записка / І. О. Кресіна, В. П. Горбатенко, В. А. Явір, О. М. Стойко. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 100 с.

227. Мозгальова Н. Г., Барановська І. Г. Емоційно-інтелектуальний потенціал у розвитку творчої особистості вчителя музики. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання*. 2019. Вип. 1–2 (13–14). С. 119–127. DOI: 10.24139/978-617-7487-53-0/2019-01-02/119-127

228. МОН України. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. версія для друку. *Громадянська Освіта*. 2013, № 3. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=1357391226>

229. Морикіт Т. Соціальні мережі як чинник формування громадянського суспільства. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2018. Вип. 12. С. 274–278.

230. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 288 – 293. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.44>

231. Мошковська Г. Використання технології критичного мислення з метою формування ключових компетентностей учнів. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 4 (88). С. 94–97.

232. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 184–188. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/trj.2016.15.694>

233. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів / авт.-уклад. О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Донецьк : Ліра, 2016. 144 с.

234. На Полтавщині людям похилого віку розповіли про медіа гігієну під час війни / Громадський простір. 2023. URL: <http://surl.li/mpqew>

235. Нарис теорії і практики інформаційно–психологічних операцій / Дзюба М.Т., Жарков Я.М., Ольховой І.О., Онищук М.І.: навч. посіб. / За заг. ред. В. В. Балабіна. К.: ВІТІ НТУУ «КПІ», 2006. 471 с.

236. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. Формування російськими засобами масової інформації образу ворога з України. 2014. URL: <https://www.facebook.com/NDCGPZSU/posts/691099101006356/>

237. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

238. Національний фонд стратегічних досліджень. Міжнародний досвід впровадження медіаграмотності для окремих цільових груп: можливості для України. 2019. URL: <http://surl.li/mpmbt>

239. Незалежність НБУ: Рада ухвалила пакет необхідних для МВФ законів. *Українська правда*. 19 жовтня 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/10/19/678853/>

240. Нофенко А. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2019. 2 (16). С. 68–77. URL: DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2019-02-68-77>

241. Овдійчук, В. А. Філософські основи поняття критичного мислення. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 4 (104). С. 118–120. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2020-104-4-118-120>

242. Окорський В. П., Валюх А. М. Креативний менеджмент: підручник. Рівне : НУВГП, 2017. 344 с.

243. Олексієнко С., Андрощук О. Психологічні особливості формування образу ворога як складової гібридної війни Російської Федерації проти України. *Збірник наукових праць Національної академії*

Державної прикордонної служби України. Сер: Психологічні науки. 2019. № 2 (13). С. 182–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_pn_2019_2_15

244. Оксененко Л. В. Розвиток критичного мислення в межах когнітивно-комунікативної методики навчання української мови в 5 класі. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 1 (53). С. 221–226.

245. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія маніпулювання масовою свідомістю й поведінкою. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2006. Вип. VII. С. 135–151.

246. Основи критичного мислення : навч. посіб. для учнів 10 (11) класів загальноосвіт. навч. закл. / О. І. Пометун, Л. М. Пилипчатина, І. М. Сущенко, І.О. Баранова. Київ : Видавничий дім «Основа», 2016. 192 с.

247. Опитування. Медіаграмотність. U-Report. 2020. URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/4025/>

248. Опитування USAID-INTERNEWS «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 р.». 63 с. URL: <http://surl.li/jkvao>

249. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа «Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р.». InMind, 2022. 102 с. URL: <http://surl.li/fgspb>

250. Осьодло В. І. Розвиток уявлень про суб'єкта військової діяльності у філософсько-психологічних та військово-історичних студіях. *Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України* / За ред.. академіка Максименка С. Д. 2009. Т. 7. Вип. 20. Ч. 2. С.59–65.

251. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Проект «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики» реалізується за підтримки програми MATRA МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера. К.: Центр Разумкова, 2017. 94 с. URL: <http://surl.li/bzaxf>

252. Остерігайтеся підроблених відео! Що таке діпфейки та чого їх використовують (2022). ICTV. *Ранок*. URL: <http://surl.li/nibyf>

253. Оцінка впливу війни на людей. Україна. 2023. URL: <http://surl.li/mouwq>

254. Павелків Р. В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. 2019. *Вісник післядипломної освіти*. Серія: Соціальні та поведінкові науки. Вип. 8 (37). С. 84–98. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-8\(37\)-84-98](https://doi.org/10.32405/2522-9931-8(37)-84-98)

255. Павленко В. В. Бар'єри розвитку креативності. *ЛОГОΣ*. 2021. С. 21–24. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.05>

256. Павленко В. П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах війни. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 103–110. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3.15>

257. Павленко О. В. Життєві перспективи особистості, що знаходиться в умовах АТО (анти-терористичної операції). *Психологічний часопис*. 2019. № 2. С. 184–196.

258. Павлятенко О. Ідеологеми проросійського сепаратизму в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 169–176.

259. Паламарчук Г. Інформаційно-комунікаційна діяльність спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в контексті конфлікту на Сході України. *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини. – 2019. Вип. 47. С. 119–133. DOI 10.30970/vir.2019.47.0.10986

260. Панченко О.А., Кабанцева А. В. Людська психіка в інформаційній небезпеці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 226–233.

261. Панченко О. А., Кабанцева А. В., Сердюк І. А. Інформаційно-психологічні виклики турбулентного часу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 59–64. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.4/10>

262. Пашков, М. Російсько-український конфлікт: фактор відчуження. *Агора*. 2015. Вип. 15. С. 21–26.
263. Пелех Ю. В., Матвійчук А. В. Ціннісний інтелект в контексті формування світогляду особистості у новітньому поствоєнному світі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. пр.* Вип. 1 (103). 2022. С. 174–186.
264. Пелех Ю. В. Ціннісний інтелект: філософсько-методологічні перспективи у педагогічній практиці. *European potential for the development of pedagogical and psychological science: Collective monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. Р. 331–366.
265. Перепелиця, Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ : Стилос, 2017. 880 с.
266. Пістунов І. М., Антонюк О. П. Логічні та статистичні основи критичного мислення: навч. посіб. Д.: НТУ «ДП», 2019. 177 с. URL: <http://pistunovi.inf.ua/OKM.pdf>
267. Підопригора І. І. Проблемні питання інформаційно-пропагандистського забезпечення у світлі російсько-української війни. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 30. С. 217–237.
268. Питання Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 22.09.2020 р. № 346. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/mou_346.pdf
269. Плохута Т. М. Евристичні запитання як основа критичного мислення. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9 (53). С. 383–390.
270. Подковенко, Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 1. С. 11–18. DOI:10.35774/app2021.01.011
271. Подозьорова А. В., Барильник-Куракова О. А. Впровадження технології розвитку критичного мислення у закладах вищої освіти морського профілю під час навчання фізики. *Імідж сучасного педагога*.

2020. №2 (191). С. 26–32. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2\(191\)-26-32](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-2(191)-26-32)

272. Покальчук О. В. Динаміка соціальних установок на окупованих територіях ОРДЛО та Криму. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017. № 1. С. 67–73.

273. Поліковська Ю. Тиждень медіаграмотності в Україні: бути в тренді. *MediaSapiens*. 2023. URL: <http://surl.li/mkmea>

274. Політичні та міжнародно-правові механізми деокупації та відновлення територіальної цілісності держави: світовий досвід і Україна: наукова записка / І. О. Кресіна, О. В. Кресін, І. М. Проценко, К. О. Савчук, О. М. Стойко. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. 132 с.

275. Пометун, О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.

276. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М, Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення : навч. посіб. для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.

277. Пометун О., Гупан Н. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 50–58.

278. Поплавський М. Соціальні мережі як культурно-просвітницький ресурс. *Український інформаційний простір*. 2021. No 1 (5). С. 12–27.

279. Посилення спроможності публічних бібліотек в контексті цифровізації суспільства: матеріали круглого столу (м. Рівне, 23 верес. 2020 р.) / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка, Рівнен. обл. від-ня Укр. бібл. асоц.; уклад.: Н. П. Волян ; наук. ред.: О. Л. Промська. Рівне, 2020. 44 с. URL: <http://libr.rv.ua/data/library/img/175.pdf>

280. Потапенко Я. Інформаційна складова сучасної російсько-української війни: спроба комплексного міждисциплінарного аналізу. *Наукові записки з української історії*. 2015. Вип. 37. С. 130–144.

281. Починкова М. М. Інноваційно-освітнє середовище в системі формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. *Науковий вісник Донбасу*. 2019. № 1–2 (39–40). URL: [https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2019/N1-2\(39-40\)/pmmups.pdf](https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/2019/N1-2(39-40)/pmmups.pdf)

282. Починкова М. М. Проектування системи формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 40. Т. 1. С. 188–193.

283. Починкова М. М. Психологія професійної освіти у формуванні критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 3. С. 97–102.

284. Починкова М. Психолого-педагогічний портрет майбутнього вчителя початкової школи у світлі формування критичного мислення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 44. Т. 3. С. 174–178.

285. Починкова М. М. Результати анкетування щодо сформованості критичного мислення у майбутніх учителів початкової школи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 28. Т. 3. С. 217–223.

286. Починкова М. М. Роль методу моделювання в розробці системи формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (333) Лютий. Ч. І. С. 154–161.

287. Починкова М. М. Система формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : монографія. К. : Талком, 2020. 472 с.

288. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. на

здобуття наук. ступ. докт. пед. наук ; спец. 13.00.04 – теор. і мет. проф. освіти, 2021. 586 с.

289. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

290. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України: Закон України від 05.02.2015 № 159-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/159-19#Text>

291. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: МОН України; Наказ, Концепція, Заходи від 06.06.2022 № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>

292. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Паспорт, Заходи від 30.06.2021 № 673. URL: <http://surl.li/aeljc>

293. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>

294. Прокальчук О. Проксі-війна і інформаційні операції. *LB.ua*. 13 грудня 2017. URL: <http://surl.li/nieas>

295. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

296. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

297. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України;

Стратегія від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

298. Проноза І. І. Гібридна російсько-українська війна як загроза європейській безпеці. *Politicus* 2016. Вип. 1. С. 126–130.

299. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

300. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

301. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

302. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <http://surl.li/ertlj>

303. Про санкції: Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>

304. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України; Доктрина від 25.02.2017 № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>

305. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 26.08.2021 № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>

306. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України; Стратегія від 26.02.2016 № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>

307. Психологія мислення: підручник / І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, У. І. Нікітчук та ін. ; за ред. І. Д. Пасічника. Острог:

Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. 560 с.

308. Пушкар З. Комунікаційні канали від час військового стану в Україні. *Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України*: матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. з міжнар. участю С. 169–172. URL: <http://surl.li/nifxk>

309. Психологічні наслідки перебування рятувальників у зоні проведення антитерористичної операції : монографія / С. Ю. Лебедева, О. О. Назаров, Я. О. Освяснікова, Н. В. Оніщенко, Д. С. Похілько, В. О. Тімченко, О. В. Тімченко, В. Є. Христенко; за заг. ред.: Н. В. Оніщенко, О. В. Тімченка. Харків: НУЦЗУ, 2019. 174 с.

310. Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: метод. посіб. для вчителів / автори-укл.: О.І. Пометун, І.М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.

311. Радутний О. Е. Поняття та ознаки інформаційної агресії на законодавчому рівні в кримінально-правовій сфері. *Інформація і право*. 2015. № 2 (14). С. 58–63.

312. Революція гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України : наук.-метод. матеріали / В. Головка, О. Палій, О. Черевко, С. Янішевський; за заг. ред. П. Полянського. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2015. 34 с.

313. Рибчук О. Критичне мислення як предмет філософських та психологічних досліджень. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 72 (2). С. 128–135. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-128-135>

314. Рогов П. Д., Ворович Б. О., Бутенко М. П. Роль стратагемного та критичного мислення щодо збереження і розвитку інформаційного суверенітету держави. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*.

2016. №1 (56). С. 111–118. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2016-1-56/111-118>

315. Розвиток медіаграмотності в Україні. Аналітичний документ. / Упор. Т. Шевченко, В. Ковтун, В. Єрмоленко, А. Кулаков, О. Кравченко. 2021. 29 с. URL: <http://surl.li/hilwx>

316. Рожило М. А., Наход А. В., Самчук А. С. Критичне мислення як інструмент медіаграмотності з протидії фейкам і маніпуляціям. *Science, innovations and education: problems and prospects*. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2021. P. 655–661.

317. Розвиток інформаційного суспільства : колективна монографія в 10-ти томах / Т. 10. Інформаційно-комунікаційні аспекти міжнародної та національної безпеки. К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2013. 342 с.

318. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах Нової української школи : метод. посіб. / автор-уклад. Н. Б. Ларіонова. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 64 с.

319. Романова С. М., Денисевич О. Розвиток критичного мислення особистості як проблема сучасної освіти. Вісник національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія. 2009. № 2. DOI: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.2.2124>

320. Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки : зб. наук.-аналіт. пр. / авт. кол. : П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій, упоряд. і наук. ред. П. П. Гай-Нижник; Науково-дослідний інститут українознавства. Київ : Леся, 2018. 432 с.

321. Російські війська пошкодили та зруйнували понад 550 пам'яток культури – Ткаченко. *Радіо свобода*. 18 квітня 2023 р. URL: <http://surl.li/niepp>

322. Рощина О. ООН: Напад Росії на Україну сильно вдарив по дотриманню прав людини. *Українська правда*. 27 вересня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/27/7369305/>

323. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. Харків: ФОП Павленко І. П., 2015. 268 с.

324. Рущенко, І. Війна цивілізацій: анатомія українсько-російського конфлікту. Київ : Києво-Могилянська академія, 2020. 436 с.

325. Савченко С. В., Курило В. С. Формування критичного мислення як одна з умов успішної соціалізації сучасної особистості. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 6 (329). Ч. І. С 64–71. DOI: 10.12958/2227-2844-2019- 6(329)-1-64-71

326. Савченко Т. АТО на Сході. Перспективи припинення війни. *Віче*. 2014. № 11. С. 18–21.

327. Саєнко Ю. О. Впровадження технології критичного мислення під час вивчення навчальної дисципліни «Організація екологічного виховання в початковій школі» у майбутніх вчителів початкових класів. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (2). С. 640–645.

328. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 2. С. 7–15.

329. Санькова Ю. А. Розвиток критичного мислення курсантів під час вивчення предмета «людина і світ». *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 1 (53). С. 112–116.

330. Свідлов Ю. І. Роль армії у формуванні нової національної ідентичності в Україні (методологічні тези). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 349–361.

331. Світ інформації та мас-медіа. 4. Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа. URL: https://svit-information.blogspot.com/p/blog-page_84.html

332. Світова гібридна війна: український фронт: кол. монографія / за заг. ред. : В. П. Горбуліна; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

333. Семеняко Ю. Б. Практичні аспекти розвитку критичного мислення у дітей дошкільного віку. *Scientific method: reality and future trends of researching*. 2023. С. 185–187.

334. Семотюк О. Російсько-українська війна у сучасній політичній карикатурі: медіатизація воєнних конфліктів сучасності : монографія / Львівський національний університет імені Івана Франка. Дрогобич : Коло, 2021. 341 с.

335. Семчинський К.В. Контroversа теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів. *Українське релігієзнавство*. 2004. № 29. С. 95–103.

336. Симоненко С., Грек О. Дослідження рівня сформованості критичного мислення як компонента інформаційно-психологічної безпеки студентів. 2022. *Наука і освіта*. № 4. С. 64–71. DOI 10.24195/2414-4665-2022-4-11

337. Сисоєва О. А. Розвиток критичного мислення у процесі вивчення фізико-математичних дисциплін на основі використання інформаційно-телекомунікаційних технологій. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2008. №4. С.179–184.

338. Слабошпицький М. Велика війна 2014: Україна: виклики, події, матеріали. Київ : Ярославів Вал, 2015. 320 с.

339. Смолянчук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–186. DOI:10.53317/2786-4774-2021-1-10

340. Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 107–111.

341. Собенко Н. У МОЗ назвали кількість зруйнованих медзакладів внаслідок війни. *Суспільні новини*. 8 травня 2023. URL: <http://surl.li/nient>

342. Ставичний П. І. Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнаціональних відносин як внутрішня інституція захисту громадянських прав. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 33–38.

343. Ставлення населення до медіа та споживання різних типів медіа 2021. Опитування USAID-Internews. 78 с. URL: <http://surl.li/cvigv>

344. Степаненко В. І., Степаненко В. В. Використання потенціалу соціальних мереж у формуванні критичного мислення здобувачів вищої освіти. 2022. *Education and Pedagogical Sciences. Освіта та педагогічна наука*. № 1 (179). С. 71–80. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-1\(179\)-71-80](https://doi.org/10.12958/2227-2747-2022-1(179)-71-80)

345. Степаненко В. І. Засоби фасилітації у формуванні критичного мислення здобувачів вищої освіти соціономічних спеціальностей. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2022. № 6 (354). С. 86–91.

346. Степаненко В. І. Реінтеграція молоді з тимчасово окупованих територій і лінії розмежування через освіту як шлях до національної консолідації. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контрверзи сучасного наукового пізнання: зб. тез всеукр. наук.-практ.конфер. з міжнар. участю* (Київ, 08 черв. 2021 р.) / Ред. кол.: О М. Топузов, С.О. Сисоєва, Н. П. Дічек, М. Д. Култаєва та ін. Київ: Педагогічна думка, 2021. С. 180–182. URL: <http://naps.gov.ua/uploads/files/press/hist-phil-edu-2021.pdf>

347. Степико М. Т. Реінтеграція окупованих територій Донбасу та Криму: проблеми та шляхи їх вирішення. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 444–453.

348. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів» : Підготовлено для проекту «Читання та письмо для розвитку критичного мислення» / Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект». Київ : Міленіум, 2001. 104 с.

349. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: збірка аналітичних матеріалів 2014–2015 / упоряд. Н. Зубар, О. Мірошніченко. Львів : Галицька видавнича спілка, 2015. 462 с.

350. Стяжкіна О. Дискурс окупації як механізм осмислення російської агресії проти України. *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 71–99.

351. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посіб. / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов; за заг. ред. Є.Д.Скулиша. 2-ге вид. К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. 248 с.

352. Сулім А. А. Особливості формування критичного мислення як результату, медіакритики та медіаосвіти. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Т. 53. С. 348–353.

353. Сурков О. Незавершена війна. Історія протистояння України з Росією в 2014–2015 роках. Київ : КМ-Букс, 2021. 480 с.

354. Сурженко М. АТО. Історії зі Сходу на Захід. Брустурів: Дискурсус, 2014. 82 с.

355. Сусь Б. А., Сусь Б. Б. Формування фахової компетентності майбутніх вчителів шляхом розвитку їх критичного мислення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: педагогічна. 2013. Вип. 19. С.55–57.

356. Сухарев П. Б. Інноваційна педагогічна технологія «Читання та письмо для розвитку критичного мислення». *Методичний вісник історичного факультету*. № 1. Харків : Консум, 2002. С. 100–106.

357. Тамбовська Х. В. Розвиток критичного мислення як засіб формування інтелектуальної культури учнів початкової школи. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/4_2011/47.pdf

358. Тарасенко Ю. Розвиток мислення та його психологічні властивості у дошкільників. *Актуальні проблеми дошкільної освіти* : зб. наук. пр. Чернів. нац. ун-ту ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2008. Вип. 387. С. 177–181.

359. Тарасюк В. М. Інформаційна агресія Росії: виклик демократії і національній безпеці України. *Держава і право*. Серія: Політичні науки. 2018. Вип. 79. С. 119–127.

360. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії. *Політичний менеджмент*. 2005. № 1. С. 163–169.

361. Терещук С. Розвиток критичного мислення учнів на уроках фізики в старшій школі. *Фізика та астрономія в школі*. 2008. № 1. С.13–17.

362. Терлецька Л. Г. Критичне мислення як засіб розвитку вмінь учнів аналізувати і застосовувати інформацію. *Розвиток навичок критичного мислення учнів у контексті розробки стандартів освіти України* : матеріали міжн. наук.-практ. конфер. Київ, 2001. С. 64-67.

363. Терно С. О. Критичне мислення: динаміка та сфера застосування. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 310–315.

364. Терно С. О. Критичне мислення: методи та стиль навчання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Т. 2. С. 183–189.

365. Терно С. О. Критичне мислення: стратегії та процедури. *Наукові праці Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 179–183.

366. Терно С. О. Критичне розмірковування: виникнення, розвиток та свобода волі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького*

національного університету. 2017. Вип. 49. С. 207–212. DOI: 10.26661/swfh-2017-49-039

367. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

368. Терно С. О. Критичне мислення – середньовічна відсталість? *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. XXXVII. С. 306–310.

369. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.

370. Терно С. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема. *Історія в школах України*. 2007. №4. С. 13–15.

371. Терно С. О. Критичне мислення як інструмент проведення правоосвітніх заходів у загальноосвітніх навчальних закладах: рідер для вчителів – учасників тренінгу. Київ: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2016. 78 с.

372. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

373. Терно С. О. У чому секрет успіху пропаганди, або усвідомленість – системотвірна властивість критичного мислення. *Постметодика*. 2014. № 4 (119). С. 13–20.

374. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. ; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.

375. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життестійкість особистості: соціальна необхідність та безпека. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ : Марич, 2009. 76 с.

376. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.

377. Тісліченко О. А. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 3 (51). С. 230–235.

378. Ткач В. Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України. *Стратегічні пріоритети*. Серія: Політика. 2016. № 1. С. 99–109.

379. Ткаченко В. М. Використання методів і прийомів розвитку в учнів критичного мислення на уроках історії і правознавства. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4 (56). С. 173–178.

380. Ткаченко Л. До проблеми аналізу критичного мислення майбутніх учителів початкової школи в контексті компетентнісного підходу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4. Ч. 2. С. 42–49.

381. Ткаченко Л. Структура критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи. *Вища школа*. 2014. № 5. С. 32–35.

382. Ткаченко О. Як і навіщо громадам залучати людей до прийняття рішень: практичні кейси. Програма USAID DOBRE. 2022. Український кризовий медіа-центр. *Громадський простір*. URL: <http://surl.li/nifzw>

383. Ткачук Т. Сучасні загрози інформаційній безпеці держави: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 182–186.

384. Толокольнікова К. Потрібно навчати медіаграмотності людей похилого віку – Євген Магда. MediaSapiens. 2018. URL: <http://surl.li/mprtq>

385. Требін М. П. Концептуалізація феномену інформаційного суспільства. Безпекове інноваційне суспільство: взаємодія у сфері правової освіти та правового виховання : матер. міжнар. інтернет-конф. (25 трав. 2016 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ прав. забезп. інновац.

розвитку Нац. акад. прав. наук України, Наук. б-ка. Харків, 2016. С. 126–137.

386. Трофимович В. Російська агресія проти України як загроза світовій системі безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2017. Вип. 26. С. 135–142.

387. Тупік С. П. Методика й організація уроків української мови та літератури за технологією розвитку критичного мислення: метод. розробка (із досвіду роботи). Котовськ: ДНЗ «Котовський професійний ліцей», 2012. 46 с. URL: <http://surl.li/kfjip>

388. Тягло О. В. Критичне мислення : навч. посіб. Харків : Вид. група «Основа» ; «Триада +», 2008. 192 с. (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 1(61)).

389. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 26-27.

390. Україна: ФАО посилює свою присутність для забезпечення технічної та гуманітарної допомоги. ООН. Україна. 2022. URL: <http://surl.li/niegb>

391. Українські медіа, ставлення та довіра у 2022 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. 102 с. URL: <http://surl.li/fgspb>

392. У Луцьку людей поважного віку навчали протистояти інформаційним атакам. Волинські новини. 2016. URL: <http://surl.li/mrigr>

393. Уманець А. О. Інформаційно-психологічні впливи: поняття, особливості реалізації та способи протидії. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2022. Т. 33 (72). №3. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.3/18>

394. «У мене був дім»: люди похилого віку в Україні та їхній досвід війни, переміщення і доступу до житла. Amnesty International. 2022. 22 с. URL: <http://surl.li/mpqmh>

395. Ущаповська Г. В. Проблеми ідентифікації концепції критичного мислення. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 5. С. 72–76.

396. Федчиняк А.О. Розвиток критичного мислення учнів на уроках вивчення історії повсякденності в 8-9 класах. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ : БДПУ, 2008. № 4. С. 32–39.

397. Фенько Н. Специфіка медіаосвіти для людей поважного віку. *Соціальні комунікації в умовах глобалізаційних процесів: стан, тенденції, перспективи*: збірник тез за матер. міжнар. наук. конфер. (м. Тернопіль, 16–17 черв. 2023 р.). С. 133–135. URL: <http://surl.li/mridf>

398. Фігурний Ю. Мілітарна й інформаційна агресія Російської Федерації проти України й українців та її сучасні суспільні наслідки. *Українознавство*. 2017. № 3 (64). С. 42–56.

399. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи: технологічний аспект : навч.-метод. посіб. / авт.-уклад. Л. О. Варяниця, М. М. Починкова; за ред. Н. В. Мордовцевої. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2019. Т. 1: Дисципліна «Теорія з методикою викладання». 127 с.

400. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи: технологічний аспект / авт.-уклад. С. О. Бадер, М. М. Починкова ; за ред. Н. В. Мордовцевої. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2019. Т. 2: Менеджмент в системі початкової освіти. 146 с.

401. Фріт К. Формування розуму. Як мозок створює наш духовний світ / пер. з англ. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2019. 272 с.

402. Фукуяма Ф. Кінець історії? *Питання філософії*. 1995. № 3. С. 37–51.

403. Халабузар О. А. Характеристика помилок та утруднень під час формування критичного мислення як одного з показників культури логічного мислення студентів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ : БДПУ, 2008. № 4. С. 118–125.

404. Халапсіс О. В. Сучасна цивілізаційна ситуація і метрико-онтологічні параметри історичного буття. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2006. Вип. 301-302. С. 95–99.

405. Хачумян Т. І. Поняття «критичне мислення» та його сутність в психолого-педагогічній науці. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. пр. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. Вип. 24. Ч. 2. С. 171–177.

406. Хачумян Т. І. Формування критичного мислення студентів вищих навчальних закладів засобами інформаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005. 221 с.

407. Хміляр О. Ф. Інтуїція в професійному зростанні особистості військового керівника. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2005. № 1. С. 167–171.

408. Холод О.М. Зібрання наукових праць: У 10-ти т. Т. 10: Теорія інмутації суспільства. К. : КиМУ, 2011. 352 с.

409. Холод О. М. Інмутація суспільства в системі маніпуляції (теоретична модель). *Світ соціальних комунікацій*. 2011. Т. 1. С. 81–83.

410. Хвостенко Т. Бар'єри креативного мислення та їх подолання. 2013. URL: <http://surl.li/nhcgl>

411. Хорунжий Г. Війна Росії проти України. Російська пропаганда як складова «гібридної війни». *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2016. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1392>

412. Цар І. Поняття «патріотизм» у розумінні російськомовної молоді зі Сходу України та Криму. *Language: codification, competence, communication*. 2020. № 1. С. 83–92. DOI: 10.24025/2707-0573.1(2).2020.200195

413. Цветкова Г. Аксіологічні засади підготовки вихователя дітей дошкільного віку до виховної діяльності. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка». 2016. Вип. 2. С. 244–254.

414. Чаплак Я. В., Солійчук І. І. Роль критичного мислення у творчих пошуках особистості: літературний огляд. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2011. № 17. С. 374–386.

415. Чекалюк В. В. Українська журналістика в умовах гібридної війни: монографія. Київ : Паливода А. В., 2018. 308 с.

416. Черненко Т. В. Ідея сепаратизму як один з інструментів інформаційної війни проти України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2. С. 117–123.

417. Черниш Р.Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 109–114. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.19

418. Чуба О. Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 202–208.

419. Шахов В. І. Розвиток критичного мислення як умова формування професійної ідентичності майбутніх учителів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Вип. 51. С. 436–440.

420. Шевченко Р. П. Соціально-психологічний супровід військовослужбовців в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму : монографія / Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. Київ : Принт-Квік, 2019. 238 с.

421. Шейбе С., Рогоу Ф. Медіаграмотність. Критичне мислення у мультимедійному світі : підруч. для вчителя / пер. з англ. С. Дьома ; за заг. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. Київ : Центр вільної преси ; Академія Української Преси, 2014.

422. Школик В. Чи можна перемогти в інформаційній війні? *Захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах*: зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конфер. молод. учених, студ. і курсантів (Львів, 28 лист. 2019 р.). Львів: ЛДУ БЖД, 2019. С. 153–155.

423. Шолом Г. І. Поняття критичного мислення та формування його складових у старшокласників на уроках інформатики. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2009. № 6. С. 7–11.

424. Шутко Д. О. Критичне мислення в професійній діяльності працівника поліції. *Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України* : тези доп. учасників наук.-практ. конф. курсантів, студентів та слухачів магістратури (м. Харків, 12 груд. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 250–252.

425. Шутов Р. Дегуманізація як інструмент інформаційної війни. *MediaSapiens*. 2014. URL: <http://surl.li/nifmn>

426. Шутяк Л. Соціальні мережі як середовище фейків: що треба знати про Facebook. 2021. URL: <https://explainer.ua/sotsialni-merezhi-yak-seredovishhe-fejkiv-shho-treba-znati-pro-facebook/>

427. Щорічне опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р.». 68 с. URL: <http://surl.li/abcyu>

428. Юринець Ю. Л., Сопілко І. М., Белкін Л. М. Дослідження проблем інформаційної безпеки України на засадах міждисциплінарного підходу: соціологія, психологія, право. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 300–307. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/77>

429. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнопатристичної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437–444.

430. Ягоднікова В. В. Застосування технології розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. 11 (1). С. 190–196.

431. Ямщикова Л. Критичне мислення як вид розумової діяльності. 2003-2005. 26 с. URL: <http://surl.li/mqdhw>

432. Яремійчук О. В. Критичне мислення в умовах постправди як ресурс збереження психологічного благополуччя особистості. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я: матер. V Всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Київ, 18 лист. 2020 р.) / за заг. ред. О. В. Бацилевої*. Київ. 2020. С. 134–136.

433. Яцюк М., Прядкін К. Соціально-психологічні умови розвитку почуття когерентності дорослої особистості. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія «Педагогіка. Психологія». 2023. Вип. 3. С. 118–123.

434. 6 навичок критичного мислення для наших батьків (і дітей). Як здобути й тренувати критичне мислення, щоб не вірити фейкам й ухвалювати рішення. *The Village Україна*. 2023. URL: <http://surl.li/mrhuj>

435. Aggression: Naturwiss und Kulturwiss. Perspektiven der Aggressionsforschung. Bern, 1982. 419 p.

436. Al-Hashim A. Critical thinking and reflective practice in the science education practicum in Kuwait. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. 2019. № 24(6). P. 85–96.

437. Alkhalil Z., Hewage C., Nawaf L., Khan I. Phishing attacks: A recent comprehensive study and a new anatomy. *Frontiers in Computer Science*. 2021. № 3, 563060. DOI: 10.3389/fcomp.2021.563060.

438. Alsaleh N. J. Teaching critical thinking skills: Literature review. Turkish Online Journal of Educational Technology TOJET. 2020. № 19 (1). P. 21–39.
439. Anderson L., Krathwohl D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York : Longman, 2001. 336 p.
440. Ennis R. H. The Extent to Which Critical Thinking is Subject Specific: Further Clarification. Educational Researcher. 1990. Vol. 19, issue 4. P. 13–16. DOI : <https://doi.org/10.3102/0013189X019004013>
441. Arday R. The Territorial Imperative. N.Y., 1966. 711 p.
442. Bader A. Determination and classification of war and military conflict as a types of armed violence. *Slovak international scientific journal*. 2020. №39. Vol. 2. P. 70–73.
443. Bader A. V. Aggression and genocide as a kind of armed violence: terminological analysis. *European Science Review Scientific journal*. 2020. № 3–4. P. 27–30.
444. Bader A. V. Essence and definition of terrorism as a kind of armed violence. *European Journal of Humanities and Social Sciences Scientific journal*. 2020. № 2. P. 132–135.
445. Bader A., Zhurba I., Kladko A., Demchenko V., Rusanova, M. War in the practice of functioning of different types of political systems. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (64). P. 331– 339. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.35>
446. Bagheri F., Ghanizade A. Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. 2016. Vol. 3. №3. P. 133–145.
447. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. New York : Longman, 1984. 207 p.
448. Boulding K. General systems theory: Skeleton of science. Management science. 1956. Vol. 2. P. 197–208.

449. Baron J. An hypothesis about the training of intelligence / eds.: D. N. Perkins, J. Lochhead, J. Bishop. Thinking : The second internal conference. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987. P. 60–67. URL: <https://www.sas.upenn.edu/~baron/papers/symp1.pdf>
450. Benson B. Cognitive bias cheat sheet, simplified. 2017. URL: <http://surl.li/nibiq>
451. Bigler K. Der einsame Soldat. Frauenfeld, 1964. 311 p.
452. Bouthul G. L'infanticide diffère. Paris. 1970. 671 p.
453. Bouthul G. Le phenomena – guerre. Paris. 1962. 311 p.
454. Bower G. H., Clark M. C. Narrative stones as mediators for serial learning. *Psychonomic Science*. 1969. № 14. P. 181–182.
455. Brennen S., Kreiss D. Digitalization and Digitization. *Culture digitally*. 2014. Vol. 8. URL: <http://surl.li/nicit>
456. Brounell B. The Human Community : Its Philosophy and Practics for a Time of Crises. N.Y., 1950. 688 p.
457. Champagne A. B. Cognitive research on thinking in academic science and mathematics: Implications for practice and policy. Enhancing thinking skills in the sciences and mathematics / Ed. D. F. Halpern. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associate, 1992. P. 117–134.
458. Cottrell S. Critical Thinking Skills: Effective analysis, argument and reflection. London: PALGRAVE, 2017. 309 p.
459. Crawford A., Makinster J., Mathews S., Saul W. Teaching and Learning Strategies for The Thinking Classroom. New York: The International Debate Education Association, 2005. 244 p.
460. Creveld M. van. The Transformation of War. NY : Hardcover, 1991. 272 p.
461. Chen F.-F., Chen S.-Y., Pai H.-C. Self-reflection and critical thinking: The influence of professional qualifications on registered nurses. *Contemporary Nurse*. 2019. № 55 (1). P. 59–70. <https://doi.org/10.1080/10376178.2019.1590154>

462. Critical Thinking Survey Report. Reboot Foundation. 2020. URL: <http://surl.li/jmfzl>
463. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Boston : Health & Company, 1933. 301 p.
464. Damarad V., Yelisseyeu A. Disinformation Resilience in Central and Eastern Europe. Kyiv, 2018. URL: <https://prismua.org/dri/>
465. Davenport Th. H., Prusak L. Working Knowledge: How Organizations Manage What they Know. Harvard Business School Press. Boston, 2000. 240 p.
466. Diaz T. I. How to Identify and Remove Barriers to Critical Thinking. *GLOBIS Insights*. 2022. URL: <http://surl.li/nhcgt>
467. Disinformation Resilience Index in Central and Eastern Europe in 2021 / Eds P. Havlíček, A. Yelisseyeu. Warsaw, 2021. 272 p.
468. Dolev E. Techniques and Examples of Psychological Warfare. *Journal of Forensic Psychology*. 2022. Vol. 7. Iss. 4. № 1000226. URL: <http://surl.li/kgazr>
469. Erlich A., Garner C., Pennycook G., Rand, D. G. Does Analytic Thinking Insulate Against Pro-Kremlin Disinformation? Evidence from Ukraine. 2022. <https://doi.org/10.31234/osf.io/4yrdj>
470. Fabian S., Kennedy G. Resilience and Resistance in NATO. *Insights. Irregular Warfare Center*. 2023. Vol. 1. № 3. URL: <http://surl.li/jzufa>
471. Facione P. A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Research Findings and Recommendations. American Philosophical Association, Newark, Del. 1990. 112 p.
472. Farge E., Richardson A. Older people account for a third of Ukraine's war victims – UN. Reuters. 2023. URL: <http://surl.li/mpqjz>
473. Fiala O. C. Resistance Operating Concept (ROC). MacDill Air Force Base. Florida: The Joint Special Operations University Press, 2020. 283 p.

474. Fiala O. C. Resilience and Resistance in Ukraine. *Small Wars Journal*. 2022. URL: <http://surl.li/jzulp>
475. Fotion N. Two Theories of Just War. *Philosophia*. 2006. Vol. 34. P. 53–64.
476. Fisher A. Critical Thinking: An Introduction. Second edition. Cambridge University Press, 2011. 302 p.
477. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1973. 521 p.
478. Freeley, A., Steinberg D. Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making. 12th ed. Belmont, CA : Wadsworth, 2009. 531 p.
479. Glatthorn A. A., Baron J. The Good Thinker. Developing. Minds: A Resource Book for Teaching Thinking. *Revised Edition*. Vol. 1 (ed. A. L. Costa). Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria, Va., 1991. P.63–67.
480. Glaser E. M. An experiment in the development of critical thinking. New York: Teachers College, Columbia University, 1941. 212 p.
481. Guess A., Nagler J., Tucker J. Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*. 2019. Vol. 5. Issue 1: eaau4586. DOI: 10.1126/sciadv.aau4586
482. Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Third edition. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1996. 205 p.
483. Haslam N., Loughnan S. Dehumanization and Infrahumanization. *Annual Review of Psychology*. 2014. Vol. 65. P. 399-423. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-1150>
484. Hoffman B. Inside Terrorism. NY : Columbia University Press, 2006. 432 p.

485. Hudson C., Whisler V. R. Contextual Teaching and Learning for Practitioners. Systemics, Cybernetics and Informatics. 2008. Vol. 6, No. 4. P. 54–58. URL: [www.iiisci.org/journal/cv\\$/sci/pdfs/e668ps.pdf](http://www.iiisci.org/journal/cv$/sci/pdfs/e668ps.pdf)

486. Jackson S. L. Research methods and statistics: A critical thinking approach. Boston: Cengage Learning, 2015. 449 p.

487. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (In: Independent Task Force Report No. 68). New York: Council on Foreign Relations Press. March 2012. 121 p.

488. Kahneman D. Thinking Fast and Slow. Farrar, Straus and Giroux – New York. 2011. 512 p.

489. Karaman O., Mordovtseva N., Pochinkova M., Yurkiv Y. Diagnosis of the quality indicators of learning process as the basis for designing the technology of critical thinking formation of future teachers of primary school. *Fundamental and applied researches: contemporary scientific and practical solutions and approaches. Interdisciplinary prospects*. Vol. V. / Eds.: A.Dushniy, M.Makhmudov, M.Strenacikova. Baku; Banska Bystrica; Uzhhorod; Kherson: Posvit, 2019. P. 172–180.

490. Kirschenmann P. Kybernetik. Information, Widerspiegelung. Munchen; Salzburg: Verlag A. Pustet, 1969. P. 275.

491. Kurylo, V., Trubavina, I., Karaman, O., Stepanenko V., Yurkiv, Y. Pedagogic technology of formation of readiness for self-development in students from the occupied territories and delimitation line in the east of Ukraine in conditions of temporarily displaced higher education institutions. 2021. *Journal of Educational Sciences & Psychology*. Vol. XI (LXXIII). No 2. P.39–53. DOI: 10.51865/JESP.2021.2.06

492. Kurth J. The American way of Victory. National Interest. 2000. The Summer. P. 1–154.

493. Kurtz Paul. Science, critical thinking, and the new skepticism. Santa Rosa, CA, 1999. 321 p.

494. Lipman M. Criticalthinking: What can it be? *Educational Leadership*. 1988. № (46) 1. P. 38–43.
495. Logarajah Thambyrajah. Digital Transformation. 2019. URL: <https://www.kognifi.my/digital-transformation/>
496. Lootah S., Simon A. Arab Human Capital Challenge: The Voice of CEO's. Mohammed Bin Rashid AlMaktoun Foundation. 2009. URL: <http://surl.li/jmfzp>
497. Lorenz K. Aggression (so-called evil). K. : ProgressUnivers, 1974. 389 p.
498. Luban D. Preventive War. *Philosophy & Public Affairs*. 2004. Vol. 32. № 3. P. 207–248.
499. Maccoby E. E., Jacklin C. N. The psychology of sex differences. London: Stanford University Press; Oxford University Press, 1975. 634 p.
500. Mackay M., Tymon A. Working with uncertainty to support the teaching of critical reflection. *Teaching in Higher Education*. 2013. № 18 (6). P. 643–655. DOI: 10.1080/13562517.2013.774355
501. McLuhan M. War and Peace in the Global Village. NY: Gingko Press, 2001. 411 p.
502. Measuring the Information Society Report 2018. Vol. 1. Geneva: International Telecommunication Union, 2018. 190 p. URL: <http://surl.li/mposz>
503. Mena Araya A. E. Critical Thinking for Civic Life in Elementary Education: Combining Storytelling and Thinking Tools. *Revista Educación*. 2020. Vol. 44. № 2. DOI: <https://doi.org/10.15517/revedu.v44i2.39699>
504. Morgenthau H. Politics among Nations. The Struggle for Peace and Power. N-Y., 1960. 577 p.
505. Narula S. Psychological Operations (PSYOPs): A Conceptual Overview. 2004. *Strategic Analysis*. Vol. 28. № 1. P. 177–192.
506. Paul R. W., Elder L., Bartell T. California Teacher Preparation for Instruction in Critical Thinking: Research Findings and Policy Recommendations / California Commission on Teacher Credentialing.

Sacramento, CA: California Commission on Teacher Credentialing, 1997. 196 p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED437379.pdf>

507. Perin D. Facilitating Student Learning Through Contextualization. *Community College Review*. 2011. Vol. 39, issue 3, P. 268–295. DOI: <http://doi.org/10.1177/0091552111416227>

508. Phan H. P. Critical thinking as a self-regulatory process component in teaching and learning. 2010. *Psicothema*. Vol. 22. №2. P. 284–292.

509. Плуґіна, А. (2022). Теоретико-методичні засади розвитку критичного мислення у молодших школярів. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. № 2 (8). С. 35–41. [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(8\).2022.268048](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(8).2022.268048)

510. Pintrich P. R. The Role of Metacognitive Knowledge in Learning, Teaching, and Assessing. *Theory Into Practice*. 2002. Vol. 41. Issue 4. P. 219–225.

511. Pre Post. URL: <http://surl.li/nibfp>

512. Rarita, M. The relevance of critical thinking from the perspective of professional training. *Postmodern Openings*. 2022. № 13 (2). P. 499–513. DOI: 10.18662/po/13.2/468

513. Reboux P. *Trop d'enfants*. Paris, 1959. 611 p.

514. Ricoeur P. P. *Le Conflict des interprétations. Essais d'herméneutique*. Paris, Editions du Seuil, 1969. 505 p.

515. Rodríguez G., Pérez N., Núñez G., Baños J. E., Carrió M. Developing creative and research skills through an open and interprofessional inquiry-based learning course. (2019). *BMC Med. Educ*. № 19. C. 134. DOI: 10.1186/s12909-019-1563-5

516. Rokeach M. *The open and closed mind*. New York: Basic Books, 1960.

517. Sam N. M. S. Barriers in Critical Thinking. in *PsychologyDictionary.org*, 2023. URL: <http://surl.li/nhcgz>

518. Sauer N. Deepfakes are being used for good – here’s how. The conversation. 2022. URL: <http://surl.li/nibwz>

519. Savchenko S., Kurylo V. Patriotic education in the process of youth socialization in conditions of hybrid warfare. *The Journal of Social Sciences Research*. 2018. № 5. P. 1121–1125. DOI: 10.32861/jssr.spi5.1121.1125.

520. Shubina I., Kulakli A. Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. 2019. *Literacy Information and Computer Education Journal*. Vol. 10. Issue 1. P. 3086–3093. DOI:10.20533/licej.2040.2589.2019.0405

521. Slameto, U. Critical thinking and its affecting factors. *Jurnal Penelitian Humaniora*. 2017. № 18 (2). P. 1–11. DOI:10.23917/humaniora.v18i2.5187

522. Small M., Singer J. Resort to Arms. N.Y.: Legidpress, 1982. 450 p.

523. Stanovich Keith E., West Richard F. Individual Differences in Reasoning: Implications for the Rationality Debate. *Behavioral and Brain Sciences*. 2000. № 23. P. 645–65.

524. Stamp, M. Information security: Principles and practice. Hoboken: John Wiley & Sons, 2011. 608 p.

525. Sears S. Introduction to Contextual Teaching and Learning. Bloomington, Indiana, 2003. 53 p.

526. Sweet M., Michaelson L. K. Team-based learning in the social sciences and humanities: Group work that works to generate critical thinking and engagement. New York: Taylor & Francis, 2023. DOI: 10.4324/9781003447528.

527. Tang T., Vezzani V., Eriksson V. Developing critical thinking, collective creativity skills and problem solving through playful design jams. *Thinking Skills and Creativity*. 2020. № 37 (4), 100696. DOI: 10.1016/j.tsc.2020.100696

528. Shamsid-Deen I., Smith B. P. Contextual teaching and learning practices in the family and consumer sciences curriculum. *Journal of Family and Consumer Sciences Education*. 2006. Vol. 24, No. 1. P. 14–27.

529. The European Union's Global Strategy Three Years on, Looking Forward. 2019. 59 p. URL: <http://surl.li/kbnsb>

530. The Future of Jobs report 2020. October 2020. URL: <http://surl.li/nihte>

531. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL: <http://surl.li/nihtb>

532. Sumner W. G. *Folkways: A study of the sociological importance of usages, manners, customs, mores, and morals*. Boston: MA Ginn and Company. 1996. P. 630–633.

533. Toffler A. *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century*. NY : Warner Books, 1994. 412 p.

534. Tsekhmister Y., Yakovenko O., Miziuk V., Sliusar A., Pochynkova M. The effect of online education on the teachers' working time efficiency. *Journal of Curriculum and Teaching*. 2022. № 11 (6). P. 44–54. DOI: 10.5430/jct.v11n6p44

535. Trubavina I., Karaman O., Kamenova D., Stepanenko V., Yurkiv Y. A research on transformation of social wellbeing and life attitudes in students from the occupied territories and the demarcation line at relocated higher education institutions from the east of Ukraine. 2021. *SHS Web of Conferences*. № 104, 03010. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110403010>

536. Trubavina I., Karaman O., Kamenova D., Stepanenko V., Yurkiv Y. The response strategy of social work with displaced families and the receiving community (within the context of sustainable development). 2021. *E3S Web of Conferences*, 280, 04010. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128004010>

537. Tuan Van Nguyen, Hsueh-Erh Liu. Factors associated with the critical thinking ability of professional nurses: A cross-sectional study. *Nursing Open*. 2021. № 8. P 1970–1980. DOI: 10.1002/nop2.875

538. Uppsala Conflict Data Program (UCDP). URL: <https://ucdp.uu.se>
539. Ukraine: Civilian casualties – 24 February 2022 to 30 June 2023. United Nations. 2023. URL: <http://surl.li/kelit>
540. Vailliant B., Ajir M. The Case for the Sixth Domain of War: Psychological Warfare in the Age of Advanced Technology. *Global Security and Intelligence Studies*. 2020. Vol. 5. № 1. DOI: 10.18278/gsis.5.1.2
541. Verawati N.N.S.P., Hikmawati H., Prayogi S., Bilad M. R. Reflective practices in inquiry learning: Its effectiveness in training pre-service teachers' critical thinking viewed from cognitive styles. *Jurnal Pendidikan IPA Indonesia*. 2021. № 10 (4). P. 505–514. DOI: 10.15294/jpii.v10i4.31814.
542. Wallenius C. Do Hostile Information Operations Really Have the Intended Effects? A Literature Review. *Journal of Information Warfare*. 2022. Vol. 21. Iss. 2. URL: <http://surl.li/kgbcs>
543. Wallerstein I. World-System Analysis / Giddens A. and J.H. Turner (eds.). *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press, 1987. P. 309–324.
544. Warsah I., Morganna R., Uyun M., Afandi M., Hamengkubuwono H. The impact of collaborative learning on learners' critical thinking skills. *International Journal of Instruction*. 2021. № 14 (2). P. 443–460. DOI: 10.29333/iji.2021.14225a
545. Whitman M. E., Mattord H. J. *Principles of information security*. Boston: Cengage Learning, 2021. 658 p.